

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУЗУНКО ОЛЕНА АНАТОЛІВНА

удк 349.6 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело О. А. Бузунко

Науковий керівник
КРАСНОВА Юлія Андріївна,
доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав в Україні.
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею, присвяченою комплексному дослідженню судового захисту екологічних прав в Україні. У роботі здійснено аналіз передумов виникнення та гарантій реалізації права на судовий захист екологічних прав.

Наголошено, що забезпечення реалізації екологічних прав здійснюється шляхом покладення на державу та уповноважені нею органи, їхніх посадових осіб реалізацію функцій держави, де процесуально-правові гарантії захисту екологічних прав спрямовані на реалізацію прав у галузі екологічних правовідносин, закріплених в Конституції України, вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, що гарантують реалізацію суб'єктивного права на судовий захист прав і законних інтересів. Підкреслено, що системоутворюючими актами судового захисту є Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, та Конституція України, відповідно до якої кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожен має право звертатися за захистом своїх прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Спеціальні юридичні гарантії права на судовий захист екологічних прав закріплені в ст. 16 Конституції України та інших законодавчих актах. Конституційні положення та законодавчі акти, які гарантують право на судовий захист екологічних прав, містять правові

засоби практичного забезпечення реалізації суб'єктивних прав у галузі екологічних правовідносин.

Запропоновано судовий захист екологічних прав розглядати як різновид правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб заходів державного впливу.

Встановлено, що право на судовий захист екологічних прав виступає елементом інституту екологічних прав та обов'язків у структурі екологічного права, якому притаманний комплексний міжгалузевий характер, оскільки для його реалізації та застосування механізмів задля його забезпечення залучаються екологічне, цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне право та відповідні процесуальні галузі права, а відтак, і вся система судоустрою.

В дисертації акцентовано увагу на функціях держави, спрямованих на забезпечення судового захисту екологічних прав. На підставі аналізу наукових підходів та нормативно-правових актів встановлено, що такі функції держави характеризуються правовим інструментарієм гарантування свобод, реалізації прав і законних інтересів, що включає широкий загальний організаційно-правовий діяльності уповноважених органів публічної влади, покликаних забезпечити права і законні інтереси учасників екологічних правовідносин. Така діяльність включає в себе правові форми, методи та процедури, за допомогою яких держава впливає на екологічні правовідносини. Аналіз функцій держави дав підстави надати теоретичне визначення поняття функцій держави, спрямованих на забезпечення судового захисту екологічних прав.

В дослідженні акцентовано увагу на ролі принципів судового захисту екологічних прав та доведено, що специфічні правовідносини судового захисту екологічних прав неможливі без фундаментальних положень, орієнтованих на права та інтереси учасників екологічних правовідносин. Визначено принципи судового захисту екологічних прав, що дало підстави надати авторське визначення таким принципам.

В науковій роботі зазначено, що вивчення та застосування практики Європейського суду з прав людини в екологічних справах має надзвичайно важливе значення для судової практики в Україні, адже сприяє розширенню можливостей для захисту екологічних прав за допомогою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Охарактеризовано особливості судового захисту екологічних прав в згаданому суді та проаналізовано його практику з розгляду екологічних спорів. В роботі також розглянуто питання щодо можливостей судового захисту екологічних прав іншими міжнародними судовими установами.

Охарактеризовано місце та роль захисту екологічних прав у вітчизняному механізмі судового захисту та доведено, що екологічні права, їх дієві гарантії, надійний та ефективний судовий захист є важливим атрибутом правової, демократичної держави. Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду екологічних спорів в Україні діють місцеві та апеляційні суди, а також касаційний суд. На підставі здійсненого дослідження спеціального законодавства наведено перелік основних підстав захисту екологічних прав в порядку розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

З'ясовано, що питання ефективного судового захисту екологічних прав потребує посилення ролі громадськості в питанні доступу до суду з питань, що стосуються довкілля. Автором дослідження запропоновано внести відповідні зміни до процесуального законодавства і процесуально гарантувати можливість громадськості звертатися до суду з окреслених питань.

Здійснений аналіз судової практики дав підстави виявити недоліки відшкодування майнової шкоди, заподіяної екологічним адміністративним правопорушенням. Доведено, що питання про відшкодування майнової екологічної шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням повинно вирішуватися судами одночасно з вирішенням питання про наявність в діях особи складу адміністративного правопорушення.

Встановлено, що окремі норми статей Кодексу України про адміністративні правопорушення не визначають, що суб'єктом екологічного адміністративного правопорушення є громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності, що в правозастосовній діяльності може призвести до незастосування адміністративного стягнення до такої особи.

Наведено перелік кримінальних правопорушень проти довкілля, встановлено їх кваліфікуючі ознаки. Підтримано ідею про доцільність розширення та конкретизації кримінальних правопорушень проти довкілля. Встановлено, що юридичні особи не є суб'єктами кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля.

Наголошено, що питання захисту екологічних прав вимагає дієвих кроків української держави щодо впровадження різноманітних форм і методів у боротьбі із кризовою екологічною ситуацією, що склалася в Україні. Акцентується увага на зарубіжному досвіді судового захисту екологічних прав, який доводить ефективність запровадження екологічних судів для вирішення таких питань. Робиться висновок про те, що на вітчизняному рівні мають здійснюватися невідкладні заходи, що охоплюють реформування законодавства про судоустрій, удосконалення та оновлення процесуального законодавства з метою захисту екологічних прав спеціалізованими судами.

Підтримується наукова думка щодо необхідності запровадження екологічного суду як окремого спеціалізованого суду та пропонується розпочати таке запровадження із формування місцевої ланки на рівні області, що надасть можливість ефективно та належним чином здійснювати захист екологічних прав. Водночас, автором дослідження висловлено своє бачення стосовно доцільності запровадження в Україні суду, в якому на постійній основі будуть залучені експерти, що дозволить розглядати справи в більш стислі строки, оскільки фактор часу в таких категоріях справ має велике значення.

З метою реалізації однієї з основних засад судочинства – забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення вбачається необхідним створення вертикалів екологічних судів

(апеляційних судів (на рівні декількох областей) та Касаційного екологічного суду у складі Верховного Суду).

В рамках розвитку екологічного судочинства, підтримано також ідею про створення в Україні онлайн-суду, що стане ще однією ефективною гарантією реалізації права на судовий захист екологічних прав.

В роботі також висунуто ряд пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства з питань судового захисту екологічних прав в Україні.

Ключові слова: держава, екологічні права, законодавство, гарантії, судовий захист, екологічний суд, онлайн-суд, доступ до правосуддя.

SUMMARY

Buzunko O. A. Judicial protection of ecological rights in Ukraine. Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree, branch 08 «Law», specialty 081 «Law». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2023.

Dissertation is an independent, completed scientific work devoted to a comprehensive study of the judicial protection of environmental rights in Ukraine. The analysis of the prerequisites for the emergence and guarantees of the realization of the right of citizens to judicial protection of environmental rights was carried out in the work.

It is emphasized that ensuring the implementation of environmental rights is carried out by entrusting the state and its authorized bodies, their officials with the implementation of state functions, where procedural and legal guarantees for the protection of environmental rights are aimed at the implementation of individual rights of citizens in the branch of environmental legal relations enshrined in the Constitution of Ukraine, national and international legal acts, that guarantee the implementation of the subjective right of communities to judicial protection of their rights and legitimate interests.

It is emphasized that system-forming acts of judicial protection are Convention on access to public participation in the decision-making process and access to justice on issues related to the environment and the Constitution of Ukraine, according to which everyone has the right to a safe life and environmental health and for compensation for damage caused by the violation of this right.

After using the national means of legal protection, everyone has the right to apply for protection of one's rights and freedoms to relevant international judicial institutions of relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a participating member. Special legal guarantees of the right of citizens to judicial protection of environmental rights enshrined in Act 16 of the Constitution of Ukraine and other legislative acts. The Constitution and legislative acts provide provisions that guarantee citizen the right to judicial protection of environmental rights, contain legal means of practical implementation of the subjective rights of citizens in the field of environment legal relations.

It is proposed to consider the legal protection of environmental rights as a type of legal protection that is guaranteed by the state and consists in the administration of justice for the purpose of proper, timely and effective protection of violated, unrecognized or contested rights in the branch of environmental legal relations by applying measures of state influence to guilty persons.

Based on the prerequisites for the emergence and guarantees of citizen's rights, the author's definition of legal guarantees of citizen's subjective rights to judicial protection of environmental rights are provided. In addition, it was established that the right to judicial protection of the environmental rights of citizens is a sub-institute of the complex interdisciplinary institute of the general part of the environmental law of the institute of environmental rights and responsibilities of citizens.

The dissertation focuses on the functions of the state to ensure judicial protection of the environment rights of citizens and proves that one of the functions of the state in the field of environment is the regulatory and legal provision of constitutional rights and freedoms of man and citizen. Scientific opinions and legislative acts detailing the content of the state's functions to ensure judicial protection of citizens'

environmental rights have been analyzed. This gave a reason to establish that the functions of state bodies to ensure judicial protection of the citizens environmental rights are characterized by a legal instrument for guaranteeing, freedoms, exercising rights and legitimate interests, which includes a wide range of organizational and legal activities of authorized public authorities, called to ensure the rights and legitimate interests of participants in environmental legal relations. Such activity includes legal forms, methods and procedures by means of which the state affects environmental legal relations. The analysis of the functions of the state provided grounds to give a theoretical definition of the concept of «functions of the state to ensure judicial protection of the environmental rights of citizens».

The study focused on the role of the principles of judicial protection of environmental rights and proved that specific legal relations of judicial protection of environmental rights are impossible without fundamental provisions focused on the rights and interests of participants in environmental legal relations. Moreover, the principles of judicial protection of environmental rights have been determined, which gave grounds for providing the author's definition of such principles.

The scientific work states that the study and application of the practice of the European Court of Human Rights in environmental cases is extremely important for judicial practice in Ukraine; after all, it not only contributes to the expansion of opportunities for the protection of environmental rights with the help of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, but it also eliminates the gaps that currently exist in environmental protection.

Attention is drawn to the fact that in modern conditions the protection of environmental rights can be carried out both government authorities in executive self-bodies, both local authorities and through the administration of justice. The place and role of the protection of environmental rights in the general system of the judicial protection is characterized and it is proven that environmental rights, their effective guarantees, and reliable and effective judicial protection are all unequivocally the most important attributes of a legal democratic state. Local and appellate courts, as well as the court of cassation operate in Ukraine to implement this task, as well as to ensure

comprehensive, complete and objective consideration of environmental cases in the legality of court decisions. Based on the research of special legislation, a list of the main grounds for the protection of environmental rights in the consideration of civil, criminal, economic, administrative cases, as well as cases of administrative offenses.

An analysis of judicial practice was carried out, which provided grounds to identify deficiencies in compensation for property damage caused by an administrative offense. In order to ensure ecological safety, environmental protection, rational use and reproduction of natural resources, it has been proven that the issue of compensation for property damage caused by an administrative offense, regardless of the amount of the damage, must be resolved by the courts at the same time as the issue of the presence of an administrative offence in the action.

It had been found that the issue of effective judicial protection of environmental rights requires strengthening the role of the public in the issue of access to court on issues related to the environment. The author of the study suggested making appropriate changes to the procedural legislation and procedurally guaranteeing the possibility of the public to address the court on the outlined issues.

It has been established that certain norms of the articles of the Code of Ukraine on administrative offenses don't specify that the subject of an environmental administrative offense is a subject of entrepreneurial activity, which may lead to non-application of an administrative sanction to such a person in law enforcement activities.

A list of criminal offences against the environment is given and their qualifying features are established. The idea of the expediency of expanding and specifying criminal offences against the environmental was supported.

It was emphasized that the issue of protecting the environment rights requires effective steps by the Ukrainian state to implement various forms and methods in the fight against the ecological crisis situation that has developed in Ukraine. Emphasis is placed on the foreign experience of judicial protection of environmental rights, which proves the effectiveness of introducing environmental courts to resolve such issues. It is concluded that urgent measures should be taken at the national level,

covering reforming legislation on the judiciary, improving and updating procedural legislation in order to protect environmental rights by such courts.

Therefore, the opinion on the need to introduce environmental courts is supported. It is justified that at the first stage of the introduction of such courts that it is necessary to start with their creation at the level of regions, which takes into account the average number of environmental cases received by the courts, will provide an opportunity to quickly and efficiently consider cases aimed at protecting environmental rights. At the same time, the author of the study expressed his vision regarding the expediency of introducing a court in Ukraine, in which experts will be involved on a permanent basis and will allow the consideration of cases in a shorter time frame and, as a result, to effectively protect the rights to a safe environment since the time factor in such categories of cases is of great importance.

As part of the development of environmental justice, the idea of creating an online court in Ukraine is also supported, which will be another effective guarantee of citizens' right to judicial protection of environmental rights.

The work also puts forward a number of proposals for improving the current legislation of judicial protection of environmental rights in Ukraine.

Keywords: state, environmental rights, legislation, guarantees, judicial protection, ecological court, online court, access to justice.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Бузунко О. А. Судові витрати, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 169–173.

2. Бузунко О. А. Функції держави із забезпечення судового захисту екологічних прав громадян. Юридичний вісник. 2021. № 1. С. 235–240.

3. Краснова Ю. А., **Бузунко О. А.** Гарантії реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав. Приватне та публічне право. 2021. № 1. С. 28–32.

4. Бузунко О. А. Зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів. Нове українське право. 2021. № 3. С. 294–299.

5. Buzunko O. A. Prospects for the introduction of the ecological court in Ukraine. Law. Human. Environment. 2021. Vol. 12. № 2. P. 74–79.

6. **Buzunko O.**, Krasnova Yu. Features of Judicial Protection of Environmental Rights of Citizens in the European Court of Human Rights. Law. Human. Environment. 2022. Vol. 13. № 2. P. 7–16.

Стаття у науковому виданні іншої держави

7. Buzunko O. Judicial protection of environmental rights. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 1. P. 189–193.

Тези наукових доповідей

8. Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав людини. П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Львів, 27 жовтня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 56–59.

9. Бузунко О. А. Захист екологічних прав в цивільному провадженні. Academic research in multidisciplinary innovation: XI International scientific and practical conference, November 30 – December 03, 2020. Amsterdam, Netherlands, 2020. С. 123–126.

10. Бузунко О. А. Місце та роль захисту екологічних прав в загальній системі судового захисту. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 170–173.

11. Бузунко О. А. Перспективи впровадження екологічного суду в Україні. Сучасні вектори розвитку юридичної освіти та науки в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, приурочена до 20-річчя з Дня створення юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природо-

користування України, м. Київ, 21–22 жовтня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 268–270.

12. Бузунко О. А. Принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 26 листопада 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 253–256.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ	21
1.1. Передумови виникнення та гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав	21
1.2. Функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав	34
1.3. Принципи судового захисту екологічних прав	50
Висновки до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ВІТЧИЗНЯНИМИ СУДАМИ ТА МІЖНАРОДНИМИ СУДОВИМИ УСТАНОВАМИ	73
2.1. Місце та роль захисту екологічних прав у вітчизняному механізмі судового захисту	73
2.2. Особливості судового захисту екологічних прав в міжнародних судових установах	117
Висновки до розділу 2	134
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДУ В НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ СУДОЧИНСТВА	138
3.1. Зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів та можливість їх запровадження в Україні	138
3.2. Перспективи впровадження екологічного суду в Україні	154
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	218

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема судового захисту екологічних прав перебуває в центрі уваги всього суспільства і держави. Закріплене в Конвенції Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» право громадян на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, зобов'язало держави гарантувати застосування необхідних механізмів правосуддя та юридичного захисту, якщо права, передбачені зазначеною Конвенцією, були порушені. В Конституції України закріплені положення про право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, які набули розвитку в багатьох законодавчих актах та спонукають вітчизняну юридичну науку до пошуку найбільш оптимальних моделей захисту екологічних прав громадян. Однак незавершеність судової реформи та її постійне реформування не сприяє ефективному втіленню в життя положень Конституції України, вітчизняних та міжнародних актів, які спрямовані на захист екологічних прав. За такої ситуації, що склалася, потребують теоретичного вивчення наявні проблеми захисту екологічних прав, які стануть підґрунтям подальшого розвитку законодавства в окресленій галузі.

Слід відзначити, що тематика судового захисту екологічних прав не є новою для еколого-правової науки. У 2012 році була захищена кандидатська дисертація К.В. Медведєвим на тему: «Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту», в якій автор акцентував свою увагу на історичних етапах доктринально-законодавчого формування екологічних прав громадян, їх поняття та системи, а також на особливостях гарантій судового захисту екологічних прав громадян.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці відомих вітчизняних вчених-правознавців, у тому числі й в галузі екологічного права: В.І.

Андрейцева, О.Ф. Андрійко, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, В.Л. Бредіхіної, А.І. Брінцова, А.П. Гетьмана, О.В. Гулак, Т.В. Єрмолаєвої, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, Л.Є. Кисіля, Н.Р. Кобецької, М.В. Краснової, Ю.А. Краснової, В.В. Костицького, В.В. Ладиченка, Н.Р. Малишевої, К.В. Медведєва, Г.В. Мороз, В.В. Носіка, Б.І. Старухи, С.В. Стороженко, О.Ю. Тодики, Ю.М. Тодики, Т.О. Третяка, О.А. Улютіної, Ю.С. Шемшученка, О.М. Шуміла та інших.

Нормативна та емпірична база дослідження представлена: конституційним, екологічним, адміністративним, цивільним, господарським, кримінальним, процесуальним та іншим законодавством України, що регламентує судовий захист екологічних прав та міжнародним і зарубіжним досвідом в цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане у відповідності до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 серпня 2019 року, відповідно до наукового плану кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою: «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (державна реєстрація № 0119U100830), де автором проведено дослідження особливостей судового захисту екологічних прав в Україні й запропоновано шляхи його удосконалення.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дисертаційного дослідження є розроблення й обґрунтування нових пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання судового захисту екологічних прав в Україні.

Мета дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- здійснити аналіз теоретико-правових передумов виникнення та гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав;
- проаналізувати функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав;
- розкрити принципи судового захисту екологічних прав;
- визначити місце та роль захисту екологічних прав у вітчизняному механізмі судового захисту;
- розкрити особливості захисту екологічних прав в різних видах судочинства;
- з'ясувати особливості судового захисту екологічних прав в міжнародних судових установах;
- проаналізувати зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів;
- охарактеризувати перспективи впровадження екологічного суду в Україні;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення судового захисту екологічних прав в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із судовим захистом екологічних прав в Україні.

Предмет дослідження – судовий захист екологічних прав в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення достовірних і об'єктивних результатів під час роботи над дисертацією використано загальнофілософський (діалектичний), загальнонаукові (формально-логічний, системно-структурний, аналізу і синтезу) та спеціальні (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий) методи наукового пізнання.

Методологічним підґрунтям роботи є діалектичний метод, за допомогою якого проведено комплексне дослідження й розглянуто теоретико-правові засади (передумови) виникнення та гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав у взаємозв'язку та розвитку екологічних і організаційно-правових чинників. Формально-логічний метод взято за основу при аналізі

понятійно-категоріального апарату та формулюванні базових понять дослідження, зокрема, «функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав» та ін., а також підготовлено висновки дисертаційного дослідження. Системно-структурний метод допоміг визначити систему екологічних прав та обов'язків. За допомогою методів аналізу та синтезу проаналізовано наукові доктрини судового захисту екологічних прав, нормативно-правову базу, а також визначено недоліки нормативно-правового регулювання, що регулюють відносини у досліджуваній галузі. Історико-правовий метод став основою проведення дослідження екологічного та процесуального законодавства у галузі захисту екологічних правовідносин. Формально-юридичний (догматичний) метод допоміг розкрити зміст законодавчих актів, що стосуються судового захисту екологічних правовідносин, та розробити пропозиції з їх удосконалення. Застосування порівняльно-правового методу зумовлено необхідністю проведення порівняльного аналізу вітчизняного, зарубіжного і міжнародного законодавства у досліджуваній сфері з урахуванням існуючих гармонізаційних процесів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексне дослідження судового захисту екологічних прав в Україні, з'ясовано особливості його змісту та сутності, розкрито специфіку захисту екологічних прав судами різної юрисдикції, обґрунтовано низку теоретичних положень і висновків стосовно характеристики такої форми захисту екологічних прав та перспектив її розвитку з урахуванням сучасних світових тенденцій з метою вдосконалення правового регулювання у цій сфері та підвищення його ефективності. Наукову новизну одержаних результатів конкретизовано у таких теоретичних положеннях, пропозиціях та висновках, які виносяться на захист:

уперше:

– запропоновано розглядати судовий захист екологічних прав як різновид правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених,

невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб заходів державного впливу;

– запропоновано зміни до структури судових органів шляхом впровадження екологічного суду як окремого спеціалізованого суду, запровадження якого слід почати з формування місцевої ланки на рівні області, з подальшим створенням апеляційних судів (на території декількох областей) та Касаційного екологічного суду у складі Верховного Суду;

– встановлено, що право на судовий захист екологічних прав виступає елементом інституту екологічних прав та обов'язків у структурі екологічного права, якому притаманний комплексний міжгалузевий характер, оскільки для його реалізації та застосування механізмів задля його забезпечення залучаються екологічне, цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне право та відповідні процесуальні галузі права, а відтак, і вся система судоустрою;

удосконалено:

– підхід до усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя шляхом винесення пропозиції про необхідність звільнення від сплати судового збору громадськості, яка звертається до суду з питань, що стосуються довкілля, а також забезпечення можливості отримання фізичними особами безоплатної правової допомоги з питань, які стосуються захисту екологічних прав;

– підхід щодо необхідності систематизації екологічного законодавства в єдиному нормативно-правовому акті, до якого будуть включені положення стосовно принципів судового захисту екологічних прав;

– підхід до більш ефективного розгляду екологічних справ судами шляхом залучення на постійній основі експертів, що дозволить розглядати справи в більш стислі строки;

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи про необхідність удосконалення цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення в частині розробки і прийняття Методики відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадян, включаючи й питання екологічної шкоди;

– положення про відшкодування майнової шкоди, заподіяної екологічним адміністративним правопорушенням, шляхом винесення пропозиції про необхідність її стягнення судами одночасно з прийняттям рішення про притягнення винної особи до відповідальності, незалежно від розміру самої шкоди та суб'єкта, якому вона заподіяна;

– принципи судового захисту екологічних прав, до яких запропоновано включити принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду та принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання сформульованих у дисертаційній роботі висновків, положень, пропозицій і рекомендацій: 1) *у науково-дослідній роботі* – для збагачення науки екологічного права новими знаннями щодо особливостей судового захисту екологічних прав на вітчизняному, міжнародному та зарубіжному рівні, а також для врахування в наукових працях з окресленого питання; 2) *у нормотворчій діяльності* – як теоретичний матеріал під час розробки або вдосконалення чинного законодавства, норми якого регулюють питання захисту екологічних прав в Україні; 3) *у правозастосовній діяльності* – запропоновані рекомендації дозволять вдосконалити практичну сторону діяльності суду у сфері захисту екологічних прав в Україні; 4) *у навчальному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Екологічне право», «Право екологічної безпеки», «Європейське екологічне право», «Міжнародне екологічне право» та інших, а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення, висновки та пропозиції, що винесені на захист, ґрунтуються на власних дослідженнях. У статті «Гарантії реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав», підготовленій спільно з Ю.А. Красновою, здобувачем зроблено висновки про те, що забезпечення конституційних гарантій судового захисту екологічних прав гарантовано вітчизняними та міжнародними

нормативно-правовими актами; реалізація та забезпечення права на судовий захист екологічних прав належить до принципів правової держави тощо. У статті «Особливості судового захисту екологічних прав громадян у Європейському суді з прав людини» спільно з Ю.А. Красновою проведено дослідження, за результатами якого встановлено, що Європейський суд з прав людини допускає заяви осіб до розгляду з метою захисту порушених екологічних прав через призму ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на повагу до приватного, сімейного життя та житла людей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції дослідження було апробовано на: Міжнародній науково-практичній конференції «П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)» (м. Львів, 2020 р); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Academic research in multidisciplinary innovation» (м. Амстердам, Нідерланди, 2020 р); Всеукраїнській дистанційній науково-практичній конференції до 10-річчя створення однойменних кафедр «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, приуроченій до 20-річчя з Дня створення юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України «Сучасні вектори розвитку юридичної освіти та науки в Україні» (м. Київ, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України» (м. Київ, 2021 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 12 наукових працях здобувачки, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, стаття у науковому виданні іншої держави та 5 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації обумовлена предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, кількість використаних джерел – 282 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

1.1 Передумови виникнення та гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав

Закріплений в ст. 16 Конституції України імператив щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1] свідчить, що питання захисту екологічних прав повинно перебувати в центрі уваги держави.

Положення Конституції України про охорону прав і свобод людини і громадянина та гарантії екологічної безпеки набули розвитку в багатьох законодавчих актах, що є необхідним атрибутом сучасної цивілізованої держави, важливою гарантією реалізації права на судовий захист і свідчить про верховенство права як одного із основоположних принципів, що знаходить своє закріплення у вітчизняних та міжнародних законодавчих актах. Серед найгрунтовніших з поміж них є Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р.

Як вірно зазначає А.П. Гетьман: «принцип верховенства права в системі регулювання екологічних суспільних відносин знаходить своє втілення не лише в традиційно окресленому науковою еколого-правовою літературою інституті екологічних прав людини та громадянина (право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на отримання екологічної інформації, право на відшкодування завданої порушенням екологічного законодавства шкоди, право на судовий захист тощо), але й інших інститутах екологічного права як то: право власності на природні ресурси; право природокористування; правові засади

управління природокористуванням та охороною довкілля; економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища та природокористування; юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства; правове забезпечення екологічної безпеки; правовий режим екологічно вражених територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій; правове регулювання поведінки з відходами; правові основи біологічного різноманіття; правові засади попередження зміни клімату та ін.» [2, с. 4].

Тому, для успішного втілення в життя закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина, академік Ю.М. Тодика наголошує, що: «...потрібні, перш за все, сприятливі обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для реалізації прав і свобод. Слід зазначити, що гарантії прав і свобод людини і громадянина взаємопов'язані й взаємозумовлені, утворюють в цілому загальну систему та у своїй сукупності забезпечують їх надійну реалізацію, всебічну охорону і захист» [3, с. 182].

В загальнотеоретичній літературі вже сформульовано поняття екологічні права людини і громадянина, яке запропоновано розуміти як: «встановлені та гарантовані державою можливості у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Вони пов'язані з охороною, використанням і відтворенням природних ресурсів, гарантуванням екологічної безпеки, запобіганням і ліквідацією негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереженням природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною» [4, с. 36].

В той-же час, слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі та законодавстві доволі часто використовуються терміни «екологічні права» та «екологічні інтереси», які на науковому рівні підлягають розмежуванню. Вважається, що екологічні права слід розглядати як «забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізувати у передбачених законодавством формах

надані повноваження в галузі екології. Такі можливості впливають з мети та завдань екологічного законодавства». А екологічні інтереси – це «природні і соціально обумовлені потреби осіб у відповідній галузі, які впливають зі змісту норм екологічного законодавства» [5, с. 39].

З цих позицій вказаний процес описує В.І. Андрейцев, який зазначає, що «екологічні інтереси задовольняються під час реалізації сукупності екологічних заходів: організаційних, технічних, економічних, превентивних та в процесі забезпечення екологічного порядку» [6, с. 33].

Для повного і об'єктивного розуміння сутності такого явища, доцільним є розкриття поняття «забезпечення екологічного правопорядку».

Варто зазначити, що термін «забезпечення» дуже часто використовується науковцями різних галузей права. Зокрема, М.В. Цвік розглядає правове забезпечення як «цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів» [7, с. 327]. На думку О.Ф. Андрійко та Л.Є. Кисіль, «забезпечувати – це означає створювати необхідні умови для здійснення чи гарантування охорони кого-небудь, чого-небудь від загрози або небезпеки» [8, с. 107]. У більш вузькому значенні цей термін розглядає О.Є. Костюченко, який правове забезпечення розкриває як «реалізацію, захист і охорону прав і свобод або як закріплення прав і свобод» [9, с. 14].

Слід погодитися із обґрунтованою позицією Є.О. Харитонова, який виходить з того, що «термін «забезпечення» в його повсякденному значенні – це створення надійних умов для здійснення чого-небудь. Відповідно, правове забезпечення – це створення правовими (юридичними) засобами надійних умов для здійснення чого-небудь, вирішення якихось завдань, що становлять інтерес для суспільства (держави)» [10, с. 37]. В подальшому вчений приходить до висновку, що «...під час з'ясування сутності категорії «правове забезпечення» має враховуватися також стан правової культури в суспільстві, ставлення до таких понять як «правосвідомість», «правопорядок» тощо. При цьому виходимо з того, що для забезпечення впровадження категорій цивілізаційних феноменів,

зокрема, права, у певне суспільство, держава як цілісний механізм організації життя цього суспільства має здійснювати в межах правового поля низку заходів. У такий спосіб відбувається (має відбуватися) «об'єктивізація» згаданих феноменів (у тому числі права), перехід їх з абстрактного цивілізаційного рівня на рівень цінностей, категорій, інституцій відповідної держави. Часто від держави вимагаються значні зусилля, щоб впровадити бажані цивілізаційні феномени, ідеологію, цінності тощо в життя суспільства» [10, с. 39–40].

Наведене свідчить, що забезпечення прав та інтересів, у тому числі й екологічних, є однією із функцій держави. Забезпечення прав та інтересів, в тому числі, шляхом здійснення судового захисту, реалізується в рамках не однієї, а декількох функцій держави (це питання більш детально ми розглянемо в наступному підрозділі дисертаційного дослідження).

Що стосується класифікації зусиль держави за правовим забезпеченням, то, на думку Є.О. Харитонова, вона може виглядати таким чином: «1) методологічне та доктринальне забезпечення: розробка концепції, визначення засад правового забезпечення, підтримка певної доктрини права, ідеологічне забезпечення як форма державних зусиль зі створення світоглядного підґрунтя впровадження нових (обновлюваних) правових феноменів; 2) законодавче забезпечення: видання законів та інших актів законодавства, санкціонування правових звичаїв і норм моралі, що стосуються об'єкта законодавчого забезпечення; 3) забезпечення належної реалізації норм законодавства, які стосуються об'єкта забезпечення, за допомогою відповідних державних інституцій, судової системи; 4) інформаційно-пропагандистське (виховне) забезпечення: роз'яснення сутності положень, що впроваджуються, мети впровадження; правова освіта, яка здійснюється в певному напрямі; 5) організаційне забезпечення: визначення органу (органів), що відповідають за ті чи інші напрями впровадження, їх компетенцію, взаємодію тощо» [10, с. 41].

Говорячи про правове забезпечення гарантій реалізації екологічних прав, слід звернути увагу на положення ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, відповідно

до якої екологічні права забезпечуються, зокрема, шляхом проведення державних заходів з підтримки, відновлення та поліпшення стану довкілля; покладення на центральні органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації обов'язку здійснювати технічні та інші заходи з метою запобігти шкідливому впливу на довкілля їхньою діяльністю; участі громадських організацій та громадян у діяльності стосовно охорони довкілля; здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотності відповідальності за порушення законодавства про охорону довкілля [11].

Норми вищезазначеного Закону вказують, що держава забезпечує реалізацію екологічних прав низкою гарантій. На думку В.С. Нерсисянца, гарантії втілюють ідею узгодженої дії права і держави, коли одні форми, напрями та функції державно-правового регулювання діяльності держави слугують одночасно захисним механізмом для інших і навпаки [12, с. 60-61].

Забезпечення екологічних гарантій покладає на державу, уповноважені нею органи та їхніх посадових осіб обов'язок забезпечити реалізацію функцій держави, де процесуально-правові гарантії захисту екологічних прав спрямовані на реалізацію окремих прав у галузі екологічних правовідносин, закріплених в Конституції України, вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, що гарантують реалізацію суб'єктивного права на судовий захист прав і законних інтересів.

Особливого значення це набуває при впливі форми реалізації права на екологічну безпеку на зміст останньої. Цей вплив проявляється у тому, що ефективність права на екологічну безпеку, дієвість механізму його реалізації, дієвість гарантій реалізації і захисту цього права перебувають у взаємозв'язку із особливостями форми реалізації цього права [13, с. 48].

У структурі механізму забезпечення реалізації права на захист екологічних прав важливу роль відіграють, в першу чергу, органи державної влади та місцевого самоврядування, які в межах своєї юрисдикції забезпечують належну реалізацію та виконання вітчизняного законодавства [14, 15]. Однак, незважаючи

на те, що сьогодні в нашій державі вибудована належна правова база з реалізації права на звернення до органів публічної влади та їх посадових осіб, в тому числі оскаржувати рішення, дії чи їх бездіяльність, держава ще не спроможна всебічно забезпечити демократичну спрямованість публічної влади – служити інтересам людини. Адже сучасний стан органів державного та самоврядного управління, діяльність їхніх посадових осіб, значною мірою не відповідає потребам суспільства у забезпеченні дотримання екологічних прав та обов'язків [16, с. 57].

Тому необхідно підтримати позицію С.В. Стороженко, яка вважає, що «...закріплення екологічних прав в законодавстві вимагає істотних зусиль з боку як держави, так і суспільства із забезпечення їх неухильної реалізації, впровадження певної системи захисту екологічних прав людини, яка включає юридичну відповідальність за порушення екологічних прав людини, заходи відновлення порушеного екологічного права, процесуальні гарантії захисту екологічних прав. Останні розуміються як система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища» [17, с. 12].

Обґрунтованість такої позиції підтверджується і положеннями ст. 40 Конституції України, якою визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом; усі мають право звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування (їх посадових і службових осіб), які зобов'язані розглянути такі звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. А відповідно до ст. 55 Основного Закону України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Однак, слід нагадати, що у вітчизняному законодавстві таке право (в частині захисту екологічних прав) закріплено і в п.п. «ж», «и» ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», що стало послідовним кроком в імplementації Україною положень Конвенції про доступ до інформації, участь

громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються доквілля від 25 червня 1998 року.

У питанні звернення до суду слід врахувати рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп, який вирішив, що «...ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене. Частина 2 ст. 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [18].

Отже, передумовою виникнення права на судовий захист екологічних прав є Конституція України, згідно зі ст. 55 якої серед іншого закріплено, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [19].

Наведені в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актах юридичні гарантії особи на судовий захист

передбачають, що: «...незалежно від предмету спору кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом» [19].

На думку французького правознавця Ф. Люшера, право на судовий захист складається з таких компонентів: 1) вільний доступ до правосуддя; 2) можливість перевірки і перегляду винесеного рішення; 3) право на оскарження винесеного рішення. Вказані критерії в сукупності мають вирішальне значення для оцінки якості правосуддя. Будь-яка можливість применшити чи обмежити можливість довести свою справу до кінця та в розумні строки призводить до обмеження прав особистості як в цивільному, так і в кримінальному процесі [20, с. 15].

Для реалізації права на судовий захист екологічних прав в Україні діють місцеві, апеляційні суди та Верховний Суд [19].

Правові гарантії, процедуру реалізації прав, процесуальні права та обов'язки у сфері екологічних правовідносин визначають національне і міжнародне законодавство.

Особливе місце в реалізації права на судовий захист відіграє нормативно-правове регулювання, за допомогою якого держава визначає передумови виникнення та гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав, встановлює права та обов'язки, забезпечує конституційні гарантії екологічних прав людини, суспільства, держави.

Як відзначає Б.І. Старуха, «...виконуючи обов'язки щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків, суди здійснюють їх захист шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян у разі порушення їх прав. Нормативне регулювання права громадян на судовий захист своїх прав, свобод та обов'язків базується на закріпленні в законодавстві України норм, що безпосередньо надають можливість людині звертатися за захистом до суду. Законодавством встановлюється порядок подачі звернення до суду, порядок розгляду його та винесення і виконання рішень по зверненню» [21, с. 115]. При цьому

«нормативне регулювання» за визначенням О.Ф. Скакун, необхідно розглядати як «впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове використання за наявності передбачених ними обставин» [22, с. 218].

В юридичній літературі відзначається, що сутність самого явища «судовий захист» полягає, зокрема, в тому, що особа за певних умов має право вимагати від конкретного суду винесення рішення про застосування одного зі способів захисту права, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту [23, с. 54].

У зв'язку з цим, пропонуємо судовий захист екологічних прав розглядати як різновид правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб заходів державного впливу. Судовий захист безпосередньо пов'язаний зі реалізацією права на судовий захист.

Сьогодні в Конституції України вже закріплені юридичні гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав, які знайшли своє відображення у спеціальних галузевих законодавчих актах, переважно в законах України [24, с. 316].

Як ми уже наголошували, нормативно-правовим актом, який гарантує реалізацію права на судовий захист екологічних прав, зокрема, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого «Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів» [11]. Таку екологічну політику держава здійснює через правотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність [25, с. 221].

Право звернення до суду передбачене і в ст. 9 зазначеного Закону, відповідно до якої кожний громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, та оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом [11].

Статтею 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначаються гарантії реалізації права на судовий захист екологічних прав, а відповідно до ст. 21 вказаного Закону право подавати до суду позови про відшкодування екологічної шкоди мають не лише фізичні особи, а й громадські природоохоронні організації [11].

Тому підтримуємо наукову позицію про те, що проблеми удосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування були та залишаються актуальними з огляду на особливу значимість екологічної складової у вирішенні багатьох національних задач [26, с. 70].

В той же час, слід наголосити, що в Україні діє ціла низка інших нормативно-правових актів, які в тій чи іншій мірі регулюють питання, пов'язані із захистом екологічних прав, та над удосконаленням яких завжди є потреба працювати з огляду на швидкоплинність різних процесів у нашій державі, які впливають на стан навколишнього природного середовища.

Крім вищезазначених нормативно-правових актів, які становлять основу формування права на судовий захист екологічних прав є і Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року, згідно зі ст. 12 якого «висновок з оцінки впливу на довкілля, інші рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади або органів місцевого самоврядування у процесі здійснення оцінки впливу на довкілля можуть бути оскаржені будь-якою фізичною чи юридичною особою в судовому порядку; порушення процедури здійснення

оцінки впливу на довкілля, безпідставне та необґрунтоване неврахування чи неналежне врахування результатів участі громадськості, інші порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля є підставами для скасування висновку з оцінки впливу на довкілля та рішення про провадження планованої діяльності в судовому порядку». Частина 4 ст. 16 згаданого Закону визначає, що «...рішення про тимчасову заборону (зупинення) або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля приймається виключно судом за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, його територіальних органів або за позовом інших осіб, права та інтереси яких порушено» [27].

Відповідну роль у формуванні права на судовий захист екологічних прав відіграє і Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року, який серед основних стратегічних цілей та завдань визначає «забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування є державною екологічною політикою, спрямованою на досягнення стратегічних цілей» [28].

В даному випадку необхідно погодитись з позицією В.В. Копейчикова, який вважав, що юридичні гарантії забезпечення прав і свобод людини є комплексним поняттям, яке поширюється на всі сфери, форми і методи діяльності держави та громадських організацій, а також громадян, і охоплює практичну реалізацію прав і законних інтересів особи [29, с. 23].

«Наявність сукупності правових норм про екологічні права дає змогу розглядати їх у об'єктивному значенні, тобто, як комплексний міжгалузевий інститут загальної частини екологічного права» [30, с. 42].

Переходячи до аналізу сутності терміну «правова гарантія», необхідно відзначити, що в науковій літературі цей термін розглядають як: «надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами і свободами» [31, с. 177].

За своїм характером правові гарантії поділяють на: «а) норми та принципи матеріального і процесуального права, що у процесі реалізації забезпечують реальність прав та свобод людини; б) судовий захист порушених прав і свобод та можливість їх судового поновлення; в) контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції України про права та свободи людини і громадянина; г) відповідальність за порушення прав та свобод людини, що поширюється на всіх суб'єктів права без винятку» [32, с. 5].

З метою захисту та відновлення порушених прав «громадяни мають право звернутися до Конституційного Суду України, який розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акту (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності, вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України» [33].

Однією з гарантій судового захисту є також забезпечення можливості звернення громадян до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також до інших міжнародних судів, що впливає, зокрема, ч. 3 ст. 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [34].

На думку К.В. Медведєва, гарантії судового захисту екологічних прав громадян слід розглядати як «...сукупність закріплених в законодавстві засобів впливу суду на правопорушення, які спрямовані на припинення (присікання)

екологічних правопорушень, відновлення порушеного суб'єктивного екологічного права, притягнення правопорушника до еколого-правової відповідальності, та процесуально-процедурних форм захисту суб'єктивних екологічних прав та інтересів громадян» [35, С. 181].

М.А. Пліш, узагальнюючи результати проведеного дослідження передумов виникнення та гарантій реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав, робить такі висновки:

«...по-перше, забезпечення конституційних гарантій судового захисту екологічних прав гарантовано вітчизняними та міжнародним нормативно-правовими актами;

по-друге, суб'єктивні права учасників екологічних правовідносин мають нормативне закріплення у процесуальному законодавстві, в яких визначаються права і обов'язки, деталізуються засоби їх реалізації та охорони;

по-третє, юридичною гарантією реалізації права на судовий захист екологічних прав є наявність системи судоустрою та законодавчо визначених процесуальних механізмів, покликаних забезпечити реалізацію закріплених правовими нормами суб'єктивних прав особи;

по-четверте, реалізація та забезпечення права громадян на судовий захист екологічних прав є одним із принципів правової держави, що базується на принципі верховенства права, який передбачає можливість звернення до суду за захистом екологічних прав, свобод та законних інтересів безпосередньо на підставі Конституції України, навіть за відсутності спеціального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, або за його неповноти, неясності чи суперечливості» [36, с. 267].

На підставі проведеного дослідження можна констатувати наступне.

Судовий захист екологічних прав є різновидом правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб

заходів державного впливу. Судовий захист безпосередньо пов'язаний зі реалізацією права на судовий захист.

Право на судовий захист екологічних прав виступає елементом інституту екологічних прав та обов'язків у структурі екологічного права, якому притаманний комплексний міжгалузевий характер, оскільки для його реалізації та застосування механізмів задля його забезпечення залучаються екологічне, цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне право та відповідні процесуальні галузі права, а відтак, і вся система судоустрою.

Право на судовий захист екологічних прав було деталізовано в Україні в результаті імплементації положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Особливістю зазначеного права є те, що його реалізація гарантується не лише шляхом закріплення такого права в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», а й на рівні Основного Закону України – Конституції, у зв'язку з чим залучається вся система судоустрою країни та застосовуються загальні процесуальні механізми його забезпечення (припинення дії, яка порушує право; відшкодування збитків; притягнення правопорушників чи заподіювачів шкоди до відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної) тощо).

1.2 Функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав

Встановлюючи загальнообов'язкові правила поведінки, закріплені в нормах права, маючи систему законодавчих і судових органів, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, держава зобов'язана неухильно дотримуватися прав і свобод людини та громадянина, прав і інтересів юридичних

осіб, а у разі необхідності застосовувати до порушників екологічного законодавства заходи державного примусу.

Соціальну і політичну природу держави виявляють її функції, адже будь-який феномен найбільш яскраво виявляється в дії. В загальнотеоретичному розумінні «функції держави» розглядаються як «основні напрями діяльності держави, зумовлені об'єктивною потребою об'єднаних обмінними відносинами людей вирішувати загальні справи. Зміст цих справ зумовлюється історично визначеним характером суспільства» [37, с. 69].

В юридичній літературі існують різні доктринальні погляди щодо функцій держави. Наведемо деякі із них. Зокрема, В.В. Волинець зазначає, що «...в сучасній теорії держави і права наявні кілька парадигмальних методологічних підходів, які зумовлюють загальне сприйняття місця та ролі функцій держави з погляду їх взаємозв'язку з поняттями держави і права. У найбільш загальному вигляді їх можна розділити на дві групи, кожна з яких, у свою чергу, містить дві підгрупи. До першої загальної групи належать усі ті теорії або методології визначення та обґрунтування окремих функцій держави, які виходять з ідеї незаперечного пріоритету держави і тлумачать її функції як певну похідну від того змісту, що вкладається в поняття «держава». Тобто те, як змінюються і розвиваються функції держави, залежить виключно від держави, а також її основних властивостей, адже функції держави описуються як основні напрями діяльності держави щодо вирішення тих завдань, що є у неї у певний момент і наявні у перспективі. З цього погляду можна стверджувати, наприклад, що функції тоталітарної та функції демократичної держави різняться рівно настільки, наскільки відмінними є ці два типи держави та державно-правових режимів. Для всіх цих теорій спільним є загалом інструментальне ставлення до права, коли останнє тлумачиться виключно як засіб нормування, формалізації та регулювання тих чи інших функцій держави та їх реалізації» [38, с. 20–23].

На думку І.Ю. Дубинського, «...більш важливим стає виокремлення глобальних функцій держави, що характеризують діяльність сучасної держави в екологічній, демографічній, сировинній, космічній сферах, в галузях створення і

використання ядерної, інформаційної технологій, в сферах захисту прав і свобод людини та в інших сучасних глобальних державних сферах діяльності» [39, с. 19].

В контексті дослідження не можливо оминати увагою питання екологічної функції держави. Екологічна функція нині визнана однією з основних функцій Української держави. Це, по суті, діяльність держави в особі її компетентних органів по управлінню якістю довкілля [30, с. 7].

На переконання Г.В. Мороз, у період глобалізації світової економіки, яка, в свою чергу, має наслідком стрімке погіршення якості природо-ресурсного потенціалу, все більшої ваги набуває переосмислення значення екологічної функції держави, реалізація якої повинна забезпечувати оптимальні умови для еколого-економічного розвитку та життєдіяльності населення [40, с. 270].

Аналізуючи проблеми законодавчого забезпечення державної екологічної політики України, Г.І. Балюк акцентує увагу на тому, що «державна екологічна політика – це особливий різновид державної політики, її самостійний напрям. Вона побудована на праві та пов'язана з правом (і не лише з екологічним); водночас, екологічне право є об'єктом державної екологічної політики і одночасно одним з найважливіших засобів її реалізації; має різні рівні (загальнодержавний, регіональний, муніципальний, локальний); здійснюється правовими методами; спирається на примус; є публічною, офіційною. Однак, державну екологічну політику слід розглядати як продукт діяльності не тільки держави, а й структур громадянського суспільства, що формується. Важливо, щоб державна екологічна політика була пронизана інтересами суб'єктів, які її реалізують. Надзвичайно важливо, щоб державна екологічна політика відповідала інтересам носія суверенітету і єдиного джерела влади – Українського народу. Саме ці інтереси мають впливати на формування і розвиток таких засобів реалізації державної екологічної політики як екологічне право і законодавство» [41, с. 10].

В.В. Носік, досліджуючи особливості захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в судовому порядку, наголошує на тому, що «... сучасна

державна екологічна політика в Україні має здійснюватися на нових засадах забезпечення взаємодії людини і природи, серед яких варто виокремити збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища...» [42, с. 76–77].

І.А. Толкачова, В.В. Кириченко стверджують, що судова форма захисту екологічних прав в Україні є більш ефективною за всі інші існуючі форми. Натомість, неефективність інших форм захисту екологічних прав людини є однією з проблем у їх забезпеченні і сприяє перевантаженості судів справами і зниженню ефективності судової влади загалом [43, с. 33].

На переконання І. Поліщук, «вирішення проблем судового захисту екологічних прав громадян має здійснюватися шляхом удосконалення міжнародної та національної екологічної політики держав, національного законодавства, вироблення більш чітких та простих механізмів реалізації судового захисту прав громадян, використання міжнародної судової практики як джерела права національними судами, що у свою чергу також дозволить попередити порушення екологічних прав громадян» [44, с. 149].

Враховуючи таке, сучасні функції української держави із забезпечення судового захисту екологічних прав громадян мають здійснюватися за такими принципами, що викладені в Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року від 28 лютого 2019 року: «1) відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади; 2) участі громадськості у формуванні державної політики; 3) дотримання екологічних прав громадян; 4) заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян; 5) запобігання екологічній шкоді; 6) міжнародної співпраці та євроінтеграції» [28]. До основних завдань стратегічних цілей зазначений Закон також відносить забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони навколишнього природного середовища та природокористування [28].

Аналізуючи сутність поняття «екологічна політика», слід звернути увагу на позицію Н.А. Малиша, який пропонує розглядати дане явище як «сукупність засобів і заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу і спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку і цивілізованості» [45, с. 51]. Проте такий підхід, на нашу думку є дещо звуженим, і таким, що не в повній мірі розкриває роль держави, яка є провідником екологічної політики. Вважаємо, що в даному випадку доцільніше використовувати позицію Д.О. Ветвицького, який під державною екологічною політикою пропонує розглядати «комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, який має два виміри, зокрема, нормативний і регуляційний» [46, с. 11].

У контексті нашого дослідження однією із важливих функцій держави є і соціальна функція, яка дістала закріплення в ст. 3 Конституції України, відповідно до якої «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Соціальна функція також закріплена в інших нормах статей Конституції України, зокрема, ч. 4 ст. 13 та ст. 16 [1].

Сьогодні соціальна функція держави розглядається як «комплексне явище, у межах якого здійснюється вплив на деякі самостійні сфери суспільних відносин. Відокремлення сфер відбувається залежно від специфіки регульованих відносин і характеру розв'язуваних завдань. До сфер соціальної функції належать: охорона здоров'я, освіта, наука, створення справедливої та прозорої системи пенсійного забезпечення, питання праці та зайнятості, соціальне забезпечення вразливих верств населення» [47, с. 19; 48, с. 11].

О.Ф. Скакун таку функцію розглядає як «гарантування соціальної безпеки громадян, створення умов для повного здійснення їхніх прав на працю, достатній

життєвий рівень; зняття і пом'якшення соціальних суперечностей за допомогою гуманної і справедливої соціальної політики» [49, с. 133]. В контексті нашого дослідження наведене в цілому вбачається із положень ст. ст. 16, 50 Конституції України та пересікається з екологічною функцією держави.

Система забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина собою цілісну конституційно обумовлену упорядковану сукупність взаємодіючих ланок правового механізму, діяльність якого спрямована на захист порушених прав і свобод осіб та досягнення у країні стану їх реальної захищеності. Будучи інтегративним феноменом, вона отримує якісну визначеність через функціональну єдність своїх елементів. До основних елементів цієї системи належать: правозахисні норми; правозахисні відносини; принципи захисту основних прав і свобод людини і громадянина; суб'єкти, що здійснюють правозахисну діяльність; правозахисна діяльність, правозахисна політика тощо [50, с. 1].

На виконання екологічної функції О.М. Колоєв пропонує широко впроваджувати системний інструментарій механізмів державної системи екологічної безпеки України, до яких відносить такі: «1) організація, управління та контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки; 2) планування та координація комплексних програм охорони довкілля та раціонального природокористування; 3) контроль за дотриманням єдиної державної політики, що гарантує надійність і стійке функціонування народногосподарських об'єктів безпеки; 4) запобігання та ліквідація екологічних наслідків промислових аварій, природних катастроф і стихійних лих; 5) оцінка стану екологічної безпеки на всій території України і в окремих її адміністративно-територіальних утвореннях, прогнозування її динаміки» [51, с. 132].

Недоліком виконання екологічної функції держави за рахунок запропонованого О.М. Колоєвим інструментарію є те, що автор залишив поза увагою таку важливу екологічну функцію держави як судовий захист порушених прав, що повністю нівелює ефективність усіх інших засобів забезпечення екологічної безпеки.

Отже, функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав, характеризуються правовим інструментарієм гарантування прав, свобод та законних інтересів всіх учасників екологічних правовідносин. В практичній площині реалізація екологічних прав включає широкий загал організаційно-правової діяльності уповноважених органів публічної влади, покликаних забезпечити права і законні інтереси учасників правовідносин, які виникають в екологічній сфері.

Така діяльність включає визначені законом процедури, за допомогою яких держава здійснює вплив на учасників екологічних правовідносин [52, с. 12].

Екологічні права обов'язково підлягають правовій охороні, де правозахисна функція держави спрямована не тільки на захист прав і законних інтересів всіх учасників екологічних правовідносин, але й покликана забезпечити визначений нормами права правопорядок в екологічній сфері.

Як стверджує В.Г. Андрусак, «правозахисна система – це сукупність державних, недержавних інститутів, що сформувалися в результаті взаємодії держави та громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина. Функціонування правозахисної системи полягає у здійсненні професійної діяльності, пов'язаної з виникненням, припиненням, відновленням прав і свобод людини і громадянина, їх захистом від неправомірних посягань шляхом їх запобігання, їх припинення, а також вживання заходів з відновлення порушених прав. Найважливішими складовими механізму, що забезпечує безпеку людини і громадянина, є правозахисні та правоохоронні органи та інститути» [50, с. 9].

Правозахисна функція нерозривно пов'язана з правоохоронною, де остання розглядається як «...напрям діяльності держави із забезпечення точного та неухильного виконання положень законодавства всіма громадянами, організаціями, державними органами й посадовими особами» [53, с. 58]. Боротьба з правопорушеннями – важлива складова правоохоронної діяльності держави, яку здійснюють за допомогою всієї системи правоохоронних органів. До сфери цієї функції входить таке: охорона всіх форм діяльності; охорона прав

і свобод громадян; охорона правопорядку, боротьба із злочинністю та підтримка режиму конституційної законності» [53, с. 58–59]. Така функція включає в себе як досудовий, так і судовий захист порушених прав, в тому числі й екологічних [54].

Для реалізації окреслених функцій при судовому захисті екологічних прав держава формує відповідні судові органи, які в рамках цивільного, адміністративного, господарського, кримінального провадження та провадженні в справах про адміністративні правопорушення розглядають відповідні справи, тим самим реалізується функція правосуддя.

Судовий захист екологічних прав відбувається у відповідності до статей 50, 55, 56, 64, 124, 125 Конституції України [1], статей 1, 2, 7, 8, 9, 11, 13, 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [19], Законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища» [11], «Про охорону атмосферного повітря» та інших нормативно-правових актів [55–63].

В окреслених правових нормах закріплюються конкретні правила поведінки та примусові заходи, що потенційно можуть настати для суб'єкта права за невиконання або неналежне виконання ним цих нормативно-правових приписів. І потенційна можливість настання негативних наслідків за невиконання тієї чи іншої норми права чинить інформаційно-психологічний, виховний, стимулюючий та примусовий вплив на юридично значущу поведінку суб'єктів права [64, с. 24]. Порушення встановлених законом гарантій захисту екологічних прав тягне за собою застосування державного примусу до винних осіб [65, с. 37; 66, с. 212].

Наведене підтверджується, зокрема, на прикладі рішення Козелецького районного суду Чернігівської області у судовій справі № 396/1177/19 від 09 червня 2021 року про стягнення шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу внаслідок незаконної порубки дерев [67].

За результатами розгляду справи суд дійшов висновку, що заподіявши шкоду навколишньому природному середовищу, особа порушила інтереси держави, оскільки відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення

екологічної безпеки є обов'язком держави. На обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу, вказується ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», якою встановлено економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища, зокрема, передбачено відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

В той-же час, ч. 1 ст. 1166 ЦК України [68] передбачено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Враховуючи, що внаслідок незаконної порубки дерев навколишньому природному середовищу було заподіяно майнову шкоду – настає деліктна відповідальність. Для цього необхідна наявність складу правопорушення, а саме: наявність шкоди; протиправна поведінка особи, яка незаконною порубкою дерев заподіяла навколишньому природному середовищу майнову шкоду; причинний зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою відповідача; вини відповідача. У зв'язку з цим, рішенням суду у цивільній справі № 734/1596/20 відповідальність за завдану шкоду навколишньому природному середовищу державі у розмірі 71 381 грн. 21 коп. було покладено на особу, яка її завдала [67].

Роблячи акцент на регулятивній функції держави, в тому числі й регулюванні екологічних відносин, слушною вбачається думка юриста М.М. Коркунова, який зазначав, що встановлення суспільного порядку є одним із завдань права в суспільстві. Проте встановлення такого порядку неможливо поза межами реалізації функцій регулювання суспільних відносин та охорони суспільного порядку. В процесі реалізації регулятивної функції право не стільки імперативно визначає для суб'єктів певні обов'язки, скільки відображає суб'єктивні індивідуальні уявлення щодо порядку суспільних відносин [69, с. 278–279]. Регулятивна функція в науці розглядається як напрям правового

впливу, який зумовлений її соціальним призначенням. Така функція полягає у встановленні позитивних правил поведінки, наданні прав і покладенні юридичних обов'язків на суб'єктів права [70, с. 57–58].

Отже, забезпечення судового захисту екологічних прав неможливе і без регулятивної функції, яка реалізується прийняттям законодавчих актів, якими визначаються екологічні права громадян і гарантії їх реалізації (звернення до суду для захисту екологічних прав та механізм захисту цих прав); організація і діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; право звертатися за захистом порушених і оспорюваних екологічних прав до органів виконавчої влади (адміністративний захист); право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування; право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Водночас варто наголосити, що у сучасному суспільстві визначальним фактором стала інформація, що прискорила процеси глобалізації та інтернаціоналізації. Специфіка інформації як ресурсу впливає на «розосереджуваність» елементів інформаційної функції й змішування її з іншими напрямками державної діяльності [71, с. 206].

Відносини щодо доступу до екологічної інформації в Україні регламентуються низкою законів України. У сучасному інформаційному суспільстві особливого значення набуває конституційне закріплення права громадян на вільний доступ до екологічної інформації. Національне законодавство забезпечення доступу до екологічної інформації відносить до однієї із важливих функцій держави. Ст. 50 Конституції України гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [1].

Відповідно до наукової літератури «екологічна інформація – це будь-яка інформація про стан навколишнього природного середовища в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси і окремих осіб у сфері використання, відтворення та

охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки» [5, с. 43].

Право на вільний доступ до екологічної інформації передбачене п. «е» ч. 1 ст. 9 та ст. ст. 25, 25-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11]. На екологічну інформацію вказує Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», норми якого зобов'язують уповноважені органи забезпечити своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості про оцінку впливу на довкілля, ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля [27].

Право на екологічну інформацію також регулюється Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 2011 року, згідно зі ст. 5 якого «кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [72].

Порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес, визначає Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року [73].

З метою забезпечення судового захисту екологічних прав громадян на екологічну інформацію, чинне законодавство передбачає юридичну відповідальність за відмову у наданні своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (п. «л» ч. 2 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11]).

У разі порушення законодавства України про інформацію, згідно зі ст. 27 Закону України «Про інформацію», винна особа може бути притягнута до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно із законами України [72].

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» у разі порушення процедури здійснення оцінки впливу на довкілля, безпідставне та необґрунтоване неврахування чи неналежне врахування результатів участі громадськості, інші порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля є підставами для скасування висновку з оцінки впливу на довкілля та рішення про провадження планованої діяльності в судовому порядку [27].

Гарантоване право на вільне отримання екологічної інформації про стан і охорону довкілля може бути обмежено законом. Вказане вбачається з положень ст. 64 Конституції України, відповідно до яких конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [1]. Водночас таке обмеження приймається не часто, лише в окремих випадках.

Про доступ до екологічної інформації мова йде і в міжнародних актах. Згідно зі ст. 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (далі - Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, Орхуська Конвенція) кожна зі Сторін у рамках свого національного законодавства гарантує кожній особі, яка вважає, що її запит з отримання інформації відповідно до умов Статті 4 було проігноровано, неправомірно відхилено частково чи повністю, неадекватно задоволено, або підхід до розгляду такого запиту не відповідав положенням зазначеної статті, доступ до процедури розгляду прийнятого рішення в суді або іншому незалежному та неупередженому органі, заснованому згідно зі законом [34].

Стаття 4 Орхуської Конвенції також вказує на обставини, коли у запиті про надання екологічної інформації може бути відмовлено, проте, згідно зі ст. 6

згаданої Конвенції кожна зі Сторін гарантує, що у випадках, коли інформація, що не підлягає оприлюдненню згідно з п. п. 3 в) і 4, може бути відокремлена від решти інформації без шкоди для конфіденційності інформації, яка не підлягає оприлюдненню, державні органи надаватимуть цю решту екологічної інформації [34].

Функції держави щодо забезпечення доступу до екологічної інформації містяться в інших міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Україною. Зокрема, в п. «с» ст. 10 Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11 грудня 1997 року зазначено, що сторони співробітничать у поширенні ефективних шляхів розвитку, застосування і поширення, а також вживають всіх необхідних заходів для сприяння, поширення та фінансування, залежно від обставин, передачі або доступу до екологічно безпечних технологій, ноу-хау, практики та процесів, які мають відношення до зміни клімату, особливо для країн, що розвиваються, включаючи розробку політики і програм ефективної передачі екологічно безпечних технологій, які є власністю держави або надбанням суспільства, а також створення сприятливих умов для розвитку приватного сектора в тому, що стосується сприяння та поширення процесу передачі екологічно безпечних технологій і доступу до них [74].

Ратифікувавши ці Конвенції, України взяла обов'язок їх виконувати. У разі, коли право на отримання екологічної інформації порушує права, свободи і законні інтереси громадян та юридичних осіб, чинне законодавство передбачає не лише поновлення, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, але й притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Вказана функція має безпосередній зв'язок із правозахисною (охоронною) функцією держави. На це вказують норми Закону України «Про інформацію», згідно з ч. 1 ст. 31 якого у разі, якщо порушенням права на свободу інформації особі завдано матеріальної чи моральної шкоди, вона має право на її відшкодування за рішенням суду [72].

У разі порушення права на екологічну інформацію, держава, реалізуючи свої функції шляхом прийняття судового рішення, здійснює захист екологічних

прав. На це вказують положення законодавчих актів. Так, ст. 82-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена адміністративна відповідальність посадових осіб за приховування, перекручення або відмову від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди та відповідні наслідки, а ст. 91-4 КУпАП передбачена відповідальність службових та посадових осіб за відмову від надання чи несвоєчасне надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством [75]. У разі приховування або умисного перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою, ст. 238 Кримінального кодексу України (далі – КК України, Кримінальний кодекс України) передбачена кримінальна відповідальність [76].

Слід зауважити, що незважаючи на відносну забезпеченість права на доступ до екологічної інформації в українському законодавстві та Орхуській Конвенції, все ж судова практика в даному питанні залишається неоднозначною. Слід відмітити, що існують позитивні випадки підтвердження права доступу до екологічної інформації, які знайшли своє підкріплення в рішеннях суду, зокрема, в справі № 813/7397/13-а за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» (далі – Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина», МБО «Екологія-Право-Людина», МБО ЕПЛ, ЕПЛ) до Державної служби геології та надр України про визнання протиправною відмову відповідача у задоволенні запиту ЕПЛ на інформацію, а також зобов'язання відповідача надати копію спеціального дозволу на користування надрами на виконання угоди «Про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська, між Державою Україна та компанією «Шелл

Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестмент (IV) Б.В.» та ТОВ «Надра Юзівська».

У цьому спорі постановою суду першої інстанції позов задоволено частково, судом апеляційної інстанції – постанову суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про задоволення позову в повному обсязі, з яким погодився і суд касаційної інстанції. Приймаючи рішення, суди виходили з того, що метою діяльності МБО ЕПЛ є надання допомоги фізичним та юридичним особам у захисті їхніх екологічних прав, захисті довкілля, сприянні розвитку природоохоронної справи та розвитку екологічної освіти, науки та культури, а також сприянні практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих, міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення екологічної ситуації та захист прав громадян тощо. Серед форм здійснення діяльності позивача є здійснення громадського екологічного контролю, пропаганда еколого-правових знань та екологічного законодавства, участь у вдосконаленні практики застосування законодавства. Таким чином, з огляду на положення ст. 2 Орхуської Конвенції ця організація відноситься до зацікавленої громадськості та має право на доступ до екологічної інформації [77, с. 93–94].

Отже, реалізуючи свою функцію із інформаційного забезпечення реалізації екологічних прав, держава в особі уповноважених органів, їх посадових та службових осіб гарантує вільний доступ до екологічної інформації, не забороненої законодавством, право на участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

В той-же час вважається, що: «розв’язання екологічних проблем у сучасний період не може бути забезпечене тільки національними заходами» [5, с. 617]. Практика багатьох розвинених країн показує, що держави володіють реальними можливостями забезпечувати необхідний рівень охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічних прав і свобод громадян [78, с. 60].

У зв’язку з цим, однією з найважливіших функцій держави щодо забезпечення судового захисту екологічних прав громадян є міжнародна

функція. Вважаючи, що дієві судові механізми мають бути доступними для громадськості, включаючи організації, з метою забезпечення захисту її інтересів і дотримання законності, в п. 8 ст. 16 Орхуської Конвенції зазначено, що кожна зі Сторін забезпечує умови, аби особи, які здійснюють свої права відповідно до положень цієї Конвенції, не підлягали за свою діяльність покаранню, не зазнавали переслідувань або утисків у будь-якій формі [34].

Практична реалізація Орхуської Конвенції пов'язана не тільки з діяльністю відповідних судових органів, а й усвідомленням громадянами своїх прав у цій сфері. Їм також потрібні знання про систему національних та міжнародних судів, їх компетенцію і процедури діяльності при розгляді екологічних справ [5, с. 671].

На думку А.П. Гетьмана та В.В. Костицького, реалізація зазначених прав полягає насамперед у «...формуванні міжнародної екологічної політики й міжнародного екологічного законодавства, особливо стратегічної позиції ЄС щодо навколишнього середовища, яка була юридично закріплена в Договорі про Європейське співтовариство й полягає в декларуванні прагнення Європейського Співтовариства до високого ступеня охорони навколишнього середовища, покращення його якості, підвищення рівня життя людей» [79, с. 74–75]. У подальшому це стало вихідною точкою для формування їхньої екологічної політики й екологічного права ЄС, а далі – обов'язком для імплементації національним екологічним законодавством держав [79, с. 74–75].

Імплементувавши міжнародні нормативно-правові акти, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній особі судовий захист екологічних прав. Зокрема, згідно зі ст. 16 Орхуської Конвенції врегулювання спору сторін може бути передано до Міжнародного Суду Справедливості [34]. Розгляд екологічних спорів також здійснює Постійна палата третейського суду – міжнародного арбітражного суду, розташованого у Гаазі (Нідерланди) [5, с. 673].

Екологічні справи можуть бути розглянуті і в ЄСПЛ, створеному 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини; розташований у Страсбурзі (Франція) [80].

Реалізуючи міжнародну функцію, держава шляхом міжнародного співробітництва розв'язує існуючі проблемні питання екологічних відносин, а також надає можливість громадянам здійснювати судовий захист екологічних прав в Європейському суді з прав людини.

Таким чином, проведені дослідження функцій держави, спрямованих на забезпечення судового захисту екологічних прав, дозволило виділити найголовніші з них, до яких пропонуємо віднести: екологічну, соціальну, інформаційну, правоохоронну, правозахисну, регулятивну та міжнародну функцію.

Проаналізовані функції держави стосовно забезпечення судового захисту екологічних прав громадян, дають підстави надати теоретичне визначення поняття функції держави щодо забезпечення судового захисту екологічних прав, під якими слід розуміти створення умов для реалізації наданого й гарантованого права доступу до вітчизняного і міжнародного судочинства з метою охорони прав і свобод у галузі екологічних прав і свобод [81, с. 239]. Це означає, що взявши на себе обов'язок забезпечити безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантувавши право кожного на доступ до суду, держава повинна створити механізми та інструментарії, за допомогою яких кожен отримає захист своїх порушених, невизнаних чи оспорених екологічних прав.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що в сучасних умовах розвитку держави, судовий захист екологічних прав здійснюється за рахунок реалізації державою таких напрямів діяльності (функцій), як екологічний, соціальний, інформаційний, правоохоронний, правозахисний, регулятивний, за допомогою яких забезпечується належна реалізація права на доступ до суду з метою захисту екологічних прав.

1.3 Принципи судового захисту екологічних прав

Специфічні правовідносини судового захисту екологічних прав неможливі без фундаментальних положень, орієнтованих на права та інтереси учасників

екологічних правовідносин. Закріплені в Конституції України основоположні засади здійснення правосуддя ми знаходимо в процесуальному та галузевому вітчизняному законодавстві, а також міжнародних актах, норми яких визначають доступ до правосуддя та міжнародні стандарти здійснення судочинства.

Перед тим як здійснювати дослідження принципів судового захисту екологічних прав, варто звернути увагу на той факт, що при дослідженні діяльності судів в юридичній літературі існують наукові дискусії щодо термінів «правосуддя» і «судочинство». Зокрема, О.І. Шостенко розглядає правосуддя як специфічну форму здійснення владних повноважень органами судової влади, що завершується прийняттям судових рішень, які є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [82, с. 8].

В юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка судочинство визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [83, с. 718]. В іншій юридичній енциклопедії за редакцією В.С. Ковальського, правосуддя називають самостійним видом державної діяльності, що здійснюють органи судової влади – суди – шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [84, с. 391].

В.С. Бігун узагальнено визначення суті правосуддя розглядає через його розуміння: перше, функціональне розуміння правосуддя ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, змістовне, розуміння акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності. Якщо перше акцентує на функціях та суб'єктному складі діяльності, то друге – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості [85, с. 25].

Б.В. Малишев, розмежовуючи терміни «судочинство» і «правосуддя», зазначає, що судочинство і правосуддя є певним способом вирішення правового спору. Однак результат судочинства відповідає лише формальним вимогам законодавства, а результат правосуддя відповідає не лише формальним вимогам законодавства, але й основним ціннісним засадам будь-якого розвинутого

суспільства, які втілені у правових принципах справедливості, рівності, свободи, гуманізму [86, с. 51].

Потрібно визнати, що вищенаведені визначення досліджених понять свідчать, що незважаючи на різні підходи до визначення термінів «правосуддя» і «судочинство», вказані терміни науковці пов'язують із діяльністю суду.

Стаття 124 Конституції України пов'язує правосуддя із діяльністю судів (суддів) [1]. Слід звернути увагу й на те, що термін «правосуддя» має відношення й до органів суддівського врядування. Наприклад, ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року визначає, що Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [87].

Варто звернути увагу й на те, що в Орхуській Конвенції термін «правосуддя» і «судочинство» вживаються у різному значенні. Зокрема, громадяни повинні мати доступ до інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються навколишнього середовища, і визнаючи при цьому, що громадяни можуть потребувати допомоги для здійснення своїх прав; надаючи визначення державному органу, у вказаній Конвенції зазначається, що це визначення не включає органи або заклади, які діють у сфері судочинства або законодавства [34].

Як на нашу думку, вчений-криміналіст В.О. Навроцький робить слушне узагальнення, за яким «правосуддя – це не лише діяльність судів. Це діяльність органів дізнання, попереднього досудового слідства, прокуратури, а також органів виконання судових рішень» [88, с. 4].

Також зазначимо, що в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод,

Європейська конвенція з прав людини, Конвенція) термін «правосуддя» розуміється наступним чином: «коли обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [89]. У даному випадку поняття «правосуддя» вживається у більш широкому його значенні ніж безпосередньо «суд».

Окрім того, в юриспруденції з'явилися нові поняття – електронне правосуддя, електронне судочинство, електронний суд або суд он-лайн тощо. І головне, що введення цих понять в юриспруденції не має абстрактного характеру, а насамперед є результатом фактичного використання новітніх технологій і їх законодавчого закріплення в галузі судочинства [90, с. 104].

Отже, стає очевидним, що серед науковців немає єдиної думки щодо термінів «правосуддя» і «судочинство», що вживаються в науковій літературі та законодавстві. Водночас, незважаючи на те, що в юридичній науці існують різні погляди щодо вказаних термінів, варто наголосити, що вказані терміни «відображають сутність і закономірності розвитку суспільних відносин, що регулюються правом, виражають закономірності більш глибокого порядку» [91, с. 46].

Ми вважаємо, що термін «правосуддя» слід розглядати у широкому його значенні. Він охоплює діяльність не тільки суду, як суб'єкта розгляду судових позовів з екологічних питань, але й діяльність органів виконавчої влади, інших державних органів та їхніх посадових осіб, громадських організацій, яка має безпосереднє відношення до судового захисту екологічних прав (представники органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державного агентства лісових ресурсів України, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства

меліорації та рибного господарства України, Державної служби геології та надр України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, громадські екологічні організації тощо).

З проголошенням України незалежною державою право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідним фактором. Право на правосуддя відображається в основних засадах судочинства. Тому зміст цього права складається з наступних елементів: доступність правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежність і неупередженість суду; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом [92, с. 19].

Вказане неможливе без дотримання принципів захисту екологічних прав судом. До принципів правосуддя відносять такі принципи: законності, здійснення правосуддя судом, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежності суддів, гласності розгляду справи та повної фіксації технічними засобами, об'єктивної істини, змагальності сторін, обов'язковості рішень суду, мови судочинства та справедливості [93, с. 91].

І.В. Назаров класифікує принципи судової системи на: міжгалузеві (принципи єдності, територіальності, фінансування судів з держбюджету та ін.) і галузеві (принцип інстанційності); за способом закріплення в законодавстві: норми-принципи (прямо сформульовані в конкретних нормах права) і принципи, виведені з норм; за характером нормативного джерела, що закріплює принципи: конституційні принципи побудови судової системи і принципи, що закріплені у законодавстві про судоустрій [94, с. 32–33].

Отже, І.В. Назаров класифікує принципи судової системи на власне принципи судової влади та принципи її організації, що відповідає принципам,

зафіксованим в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», тоді як М.І. Козюбра стверджує, що закріплення принципів права в нормативних актах, їх «законне буття» не має самостійного значення. Таке закріплення не позбавляє принципів права властивої їм «еластичності». У відповідних державних нормативних актах по суті фіксується форма відповідного принципу, яка наповнюється реальним змістом у процесі застосування принципу до конкретної правової ситуації [95, с. 145].

Дійсно, у практичній діяльності соціальна роль судової влади в демократичному суспільстві полягає в тому, щоб у різного роду юридичних конфліктах забезпечувати панування права, висловленого насамперед у Конституції України та інших законах, міжнародних договорах і у прирівняних до закону підзаконних актах [96, с. 5].

В юридичній літературі «принципи права» розглядаються як ідеологічна категорія, а це означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію загального закріплення суспільних відносин, що і дає можливість розглядати їх з позиції певних ідей, керівних засад. Важливою ознакою принципів права є спосіб їх матеріалізації у праві. Загальновідомо, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення) [97, с. 43].

В теорії права існує два терміни «принципи права» і «правові принципи». Вони відрізняють один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило, задовго до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять у принципи права [98, с. 30].

Аналізуючи принципи права в контексті розвитку загальної теорії права, О.В. Зайчук виокремлює три групи міжгалузевих принципів права, зазначаючи, що кожна група характеризує певний бік права, але не щодо структури (ідеї,

норми, відносини), а стосовно змісту правової матерії. Перша група принципів характеризує загальне відношення до права та закону. До принципів вчений відносить наступні положення: кожний громадянин окремо і суспільство загалом, підкоряючись законам, повинен мати можливість примусити до виконання закону і самого володарюючого; закон – це те, що народ наказує та встановлює; законів повинні додержуватись; свобода міститься у дотриманні законів, а не в їх ігноруванні; хто користується правом, той не порушує будь-чиїх інтересів; закон не має зворотної дії. Друга група принципів характеризує ставлення до людини як вищої цінності. Як принципи виступають такі положення: людина не має бути засобом досягнення мети; всі люди народжуються вільними і рівними у правах; людина має право на особисту недоторканість; ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні злочину, інакше, як за вироком суду (презумпція невинуватості); здійснення громадянином своїх прав не повинно порушувати прав інших громадян. Третя група принципів пов'язана з встановленням істини при вирішенні спорів, із дослідженням доказів. Сюди можна віднести такі положення: ніхто не може бути суддею у власній справі; ніхто не може посилатися у своє виправдання на незнання законів; нехай буде вислухана і друга сторона; відповідальність настає тільки за вину [99, с. 24].

Щодо принципів судочинства, етимологічно поняття «принципи судочинства» складаються з двох самостійних слів «принципи» та «судочинство». Перше вживається у множині та характеризує явище судочинства, надання йому відповідних ознак [100, с. 32].

В юридичній літературі існують різні класифікації принципів діяльності судової влади. Наприклад, І.Б. Факас пропонує багаторівневу класифікацію конституційно-правових принципів (засад) організації і діяльності судів загальної юрисдикції, а саме поділ на дві підсистеми: принципи організації судів загальної юрисдикції (до них належать принципи територіальності та спеціалізації судів як основні засади побудови системи судів загальної юрисдикції) та принципи діяльності судів загальної юрисдикції. Ці принципи в

свою чергу поділяються на: 1) конституційні матеріальні; 2) конституційні процесуальні [101, с. 6].

Г.П. Тимченко визначає принципи судочинства як найголовніші, основні, базисні і фундаментальні положення, котрі стали результатом розвитку сфери розгляду і вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю, забезпечені можливістю їх примусової реалізації, стабільні і закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів, реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу, впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності і покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні процесуальні права, положення суду як органу, чия діяльність спрямована на досягнення своєчасного, неупередженого розгляду судових спорів [102, с. 315].

Щодо принципів судового захисту екологічних прав, то варто зазначити, що екологічне право як система ґрунтується й реалізується на основі вироблених теорією та практикою принципів. Вони є науковою основою досягнення цілей правового регулювання в екологічній сфері [5, с. 18].

В академічному курсі «Екологічне право України», за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка, виділяються такі найважливіші для галузі принципи: а) системності та комплектності у регулюванні екологічних відносин; б) пріоритетності права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля; в) сталого розвитку як основи гармонійного розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем; г) запобігання екологічній шкоді; ґ) раціонального використання природних ресурсів; д) особливої охорони природних територій та об'єктів, що мають підвищену екологічну цінність; е) доступу фізичних і юридичних осіб до екологічної інформації; є) платності спеціального природокористування; ж) поєднання прав і обов'язків, стимулювання і відповідальності у сфері дії екологічного права; з) міжнародного екологічного співробітництва [5, с. 19–21].

При дослідженні принципів судового захисту екологічних прав, варто зазначити, що важливу роль у захисті цих прав відіграють загальні конституційні

засади здійснення судочинства. Згідно зі ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [1].

Як ми бачимо, Конституція України оперує таким поняттям як «засади» судочинства. Серед науковців немає єдиної думки стосовно того чи тотожними є поняття «принципи» та «засади».

Наприклад, О.З. Хотинська вважає, що поняття «принцип» ширше, ніж «засада» і використання категорії «засада» може призвести до суттєвих недоліків у самому визначенні правових принципів [103, с. 8].

Ми притримується думки, що «принцип» і «засада» є синонімічними поняттями.

До загального переліку принципів судового захисту екологічних прав варто віднести й основні принципи судочинства, визначені у ст. ст. 7–14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (зокрема, право на справедливий та повноважний суд, рівність перед законом і судом) [19], а також принципи цивільного, господарського та адміністративного судочинства, якими, серед іншого, є верховенство права, змагальність сторін, диспозитивність, розумність строків розгляду справи судом, обов'язковість судового рішення (ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі по тексту – ЦПК України) [104], ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [105], ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [106]).

На нашу думку принципи: пріоритетність права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля; доступу фізичних і юридичних осіб до екологічної інформації; запобігання екологічній шкоді; відшкодування екологічної шкоди; невідворотності відповідальності у сфері дії екологічного права слід віднести до принципів судового захисту екологічних прав. Це підтвердження ми знаходимо в ст. ст. 3, 50, 55 Конституції України, відповідно до яких: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1], пунктах «а» та «з» ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якими кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище [11].

У визначенні принципів судового захисту екологічних прав, важливу роль відіграють принципи, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Здійснюючи дослідження історії формування принципів міжнародного екологічного права, В.М. Ісакова приходить до висновку, що на сучасному етапі свого розвитку сформована система принципів міжнародного екологічного права охоплює:

I. Основоположні змістовні принципи міжнародного екологічного права, до яких відносять: принцип державного суверенітету щодо природних об'єктів; принцип стабільного розвитку; принцип запобігання шкоди; принцип добросусідства;

II. Основоположні процедурні принципи міжнародного екологічного права, серед яких принцип відкритості, доступу до правосуддя, принцип забезпечення ефективного державного механізму;

III. Галузеві принципи міжнародного екологічного права: заборона екологічної агресії, охорона клімату, принципи щодо поводження з відходами, вимоги щодо використання ГМО, принципи захисту атмосферного повітря, принципи захисту океанів і морів, принципи захисту джерел чистої води, принципи захисту біологічного різноманіття [107, с. 14].

На відміну від вище наведеної думки, в юридичній літературі існують й протилежні думки, зокрема, коли процедурні принципи відносять до державно-управлінських процедур та захисту прав громадян [108, с. 19].

Ми не в повній мірі погоджуємося із таким твердженням. Процедурні принципи слід розглядати як в контексті діяльності органів виконавчої влади, так і суду. Щодо принципу відкритості, то цей принцип також можна віднести як до діяльності суду, так і до діяльності органів виконавчої влади.

Щодо дотримання принципу відкритості, то як зазначає І.В. Корж, він забезпечує реалізацію двох важливих функцій: захисту інтересів суспільства шляхом підвищення ефективності управління і посилення боротьби з корупцією та є важливим інструментом захисту головної конституційної норми, за якою «людина – основна цінність суспільства» і «джерело влади». Так, наприклад, публічні адміністрації постійно зобов'язуються повідомляти і обґрунтовувати свої рішення, що допомагає зрозуміти закономірності, яких вони дотримувалися у процесі їх прийняття. А тому відкритість і прозорість діяльності органів державного управління розуміється як можливість людини одержувати інформацію не тільки відносно себе самої (якщо така інформація є в певних організаціях чи установах), а також щодо соціальних, політичних, державних і регіональних питань. Ці два поняття означають відносно необмежений доступ до всіх видів інформації, документів, діяльності і мотивів, а також мають не лише юридичне, а й психологічне та соціальне значення, оскільки втілюють

відсутність заборони на оприлюднення інформації та руйнують бар'єр між потребою в інформації і реальним доступом до неї [109, с. 20].

Значна кількість принципів судового захисту екологічних прав міститься у міжнародних актах. Міжнародний аспект, як наголошує Є.В. Хлобистов, декларує принципи міжнародного права в сфері міждержавних відносин та вирішення будь-яких суперечностей мирними політичними засобами, розвиток всебічного співробітництва між країнами та народами, надання фінансової та іншої допомоги країнам, що розвиваються, відповідно до міжнародних документів і програм [110, с. 41].

В контексті дослідження міжнародних екологічних принципів, варто згадати Декларацію Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 року. Серед проголошених і рекомендованих в Декларації принципів, взятих на себе державами, є Принцип 10, відповідно до якого на національному рівні кожна людина має відповідний доступ до інформації, що стосується довкілля, яка є в розпорядженні державних органів, включаючи інформацію про небезпечні матеріали і діяльності в їх громадах, і можливість брати участь в процесах прийняття рішень; держави розвивають і заохочують інформованість і участь населення шляхом широкого надання інформації, забезпечується ефективний доступ до судових та адміністративних проваджень, включаючи відшкодування і засоби судового захисту [111].

Вказаний принцип знайшов деталізоване визначення в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [34].

Як підкреслює А.М. Колодій, ефективність впливу принципів залежить від розробленості правових засобів, за допомогою яких право регулює суспільні відносини, від рівня правової свідомості та правової культури членів суспільства. Залежить вона також від рівня наукової розробки самих принципів, від того, наскільки вони сприймаються юридичною практикою, наскільки відпрацьованими є форми, методи їх матеріалізації в реальних суспільних відносинах [112, с. 25–26].

Під принципами судового захисту екологічних прав пропонуємо розуміти основні базисні положення, закріплені у вітчизняному і міжнародному законодавстві, за допомогою яких здійснюється ефективний судовий захист учасників екологічних правовідносин.

В умовах сьогодення такими принципами повинні стати: принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду та принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя.

Дослідимо кожен з наведених принципів більш детально.

Принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду.

Цей принцип відповідає конституційним засадам, відповідно до яких виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України); кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України) [1].

Як слушно зауважує Д.М. Лук'янець, існує невідповідність між концептуальними засадами, на яких побудовано інститут адміністративної відповідальності, і потребами в ефективних засобах державного примусу, здатних функціонувати в сучасних умовах [113, с. 3].

Підстави і порядок юридичної відповідальності посадових осіб державних органів у разі ненадання екологічної інформації визначається законодавством. Згідно з п. «е» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» кожний громадянин України має право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом [11].

Згідно зі ст. 9 ЦК України положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сфері охорони довкілля [72].

Отже, захист екологічних прав громадян регулюється й нормами цивільного законодавства. Безпосередньо перелік способів захисту особистого немайнового або майнового права та інтересу закріплений у ст. 16 ЦК України. Буквальне тлумачення зазначеної норми надає змогу дійти висновку щодо законодавчого закріплення переліку способів захисту прав, можливість застосування яких належить лише суду [114, с. 61].

Механізм відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування; відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування; відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності; відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, регулюється статтями 1173-1176 ЦК України [72], а порядок пред'явлення і розгляду позовних заяв регулюється процесуальним законодавством України.

Екологічна шкода підлягає відшкодуванню відповідно до загальних норм цивільного законодавства про договірну і деліктну відповідальність, а також норм екологічного права. Право на відшкодування екологічної шкоди виникає за наявності передбачених законом умов (підстав) відповідальності за заподіяну шкоду. Для настання цивільно-правової відповідальності необхідна наявність складу екологічного правопорушення. Відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню при вирішенні питання про відшкодування екологічної шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між

шкодою і протиправною поведінкою заподіювача та вини останнього в її заподіянні [115, с. 321].

Згідно з ч. 2 ст. 9 ЦК України законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання [72]. Це означає, що такі відносини можуть регулюватися і спеціальним законодавством. Зокрема, згідно зі ст. 24 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07 червня 2001 року № 2493-III матеріальна шкода, завдана територіальній громаді незаконними рішеннями сільських, селищних, міських голів, голів районних у місті, районних та обласних рад, їх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів виконавчих органів місцевого самоврядування, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок місцевого бюджету в порядку, встановленому законом. Сільські, селищні, міські, районні у місті, районні та обласні ради, сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної та обласної ради мають право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевого самоврядування, яка заподіяла шкоду територіальній громаді, у розмірах і порядку, визначених законами України та статутами територіальних громад, прийнятими відповідно до законів України [116].

На відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед юридичними і фізичними особами вказує і ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом [15], а також ст. 49 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», відповідно до якої посадові особи місцевих державних адміністрацій несуть матеріальну відповідальність у порядку, передбаченому Законом України «Про державну службу» [14].

Однак, на відміну від посадових осіб місцевого самоврядування, норми ст. ст. 80-82 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII вказують, що посадові особи місцевих державних адміністрацій відшкодовують не майнову шкоду, а лише матеріальну та моральну шкоду [117]. Тобто, згідно з ч. 1 ст. 132 Кодексу законів України про працю, посадові особи місцевих державних адміністрацій несуть матеріальну відповідальність за шкоду, внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків [118].

Незважаючи на те, що ЦК України регулює приватно-правові відносини, його положення можуть застосовуватися і до споріднених відносин. Вказівка на це міститься у Роз'ясненні Вищого Арбітражного Суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» від 27 червня 2001 року № 02-5/744, відповідно до якого у вирішенні спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, слід керуватися нормами природноресурсного, природоохоронного законодавства про забезпечення екологічної безпеки, а з питань, не врегульованих цим законодавством, – відповідними правилами цивільного законодавства [119].

Шкода, заподіяна внаслідок порушення цього законодавства, повинна відшкодовуватись у розмірах, які визначаються на підставі затверджених у встановленому порядку Такс і Методик обрахування розмірів шкоди, що діють на час здійснення порушення або, у разі неможливості встановлення часу здійснення порушення, – на час його виявлення. Відсутність таких Такс або Методик не може бути підставою для відмови у відшкодуванні шкоди. У такому випадку шкода компенсується за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища з урахуванням завданих збитків, у тому числі недержаних доходів, тобто загальними правилами природоохоронного законодавства [120].

Екологічні права громадян мають переважно немайновий характер, спрямований на задоволення соціальних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних та духовних потреб. Тільки право на здійснення загального та спеціального

використання природних ресурсів може мати майновий характер, задовольняти економічні інтереси. Екологічні права мають комплексний характер і складають окрему групу прав людини та громадянина. Основні екологічні права закріплені в Конституції України, що підкреслює їх фундаментальне значення [121, с. 56].

Враховуючи вищенаведене, принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану шкоду є одним із ключових у формуванні відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади. Не є виключення майнова відповідальність посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічна шкоду.

Принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя.

При зверненні до суду сторони, як правило, несуть певні витрати у виді судового збору. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 року № 3674-VI судовий збір справляється на всій території України, зокрема, за подання заяв, скарг до суду та включається до складу судових витрат [122].

Окрім судового збору, сторони несуть ряд інших судових витрат, пов'язаних з вирішенням спору в судових інстанціях. До таких витрат також належать витрати на професійну правничу допомогу; витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи, витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів, вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду; витрати, пов'язані із прибуттям до суду сторін та їхніх представників [123, с. 171].

В умовах фінансової кризи принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя набуває важливого значення.

Відповідно до Європейської конвенції з прав людини [89], Рекомендацій щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81) 7, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року [124], та практики ЄСПЛ необхідність сплати судових витрат не визнаються обмеженням права доступу до суду. Разом із тим, ураховуючи положення п. 1 ст. 6 згаданої Конвенції та

прецедентну практику Суду (зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі»), заявник, зокрема, стверджував, що було порушено його право на доступ до суду, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки через надмірну суму судових зборів, яку він мав сплатити за подання позову з вимогою відшкодування завданої йому шкоди, йому довелося відмовитися від вчинення цього позову до суду. За результатами розгляду справи Суд дійшов висновку, що збір, який вимагався від заявника за розгляд його справи, був надмірним (дорівнював середньорічному заробітку по країні). Внаслідок цього позивач утримався від позову, і його справу так і не було розглянуто судом. Це, на думку Суду, завдало шкоди самій суті його права на доступ до суду [125]. На вищезазначеному акцентується увага в постанові Верховного Суду України від 17 травня 2017 року [126].

Варто констатувати, що ст. 3 Закону України «Про судовий збір» (об'єкти справляння судового збору) визначено випадки, коли судовий збір не справляється (різного роду заяви, позовні заяви в окремих категоріях справ), а ст. 5 (пільги щодо сплати судового збору) визначено суб'єктів, які звільняються від сплати судового збору [122].

Питання звільнення від сплати судового збору є наріжним каменем в питанні доступу до суду громадськості в розумінні Орхуської Конвенції (одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно із законодавством або практикою), оскільки спеціальним законом вона не звільнена від такої сплати і вирішення цього питання покладається на розсуд суду.

За результатами вивчення практики судів з цього питання, можна констатувати, що вона є різною.

Так, ухвалою Вищого адміністративного суду України було звільнено від сплати судового збору громадську організацію (Дніпропетровський незалежний правозахисний центр) у зв'язку з тим, що організація не є прибутковою і до суду звернулася з питань, що стосується довілля [127].

В той же час, Західний апеляційний господарський суд за результатами розгляду клопотання громадської організації про звільнення від сплати судового збору дійшов висновку, що Закон України «Про судовий збір» не поширюється на юридичних осіб та відмовив в задоволенні клопотання [128].

Такий неоднозначний підхід до вирішення питання, пов'язаного зі звільненням від сплати судового збору громадськості (продемонстрований на прикладі громадських організацій), лише підкреслює, що саме на законодавчому рівні повинні бути внесені відповідні зміни.

В контексті судових витрат варто торкнутися питання витрат, спрямованих на професійну правничу допомогу. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року № 3460-VI, безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел (п. 1 ч. 1 ст. 1) [129]. Статтею 14 згаданого Закону визначено суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу. Її системний аналіз дає підстави стверджувати, що підстави для надання безоплатної вторинної правової допомоги більш орієнтовані на соціальний статус громадян, аніж на певну категорію справ. В контексті порушеного нами питання така допомога може бути надана фізичним особам за наявності для того певних підстав (майновий стан сторони тощо) [123, с. 172].

На основі викладеного матеріалу, пропонований нами принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя, набуває важливого значення.

Тому вбачається доцільним звільнити громадськість, які звертається до суду з питань, що стосуються довілля, від судових витрат, пов'язаних з підготовкою справи до розгляду, її розглядом по суті та оскарженням прийнятого рішення [123, с. 172]. Також варто надати громадянам, екологічні права яких порушені, право на отримання безоплатної правової допомоги.

Окреслені принципи, на нашу думку, потребують обов'язкового закріплення у спеціальному нормативно-правовому акті, яким регулюються такі відносини. Це може бути Екологічний кодекс України чи інший нормативно-

правовий акт, який буде прийнятий на підставі систематизації екологічного законодавства. Серед існуючих нормативно-правових актів таким документом може виступити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», однак, в даному випадку, слід враховувати і наступні фактори.

Зокрема, протягом тривалого часу в юридичній науці існують дискусії щодо кодифікації екологічного законодавства. Необхідність кодифікації обумовлена потребою усунення множинності актів, що регулюють екологічні суспільні відносини, звільнення від застарілих еколого-правових норм, ліквідації прогалин у законодавчому регулюванні охорони довкілля, забезпечення взаємоузгодженості правових засад екологічної безпеки, приведення національного екологічного законодавства до міжнародно-правових стандартів та стандартів ЄС [130, с. 4].

На думку А.П. Гетьмана, такий кодекс повинен базуватися на таких принципах: верховенство права; демократизм, тобто можливість внесення проекту Кодексу законів про довкілля на референдум; гуманізм, тобто створення відповідного законодавчого акту повинно бути спрямоване на забезпечення та захист прав людини і громадянина; науковість, що передбачає залучення до кодифікаційних робіт представників різних галузей наук; професіоналізм, тобто залучення до кодифікації екологічного законодавства не лише науковців, а й спеціалістів у тих чи інших сферах життя; об'єктивність, а саме розробку проекту Кодексу законів про довкілля необхідно здійснювати з дотриманням соціально-економічних та політичних цілей, які знаходяться перед державою на даному етапі її розвитку; гармонізації національного екологічного законодавства з міжнародно-правовими нормами [130, с. 5].

Проте, на думку О.В. Панченко та Т.Б. Проскури, яким би досконалим не був Екологічний кодекс, він не зможе охопити абсолютно всю сферу суспільних відносин, які є предметом регулювання екологічного права, та включити в себе положення всіх існуючих в цій сфері нормативних актів. Тому, безперечно підтримуючи пропозиції систематизації екологічного законодавства, доречніше буде об'єднати некодифіковані акти в єдиний Кодекс. При цьому необхідно

провести капітальне впорядкування та вдосконалення вже існуючих кодифікованих актів (таких як Водний кодекс, Кодекс законів про надра тощо), підвівши їх під вимоги сьогодення [131, с. 553].

Ми вважаємо, що у випадку кодифікації законодавства в сфері екологічних правовідносин та прийняття Екологічного кодексу принципи судового захисту екологічних прав повинні знайти в ньому свою імплементацією, в тому числі, принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду, та принцип усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя, запропоновані в цьому дослідженні, оскільки такі принципи базуються на забезпеченні екологічних прав, сприяють судовому захисту, відповідають вітчизняному та міжнародному законодавству.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного дослідження теоретико-правових засад судового захисту екологічних прав в Україні отримано наступні висновки.

1. Судовий захист екологічних прав запропоновано розглядати як різновид правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб заходів державного впливу. Судовий захист нерозривно пов'язаний з реалізацією особою права на такий захист.

Право на судовий захист екологічних прав виступає елементом інституту екологічних прав та обов'язків у структурі екологічного права, якому притаманний комплексний міжгалузевий характер, оскільки для його реалізації та застосування механізмів задля його забезпечення залучаються екологічне, цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне право та відповідні процесуальні галузі права, а відтак, і вся система судоустрою.

Право на судовий захист екологічних прав було вперше закріплено в Конституції України та деталізовано в результаті імплементації положень

Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Особливістю права на судовий захист є те, що воно прямо передбачено не лише в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», а й на рівні Основного Закону України, у зв'язку з чим залучається вся система судоустрою країни та застосовуються загальні процесуальні механізми його забезпечення (припинення дії, яка порушує право; відшкодування збитків; притягнення правопорушників чи заподіювачів шкоди до відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної) тощо).

Підтримано наукову позицію про те, що реалізація та забезпечення права на судовий захист екологічних прав є одним із принципів правової держави; базується на принципі верховенства права, який передбачає можливість звернення до суду за захистом екологічних прав, свобод та законних інтересів безпосередньо на підставі Конституції України, навіть за відсутності спеціального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, або за його неповноти, неясності чи суперечливості.

2. Функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав, характеризуються правовим інструментарієм гарантування прав, свобод та законних інтересів всіх учасників екологічних правовідносин. Встановлено, що судовий захист екологічних прав може належно реалізовуватися лише за рахунок взаємодії таких важливих функцій сучасної держави, як, зокрема: екологічної, соціальної, інформаційної, правоохоронної, правозахисної, регулятивної та міжнародної.

У своєму поєднанні такі функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав, слід розуміти як систему екологічних, правоохоронних, інформаційних, соціальних, правозахисних, регулятивних напрямів діяльності держави, за допомогою яких забезпечується реалізація права на доступ до суду з метою захисту екологічних прав.

3. Розкрито принципи судового захисту екологічних прав, під якими запропоновано розуміти основні базисні положення, закріплені у вітчизняному і

міжнародному законодавстві, за допомогою яких здійснюється ефективний судовий захист учасників екологічних правовідносин.

До загальних принципів судового захисту екологічних прав слід віднести: право на справедливий та повноважний суд; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; верховенство права; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення.

До спеціальних принципів судового захисту екологічних прав автор дослідження відносить такі принципи: пріоритетність права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля; доступ фізичних і юридичних осіб до екологічної інформації; запобігання екологічній шкоді; відшкодування екологічної шкоди; невідворотність відповідальності у сфері дії екологічного права.

В роботі запропоновано включити до складу принципів судового захисту екологічних прав принцип, який такому захисту сприяє, – усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя, а також розширити принцип невідворотності відповідальності у сфері дії екологічного права, включивши до його змісту положення про майнову відповідальність посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду.

4. Запропоновано звільнити громадськість, яка звертається до суду у справах, що стосуються довкілля, від судових витрат, пов'язаних з підготовкою справи до розгляду, її розглядом по суті та оскарженням прийнятого рішення, а також надати громадянам, екологічні права яких порушені, право на отримання безоплатної правової допомоги.

РОЗДІЛ II

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ВІТЧИЗНЯНИМИ ТА ЗАРУБІЖНИМИ СУДАМИ

2.1 Місце та роль захисту екологічних прав у вітчизняному механізмі судового захисту

Всім відомо, яка роль судової влади в державі, яка є правовою та яка керується принципом верховенства права. Саме ця влада має захищати права і свободи людини і громадянина, забезпечуючи реалізацію відповідних гарантій, визначених Конституцією України, зокрема, її ст. ст. 3, 8, 19, 22, 24, 55, 56 і 152. Діяльність Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції характеризує рівень довіри суспільства до судової влади [132, 65].

Отже, однією з основних передумов у досягненні сталого розвитку є забезпечення належного захисту вітчизняними судами прав і свобод людини та громадянина. Основний Закон України гарантує громадянам, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Проблематика основоположних («природних») прав людини, закономірності їх здійснення, розвитку і захисту становлять нині, так би мовити ядро, стрижень загальнотеоретичної юриспруденції. Одним із основних аспектів є питання соціальної сутності таких прав [133, с. 18]. Такою сутністю вважається можливість задовольнити фундаментальні потреби існування і розвитку людини. П.М. Рабінович, з огляду на сутнісну класифікацію прав людини, виділяє такі критерії: фізичні права, особисті права, культурні права (особливість яких полягає в тому, що їх належність людині та використання формально не залежить від будь-яких соціальних чи «демографічних» властивостей). Крім того, існують економічні права та політичні права [133, с. 21–23].

Додамо, що важливе місце у захисті прав і свобод людини та громадянина посідає захист екологічних прав. З урахуванням важливості суспільних відносин,

екологічні права, їх дієві гарантії, надійний та ефективний судовий захист – усе це є важливим атрибутом правової демократичної держави.

На переконання Медведєва К.В., у сучасному світі екологічні права громадян є найвищими соціальними цінностями, порушення яких нерідко відбувається разом з порушенням основних прав людини і громадянина [35, с. 3, 155].

У сучасних умовах захист екологічних прав може здійснюватися як органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, так і шляхом здійснення правосуддя. Вказане ми знаходимо в ст. 55 Конституції України [1]. На виконання положень Конституції України, Закон України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 року №393/96-ВР визначає порядок реалізації наданого громадянам України права звертатися до органів державної влади, об'єднань громадян з пропозиціями щодо покращення їх діяльності, виявляти недоліки в роботі, скаржитися на дії посадових осіб, державних і громадських органів. Згідно з ч. 1 ст. 16 згаданого Закону громадяни мають право оскаржувати дії чи рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, засобів масової інформації, посадових осіб до вищій інстанцій в порядку підлеглості, а також звернутися до суду (у випадку, наприклад, відсутності органу, до якого можна поскаржитися на дії чи рішення або у випадку отримання результату, з яким особа не згодна) [134].

Розгляд вказаних скарг здійснюється в порядку адміністративного судочинства. Згідно з ч. 1 ст. 2 КАС України основним завданням адміністративного судочинства є забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері, яка виникає в публічно-правових відносинах з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів, які мають владні повноваження [106]. Стаття 5 Закону України «Про звернення громадян» також вказує, що кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вона переконана, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта, який має владні

повноваження, порушено її права, свободи або законні інтереси, та клопотати перед судом про їх захист [134].

Реалії сьогодення свідчать, що у разі порушення екологічних прав, більшість громадян і юридичних осіб воліє захищати свої права шляхом звернення до суду. Захист екологічних прав судом може бути різноманітний, відповідно різняться й способи захисту порушених екологічних прав. Статті 55, 124 Конституції України та процесуальне законодавство надають можливість широко застосовувати різні форми судового захисту.

Відповідно до положень ст. 124 Конституції України виключно судами здійснюється правосуддя в Україні. При цьому, не попускається делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій будь-якими органами чи особами. Юрисдикція судів поширюється на юридичні спори, кримінальні обвинувачення та інші справи. Україною може бути визнано юрисдикцію Міжнародного кримінального суду [1].

24 лютого 2022 року Верховна Рада України на своєму позачерговому засіданні запровадила воєнний стан на всій території України через вторгнення Російської Федерації на територію України.

Відповідно до ст. 64 Конституції України за загальним правилом конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені. Проте є такі випадки, коли обмеження можуть мати місце. Однак вони визначаються лише Конституцією України. Наведена норма такі обмеження допускає в умовах дії воєнного або надзвичайного стану. Обов'язковою умовою при цьому є визначення строку, протягом якого ці обмеження будуть діяти. В той же час, Конституція України визначає права, які не можуть бути обмежені навіть за наведених вище умов. До таких прав належить право на доступ до правосуддя [1].

Дійсно, повномасштабна збройна агресія країни-терориста кинула виклик судовій системі, на який варто було реагувати оперативно.

Незважаючи на обстріли та ракетні удари як по об'єктах цивільної інфраструктури, так і по приміщеннях, які займають органи державної влади,

представники судової влади, ризикуючи власним життям, продовжували і продовжують виконувати свої обов'язки задля забезпечення гарантованого ст. 64 Конституції України права на судовий захист. Ще в перші дні військової агресії об'єктом ракетного обстрілу стали приміщення Дарницького районного суду міста Києва та Дніпровського районного суду міста Києва, які попри вказану подію не припинили свою діяльність і продовжили роботу в реальних загрозах військової агресії.

З превеликим жалем на сьогодні можна констатувати, що деякі суди наразі перебувають на територіях, які потрапили під тимчасову окупацію Російської Федерації. На початку активних бойових дій судді наскільки могли убезпечували справи, які перебували в їхньому провадженні, проте це не завжди мало бажаний результат. Події розвивалися настільки стрімко, що не всі суди змогли вивезти справи на підконтрольну Україні територію.

03 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ», відповідно до якого у випадку, коли суд з об'єктивних причин (воєнний/надзвичайний стан; військові дії тощо) не може здійснювати правосуддя, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, може бути змінено за рішенням Вищої ради правосуддя. Якщо Вища рада правосуддя не може здійснити таке повноваження, зміна територіальної підсудності здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. В порядку реалізації такого розпорядження підлягають передачі і справи, які перебували в провадженні того суду, територіальна підсудність якого змінена [135].

Вже 06 березня 2022 року з'явилося перше Розпорядження Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», яким була змінена підсудність справ окремих регіонів Донецької, Київської, Луганської та Херсонської областей [136]. З того часу було винесено ще 20 розпоряджень, якими змінено територіальну підсудність справ в

різних регіонах Чернігівської, Сумської, Харківської, Запорізької, Миколаївської областей. Зміна територіальної підсудності, відповідно, передбачала передачу справ до тих судів, яким була така підсудність визначена. Безумовно, велика кількість справ, а це не одна тисяча, були фактично передані до судів, яким визначена територіальна підсудність. Проте, як вказувалося вище, не з усіх судів справи вдалося вивезти. Наприклад, такими судами є суди в місті Маріуполь Донецької області. Навряд чи громадянам, які залишили місто, тікаючи від війни, чи тим, які залишилися в місті та потерпають від свавілля російських загарбників, в першу чергу цікавий розгляд їх справ, які перебували в суді, але можемо констатувати, що найближчим часом навряд чи вони зможуть отримати належний розгляд тих справ, які залишилися на тимчасово окупованій території, та, відповідно, належний захист свої прав, в тому числі, екологічних. І хоча процесуальному законодавству відомий такий інститут як відновлення втрачених справ/матеріалів, для цього потрібний певний час. В деяких випадках навряд чи вдасться ці справи взагалі відновити через знищення всієї документальної бази. Про захист прав наших громадян, які залишилися на непідконтрольній Україні території, взагалі наразі важко говорити, хоча порушення прав, в тому числі, на безпечне довкілля, здійснюється в колосальних масштабах.

З жовтня 2022 року судді стикнулися з новими реаліями – знеструмлення електромереж судів через ракетні обстріли критичної інфраструктури міст. Оскільки процесуальне законодавство вимагає здійснення аудіофіксації (в кримінальному провадженні – і відеофіксації) процесу, в умовах відсутності світла це не було можливо забезпечити. Вказане мало наслідком неможливість розгляду справ і відкладення їх на невизначений період. Безумовно, вказаний фактор також мав свій вплив на судовий захист екологічних прав.

Як повідомляє Рахункова палата на своїй фейсбук-сторінці 06 листопада 2022 року, за даними Оперативного штабу з фіксації екозлочинів Російської Федерації, довіллю України країною-агресором завдано збитків на суму понад 1,35 трлн грн. Але, як стверджують екологи, навіть ця шалена сума не відображає

реальної картини. Небезпечні речовини у повітря потрапляють через горіння нафтопродуктів, загоряння промислових об'єктів, лісові пожежі. З початку війни кількість таких викидів перевищила 67 млн тон., в той час як у 2021 році та 2020 році таких викидів було 2,2 млн тон на рік. В Україні постраждало вже 3 млн гектарів лісів, а це майже третина лісового фонду нашої держави. Деякі з них – втрачені назавжди [137].

З огляду на викладені статистичні дані, питання судового захисту екологічних прав для наших співвітчизників та майбутніх поколінь буде залишатися вкрай актуальним.

Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду екологічних справ в Україні діють місцеві та апеляційні суди, а також касаційний суд.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [19].

Від правового статусу суб'єктів звернення, вимог, що є предметом спору, характеру спірних правовідносин залежить юрисдикційність спору.

Як зазначають О.В. Гулак, В.І. Курило В.І., Р.М. Коваль, при розгляді екологічних спорів вирішальним показником віднесення такого спору до певної юрисдикції є характер спору, і лише після цього – суб'єктний склад та предмет спору [138, с. 27].

Можемо стверджувати, що деякі суб'єкти – прокурор в інтересах держави, органи державної влади можуть звертатися до судів різних юрисдикцій залежно від того, в якому напрямку здійснюється судовий захист екологічних прав. Крім того, критерієм визначення юрисдикції може також слугувати чітке зазначення в нормативно-правовому акті в якому саме судочинстві повинна розглядатися певна категорія справ. В роботі автором дослідження буде продемонстровано як один і той же орган влади може здійснювати захист екологічних прав в різних юрисдикціях.

Захист екологічних прав громадян в порядку цивільного судочинства

Згідно зі ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) кожна особа має право на звернення до судової влади за захистом своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Способи захисту екологічних прав і інтересів судом визначені ч. 2 ст. 16 ЦК України [68].

Частина 1 ст. 4, ч. 2 ст. 5 ЦПК України визначають, що кожен має право з дотриманням вимог, встановлених цим Кодексом, на звернення до суду за захистом своїх прав, свобод чи законних інтересів (які можуть бути порушені, невизнані або оспорені). Суд здійснює захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних та суспільних інтересів способами, які визначені законами або договорами. Якщо закони або договори не визначають способу захисту особи, яка звернулася до суду, суд, враховуючи позовні вимоги, повноважний у своєму рішенні встановити такий спосіб захисту, який не суперечить закону і буде ефективним [104].

Головним заданням цивільного судочинства у захисті екологічних прав є питання визначення деліктної відповідальності за завдану майнову шкоду, що виникає у сфері порушення екологічних прав громадян, юридичних осіб, держави. Загальні положення про відшкодування майнової шкоди за екологічні правопорушення визначені в Главі 82 ЦК України. За загальним правилом, згідно з ч. 1 ст. 1166 ЦК України, якщо шкода завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, майну фізичної або юридичної особи, така шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла [68].

Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду була оприлюднена практика у спорах, що виникають у правовідносинах щодо порушення природоохоронного законодавства (за 2019 рік). З аналізу цієї практики вбачається, що кожна особа має право представляти в суді екологічні інтереси суспільства та окремих його членів. Метою такого представництва є захист порушених екологічних прав людини та громадянина, а також усунення допущених порушень вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища [139].

Особливості застосування цивільної відповідальності за екологічну шкоду передбачені ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Так, відповідно до вказаної норми, шкода повинна бути компенсована в повному обсязі, якщо вона стала результатом порушення екологічного законодавства. Крім того, якщо для відновлення здоров'я чи якості довкілля особа витрачає певний час, вона має право на відшкодування неодержаних прибутків за цей час. Якщо особа володіє джерелом підвищеної екологічної небезпеки, вона повинна компенсувати заподіяну шкоду, за винятком випадку, коли доведе, що шкода виникла внаслідок непереборних сил чи заподіяна цілеспрямованими протиправними діями потерпілого [11].

В указаній статті вищенаведеного Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» наведено перелік основних підстав застосування цивільної відповідальності за екологічну шкоду. Проте в залежності від об'єкта, якому завдано екологічну шкоду, з'ясування змісту правової охорони та для застосування цивільної відповідальності за екологічну шкоду, необхідно звертатися до інших законодавчих актів. На це вказують норми Земельного кодексу України (зокрема, ч. 2 ст. 157, яка визначає, що спеціальним законом – Законом України «Про природно-заповідний фонд України» встановлюються особливості відшкодування шкоди, заподіяної власникам землі/землекористувачам як результат створення чи зміни меж об'єктів природно-заповідного фонду) [61]; Лісового кодексу України (наприклад, ч. 1 ст. 107 визначає, що у випадку порушення лісового законодавства винні особи повинні відшкодувати шкоду, заподіяну лісу в розмірах і порядку, які визначені законодавством України) [60]; Повітряному кодексі України (зокрема, ч. 10 ст. 69, відповідно до якої винні особи несуть відповідальність відповідно до закону за скидання шкідливих для здоров'я людей та довкілля з повітряних суден речовин, відходів і матеріалів) [140]; Закону України «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року №4004-ХІІ (ст. 48) [141] та інших законів.

У нормах цих законів описані різні види порушень навколишнього природного середовища. З огляду на зазначене, слід звернути увагу і на те, що нормами вказаних законодавчих актів передбачено й інші види юридичної відповідальності (цивільної, адміністративної, кримінальної) за порушення екологічного законодавства. Вказані законодавчі акти та процесуальне законодавство становлять серцевину судового захисту екологічних прав громадян, юридичних осіб, держави.

Здійснений аналіз вказаних законів покликаний забезпечити змістовний аналіз об'єктивної сторони порушення, який виражається у вчиненні дій, що порушують законодавство про належне використання та охорону навколишнього природного середовища.

Зокрема, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 липня 2019 року у справі №233/3706/16-ц Верховний Суд вважав, що суди першої та апеляційної інстанції дійшли обґрунтованого висновку для відшкодування відповідачем шкоди, завданої незаконним виловом риби забороненим знаряддям у період нересту без відповідних правовстановлюючих документів на території ландшафтного парку. І така шкода повинна бути відшкодована в повному обсязі [142]. Тобто, суди дійшли висновку про наявність об'єктивної сторони правопорушення в діях особи (відповідача) – протиправне діяння, результат діяння і причинний зв'язок між діянням і результатом та дійшов відповідного висновку про необхідність притягнення особи до цивільної відповідальності у виді відшкодування шкоди, заподіяної деліктним зобов'язанням.

Цікавою для аналізу є справа №541/307/17. В цій справі судом першої інстанції було відмовлено в задоволенні позову про відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, оскільки риба, яка була незаконно добута, повернута в середовище її існування. На переконання суду, саме це є підставою для звільнення особи від відшкодування заподіяних збитків. Суд апеляційної інстанції не погодився з таким висновком суду першої інстанції,

скасував згадане рішення та постановив нове, яким позов задовільнив. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 10 січня 2019 року погодився з таким висновком суду апеляційної інстанції, зауваживши про наявність правових підстав для задоволення позову. Такий висновок мотивований тим, що у спірних правовідносинах для відшкодування збитків за незаконне вилучення об'єктів тваринного світу не має значення чи повернута незаконно вилучена риба у середовище свого перебування, чи ні [143].

Застосовуючи положення ст. 1166 ЦК України необхідно врахувати, що у випадках, передбачених законом, за відсутності вини заподіювача шкоди, на такого заподіювача може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану шкоду за порушення екологічного законодавства. На це вказує ч. 2 ст. 1187 ЦК України, зі змісту якої вбачається, що у випадку завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, така шкода відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі володіє таким джерелом – транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [68].

У цьому контексті важливого регулюючого значення у сфері захисту екологічних прав в порядку цивільного судочинства набуває Кодекс цивільного захисту України, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, довкілля, майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на такі ситуації. Згідно з п. 29 ч. 1 ст. 2 цього Кодексу об'єкт підвищеної небезпеки – це об'єкт, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру [144]. Внаслідок настання надзвичайної ситуації виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіюється шкода.

Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року № 2245-III дає дещо інше визначення поняттю «об'єкт підвищеної небезпеки», відповідно до якого – це об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних

речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру [145]. В розрізі питання про відшкодування заподіяної шкоди варто відмітити, що заподіяна шкода внаслідок аварії, що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки, відшкодовується суб'єктом господарської діяльності у повному обсязі незалежно від його вини. Єдиним випадком звільнення особи від відшкодування шкоди є той випадок, коли аварія виникла внаслідок непереборної сили або через прями умісні дії потерпілого (ст. 16 наведеного Закону) [145].

До об'єктів підвищеної небезпеки слід віднести небезпечні відходи та небезпечну продукцію. Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про відходи» небезпечні відходи – відходи, що мають такі властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для довкілля і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними [58]. Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року № 1393-XIV визначає, що небезпечна продукція – продукція, яка не відповідає обов'язковим вимогам чинних в Україні нормативно-правових актів щодо її безпеки для життя і здоров'я людини, майна і довкілля [146].

Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 року № 232/94-ВР у ч. 1 ст. 16 встановлює, що підприємства транспорту повинні забезпечити безпеку життя і здоров'я людей, безпеку експлуатації транспортних засобів, охорону довкілля, а згідно з ч. 4 ст. 13 Закону підприємства транспорту несуть відповідальність за шкоду, яка заподіяна природному середовищу відповідно до вимог чинного законодавства України [146].

Водночас, суд на підставі положень ст. 1193 ЦК України повноважний зменшити розмір відшкодування шкоди, яка завдана порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, беручи до уваги майновий стан особи, яка таку шкоду заподіяла [68].

Дана норма застосовується у разі, коли:

а) відповідачем за даних обставин є тільки фізична особа;

б) відшкодування шкоди у повному розмірі поставить фізичну особу-відповідача у скрутне матеріальне становище або взагалі є неможливим з огляду на майновий стан такої особи.

Отже, захист екологічних прав в цивільному провадженні – це певний процесуальний порядок розгляду і вирішення цивільного спору, який являє складний і багатоаспектний правовий механізм, покликаний забезпечити ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, законних інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин [148, с. 126].

Розглянемо питання хто може бути суб'єктом звернення до суду для захисту екологічних прав в порядку цивільного судочинства.

Наразі проведемо аналіз норм ЦПК України, які регулюють питання, пов'язані зі зверненням до суду, через призму суб'єктів звернення (ст. ст. 2, 4, 56) [104].

Завданням цивільного судочинства є забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляд і вирішення цивільних справ. Метою цивільного судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Право на звернення до суду за захистом прав, свобод чи законних інтересів має кожен.

До суду за захистом порушених прав в сфері екологічних правовідносин можуть звертатися фізичні особи, юридичні особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор.

Предметом спору в цивільних справах може бути поновлення права на безпечне довкілля та відшкодування шкоди; стягнення збитків, заподіяних порушенням законодавства про природно-заповідний фонд; захист тварин, занесених до Червоної Книги України; відшкодування збитків за незаконне вилучення (добування) об'єктів тваринного світу; про відшкодування шкоди,

спричиненої внаслідок незаконної вирубки дерев; про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про довкілля тощо.

Наразі варто навести приклади, з якими позовами можуть звернутися до суду органи державної влади, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з захистом довкілля.

Державна екологічна інспекція України та її територіальні органи звертаються до суду з позовами, предметами яких є відшкодування шкоди, заподіяної порушенням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок незаконної вирубки деревини; відшкодування шкоди, збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства з питань, що належать до її компетенції (це може стосуватися не лише захисту прав в порядку цивільного судочинства; в цьому випадку визначальним фактором задля визначення юрисдикційності спору буде виступати суб'єкт правопорушення); про визнання протиправними дій чи бездіяльності фізичних осіб тощо.

Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, зокрема, її територіальні органи, можуть ініціювати позови до суду про заборону розведення худоби на певній території тощо.

Державне агентство лісових ресурсів України та його територіальні органи (управління) можуть звертатися до суду з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу (наприклад, незаконним полюванням); про визнання недійсним та скасування державного акту на право приватної власності на земельну ділянку та витребування земельної ділянки (якщо землі були виділені з земель лісгосподарського призначення); усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження земельною ділянкою лісгосподарського призначення, шляхом її повернення на користь держави із незаконного володіння тощо.

Державне агентство водних ресурсів України /його територіальні органи/ мають право звертатися до суду з позовами про стягнення шкоди, заподіяної

водним живим ресурсам; визнання недійсним договору оренди земельної ділянки, на якій розташований водний об'єкт тощо.

Державне агентство меліорації та рибного господарства України або його територіальні органи можуть ініціювати питання про відшкодування шкоди, заподіяної рибному господарству України; про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства в галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів тощо.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (її територіальні органи) повноважна звертатися до суду з позовами про відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва; порушувати питання про повернення земельних ділянок, які самовільно зайняті, чи тих, строк користування якими закінчився; розірвання договору оренди, емфітевзису, суперфіцію земельної ділянки або договору про встановлення земельного сервіту тощо.

Як ми бачимо з наведених прикладів, різні суб'єкти мають право звертатися до суду з аналогічними предметами спору.

Доволі часто питання, пов'язані з захистом екологічних прав, стосуються відшкодування заподіяних збитків.

Наразі варто зупинити увагу на питанні наявності інструментів, за допомогою яких можуть вираховуватися такі збитки. Таким інструментом досить часто виступає певний підзаконний акт, в якому визначено порядок обрахування цієї шкоди.

Сьогодні в Україні діє велика кількість нормативно-правових актів, які визначають Методики та Такси обрахунку екологічної шкоди [149-165]. Деякі з них були розроблені і прийняті вже у воєнний час. Серед них нормативно-правові акти, які визначають механізм обчислення шкоди, заподіяної викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення/засмічення вод, земель, ґрунтів.

Проте, як слушно зауважує Ю.А. Краснова, на сьогодні відкритими залишаються питання про притягнення до юридичної відповідальності за

порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (а саме Методики визначення збитків за таке порушення), а також за порушення норм хімічного, фізичного та біологічного впливу від військової агресії. Актуальним залишається і питання розробки та прийняття комплексного нормативно-правового акту, присвяченого питанню компенсації екологічної шкоди, який би об'єднав у собі усі види екологічної шкоди та визначив би правові механізми її вирахування [166, с. 107-108].

Автором дослідження повністю підтримується стурбованість Ю.А. Краснової, оскільки питання оцінки екологічної шкоди, заподіяної життю людини та громадянина на території України, є вкрай важливим і актуальним з огляду на останні тенденції колосальних порушень, допущених воєнізованими формуваннями Російської Федерації на території нашої держави, в екологічній сфері.

Захист екологічних прав господарськими судами

Згідно з ч. 2 ст. 4 ГПК України право на звернення до господарського суду за захистом своїх прав (порушених, невизнаних або оспорюваних) та законних інтересів мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування у справах, які віднесені до юрисдикції господарського суду. Крім того, право на звернення до суду надано також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. Господарським судам підвідомчі справи у спорах, які пов'язані зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у випадках, визначених законодавством [105]. Вказане в повній мірі стосується й екологічних спорів, які, зокрема, пов'язані із заподіянням шкоди державі внаслідок недотримання підприємствами вимог екологічного законодавства при здійсненні господарської діяльності. Це твердження кореспондується з ч. 4 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якої відшкодування шкоди, заподіяної підприємствами, установами та організаціями внаслідок порушення ними

законодавства про охорону навколишнього природного середовища, здійснюється в повному обсязі [11].

Варто пам'ятати, що з дати набрання чинності ГПК України в редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII, одним із критеріїв віднесення справ до господарської юрисдикції визначено наявність між сторонами спору правовідносин, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, а також запроваджено розмежування юрисдикції судів з огляду як на предмет правовідносин, так і на суб'єктний склад учасників [167].

Як відзначав Д.М. Притика, доведено, що господарсько-судова форма захисту суб'єктивних прав істотно відрізняється від загальносудової форми захисту цивільних прав (хоча і має спільні риси). Встановлена законом для суду господарської юрисдикції форма діяльності є більш пристосованою для розгляду і вирішення господарських спорів, оскільки сповна враховує вплив господарського суду на економіку країни [168, с. 26].

Проте, як зазначає О.В. Бринцев, це означає, що спори, які виникають з відносин, що виходять за межі, окреслені ознакою економічного та/або господарського змісту, не підвідомчі господарським судам, оскільки останнім підвідомчі лише господарські спори. З іншого боку, внаслідок свого суб'єктного складу вони не підвідомчі і судам загальної юрисдикції. Отже, якщо визнавати ознаку господарського змісту спірних правовідносин при поділі правових спорів на види, слід сконструювати ще одне чи кілька понять для визначення різних спорів з подальшим визначенням їх підвідомчості. Цей варіант не може бути визнаний правильним, бо в цьому разі слід було б визначати окремі категорії спорів для кожної категорії відносин суб'єктів залежно від змісту прав і обов'язків сторін у таких відносинах – господарські, податкові, бюджетні, благодійні, екологічні і т. ін. [169, с. 25-26].

Враховуючи, що захист екологічних прав здійснюється господарськими судами, у питанні розгляду таких справ слід звернути увагу на висновки Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі № 5023/10655/11, згідно з якими в порядку цивільного судочинства підлягають розгляду спори про захист права або інтересу, які мають приватний характер. До юрисдикції адміністративних судів віднесено розгляд публічно-правових спорів, що унеможлиблює розгляд таких спорів за правилами будь-якого іншого судочинства. Враховуючи суть правовідносин, суб'єктний склад сторін та інші фактори, що впливають на визначення юрисдикції суду, держава в особі відповідних органів, які діють у межах їхньої компетенції, може брати участь у судових процесах, в тому числі як позивач, за правилами цивільного, господарського або адміністративного судочинства. Якщо держава переслідує мету задовольнити приватний інтерес, вона вступає в господарські або цивільні правовідносини, відповідно, для захисту такого інтересу, держава вступає в господарський або цивільний процес. У випадку переслідування державою публічного інтересу, вона вступає в адміністративні правовідносини і через відповідні органи діє як суб'єкт владних повноважень з відповідними наслідками. Поведінка органів, через які діє держава у відповідних правовідносинах, розглядається як поведінка держави у таких відносинах. Як у цивільних, так і в адміністративних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних зносинах [170].

Як вказано вище, в судових процесах має право брати участь держава в особі відповідних органів. При цьому, доцільно відмітити, що звертатися до суду в інтересах держави в собі органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, може також і прокурор. На це вказують, зокрема, положення ч. 3 ст. 53 ГПК України [105].

Як вбачається з аналізу практики розгляду судами справ господарської юрисдикції, велика їх кількість (навіть можна сказати переважна) розглядається саме за позовами прокуратур/прокурорів різного рівня, які діють в інтересах

держави в особі компетентного органу (справи про стягнення збитків, заподіяних державі внаслідок забруднення внутрішніх морських вод, порушенням законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів; відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення природоохоронного законодавства; стягнення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок самовільного користування надрами та інші категорії справ).

Крім того, господарським судам також підвідомчі спори, які виникають між суб'єктами господарювання та стосуються порушення вимог екологічного законодавства (для прикладу, стягнення коштів за скид стічних вод при порушенні певних умов) і т. ін.

Отже, ознаками спору, на який поширюється юрисдикція господарського суду, є: наявність між сторонами відносин, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності та які врегульовані ЦК України і Господарським кодексом України (далі – ГК України), іншими актами законодавства; наявність спору про право, яке з таких відносин виникає; наявність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення спору господарським судом та відсутність норми, яка визначає, що вирішення спору повинно здійснюватися судом іншої юрисдикції. Має значення також і суб'єктний склад саме сторін правовідносин та наявність спору, який виникає саме в господарських правовідносинах [148].

Наразі варто зупинитися і на предметах позовів, з якими органи державної влади уповноважені звертатися до суду в рамках господарського судочинства.

Державна екологічна інспекція України (її територіальні органи) звертаються з позовами про обмеження чи зупинення діяльності суб'єктів господарювання, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства в сфері довкілля, з перевищенням лімітів скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище або нормативів гранично допустимих викидів в атмосферне повітря; визнання дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців протиправними; визнання індивідуальних

актів, правочинів, які порушують вимоги законодавства в сфері довкілля, недійсними тощо.

Державне агентство лісових ресурсів України чи його територіальні органи можуть звертатися до суду з позовами про повернення державі земельної ділянки лісового фонду, про визнання недійсними додаткових угод на право тимчасового користування лісами тощо.

Державне агентство водних ресурсів України (його територіальні органи) ініціюють перед судами питання про стягнення шкоди, заподіяної водним живим ресурсам тощо.

Державне агентство меліорації та рибного господарства України (територіальні органи) звертаються до суду з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної рибному господарству України; відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення водних біоресурсів тощо.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (територіальні органи) звертається до суду з позовами про відшкодування шкоди, яка заподіяна самовільним зайняттям юридичною особою земельної ділянки; про стягнення шкоди, заподіяної використанням не за цільовим призначенням земельної ділянки юридичною особою тощо.

Цікавою може видатися ситуація, коли в справах, пов'язаних з захистом навколишнього природного середовища, особи, які покликані захищати таке середовище, можуть опинитися по різні сторони процесу. Наприклад, має місце випадок звернення прокурора до суду в інтересах Державної екологічної інспекції у Харківській області до державного підприємства «Жовтневе лісове господарство» про стягнення шкоди, заподіяної незаконним вирубуванням дерев у загальній сумі 1 127 755, 36 грн. в зв'язку з тим, що державним підприємством «Жовтневе лісове господарство» не було забезпечено належної охорони та збереження лісів, що призвело до незаконної вирубки дерев, чим заподіяно шкоди інтересам держави [171]. І такі випадки непоодинокі.

В контексті розкриття питання стосовно суб'єктів звернення до суду, неможливо оминати увагою і питання доступу громадськості до суду у справах про порушення екологічного законодавства. На цьому питанні хотілося б зупинитися дещо детально, оскільки до нього увага була прикута тривалий час. Розглянемо наступний приклад.

Господарський суд Харківської області постановою від 02 листопада 2017 року відмовив у позові Громадській організації «Грінда Інтернешнл» про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, мотивуючи свої рішення тим, що громадський контроль в сфері охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати тільки громадські інспектори, проте в матеріалах справи відсутні докази того, що члени Громадської організації «Грінда Інтернешнл», які виявили факт незаконної вирубки дерев та склали акт огляду місця незаконної вирубки лісу, є громадськими інспекторами. Постановою Харківського апеляційного господарського суду від 23 січня 2018 року рішення суду першої інстанції залишено без змін. Верховний Суд під час перегляду вказаних судових рішень в постанові від 06 липня 2018 року дійшов висновку, що «звернення громадської організації до суду з метою усунення порушення норм природоохоронного законодавства відповідає меті захисту такого суспільного інтересу як право на проживання громадян в екологічно безпечному навколишньому середовищі» [172].

Одним із пріоритетних напрямків сталого розвитку суспільства є забезпечення екологічної безпеки, а судовий захист порушених екологічних прав та законних інтересів є конституційною гарантією, яка покликана забезпечити збереження сприятливого для існування людства навколишнього середовища як для нинішніх, так і для прийдешніх поколінь [173, с. 38–39].

Питання доступу громадськості до суду у справах про порушення законодавства в сфері довкілля неодноразово були предметом розгляду Верховного Суду [174, 175, 176], який посилаючись практику рішень ЄСПЛ та на положення Орхуської Конвенції, яка є джерелом права в Україні і зобов'язує

забезпечити представникам громадськості доступ до судових процедур, вибудовує сталу правову позицію щодо обов'язку держави забезпечити такий доступ громадськості до суду в певній категорії справ, який би не мав перешкод.

Незважаючи на те, що в цьому спорі фактично поставлена крапка, з метою подальшого усунення недоліків процесуального закону у питанні доступу громадськості до суду з питань, що стосуються довкілля, необхідно до юрисдикції господарських судів віднести справи, позивачами в яких є громадськість в розумінні Орхуської Конвенції (одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно із законодавством або практикою) [34].

Пропонуємо ч. 1 ст. 20 «Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів» ГПК України, доповнити пунктом 21, який викласти у такій редакції:

«21) справи у спорах з питань, що стосуються довкілля, подані з метою захисту прав/інтересів держави (суспільства), позивачами в яких є громадськість (одна або більше юридичних осіб, їхнє об'єднання або групи, які діють згідно із законодавством)».

Як ми бачимо, з такою проблематикою громадські організації (які через призму Орхуської Конвенції належать до громадськості) стикнулися саме при розгляді справи господарським судом. Проте, з такими нюансами громадськість може стикнутися і при зверненні до суду загальної чи адміністративної юрисдикції. Отже, вбачається доречним запровадження відповідних змін і до інших процесуальних кодексів – ЦПК України та КАС України.

Захист екологічних прав адміністративними судами

Проаналізувавши судову практику в екологічних спорах, можна дійти висновку, що порушення екологічних прав і свобод має місце практично в усіх сферах навколишнього середовища – охорона водних об'єктів (в тому числі збереження і використання водних ресурсів); охорона атмосферного повітря; використання, відтворення та охорона лісів, рослинного, тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду; а також у відносинах, пов'язаних з

оцінкою впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючими органами, тобто, в управлінських відносинах. В судовій палаті Касаційного адміністративного суду Верховного Суду, яка забезпечує розгляд цієї категорії справ, на розгляді у 2019 році перебувала 351 справа, і 151 справа безпосередньо надійшла до суду в тому ж році [177].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів, які виникають з публічно-правових відносин. Метою адміністративного судочинства є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів, які мають (наділені) владними повноваженнями [106].

КАС України передбачено право на звернення до суду та способи судового захисту. Згідно з вказаним Кодексом [106] кожна особа має право на звернення до суду адміністративної юрисдикції, якщо вважає, що суб'єкт владних повноважень своїм рішенням, дією чи бездіяльністю порушив її права, свободи або законні інтереси; у випадках, визначених Конституцією та законами України, до суду мають право звертатися суб'єкти владних повноважень; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду адміністративної юрисдикції із позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у розгляді таких справах; у визначених законом випадках також прокурор звертається до суду з позовною заявою та приймає участь під час розгляду справи в усіх інстанціях (ч. ч. 1, 4 ст. 5, ч. ч. 1, 3 ст. 53).

Предметом розгляду справ судами адміністративної юстиції є вжиття заходів реагування, припинення права користування певними об'єктами у випадку порушення вимог екологічного законодавства, вирішення питань щодо передачі земельних ділянок у користування (зокрема, оскарження рішення міської ради про затвердження проекту землеустрою, передачу земельних

ділянок в користування), про визнання протиправним та скасування лісорубного квитка (коли орган, який видає такий квиток, діє як дозвільний орган) тощо.

Державна екологічна інспекція України чи її територіальні органи можуть звертатися з позовами про вжиття заходів реагування щодо усунення порушень вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та вимог законодавства у сфері поводження з відходами (якщо відповідачем є, наприклад, суб'єкт владних повноважень); тимчасове зупинення виконання робіт до отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел у сфері поводження з небезпечними відходами; зупинення виконання робіт, надання послуг із видалення та захоронення відходів до усунення порушень тощо.

Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів чи її територіальні органи звертаються до суду з позовами про застосування заходів реагування (тимчасова заборона/зупинення господарської діяльності підприємства до усунення порушень вимог санітарного законодавства, вимог законодавства про харчові продукти, здоров'я та благополуччя тварин) тощо.

Державне агентство лісових ресурсів України та його територіальні органи можуть звертатися до суду з позовами, зокрема, про припинення права користування мисливськими угіддями.

Державне агентство водних ресурсів України (безпосередньо чи через територіальні органи) має право звертатися до суду з позовами про анулювання дозволу на спеціальне водокористування тощо.

Державна служба геології та надр України (її територіальні органи) можуть ініціювати перед судами питання про анулювання спеціального дозволу на користування надрами тощо.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій чи її територіальні органи звертаються до адміністративного суду з метою застосування заходів реагування у вигляді зупинення проведення робіт, які проводяться з порушенням вимог законодавства; повного або часткового зупинення роботи підприємств,

окремих виробництв до повного усунення порушень вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки тощо.

Суб'єкти приватного права, як вказано вище, також мають право звертатися до суду за захистом своїх прав. Такі справи зазвичай не викликають публічного інтересу. Проте практиці відомий випадок, коли увагу засобів масової інформації та суспільства в цілому привернула незвична справа. 21 жовтня 2019 року Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду прийняв постанову в справі № 826/3820/18 за позовом фізичної особи до Міністерства екології та природних ресурсів України про визнання протиправним та нечинним Наказа Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» від 10 грудня 2008 року № 639. Підставою звернення позивача до суду стало те, що ст. 34 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» на той час передбачала, що шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом, а не підзаконним нормативно-правовим актом. Суд касаційної інстанції констатував, що дійсно, на час розгляду справи відповідний спеціальний закон не прийнято, проте Методикою встановлено єдині діючі на території країни правила, з використанням яких є можливість визначити розмір відшкодування і стягнення збитків в окресленій сфері. Визнання такої Методики нечинною матиме наслідком те, що суб'єкти господарювання будуть звільнені від відповідальності за заподіяння збитків в сфері охорони довкілля. Відповідно, це суттєво вплине на стан атмосферного повітря. За результатами розгляду справи в задоволенні позову було відмовлено [178].

В 2022 році законодавцем в ст. 34 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» було внесено зміни і встановлено, що Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря,

затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [55].

Отже, можемо констатувати, що законодавцем наразі можливість застосування Методики приведена в рамки правового поля.

На сьогодні такою Методикою є Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена Наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 28 квітня 2020 року №277 [179]. Як ми бачимо, Методика прийнята ще в 2020 році, але з 2022 року Верховна Рада України забезпечила її абсолютно законне застосування.

Ми не можемо в повній мірі погодитися з думкою М.І. Тарнавської, яка зазначає, що українське законодавство наразі приділяє недостатню увагу питанням захисту довкілля, в тому числі і в його процесуальних аспектах. Екологічні права людини, зокрема, право на здорове і безпечне довкілля, мають певну притаманну лише їм специфіку. Так, насамперед, якщо реалізація інших видів прав як правило, відбувається внаслідок самостійних дій суб'єкта права, спрямованих на їх використання, то реалізація прав людини на безпечне довкілля може бути ускладненою і дуже часто потребує втручання і захисту з боку правозастосовних органів. Особливе місце у цьому процесі займають адміністративні суди [180, с. 257].

Водночас слід погодитися з думкою, що основна ідея системи адміністративних судів зводиться до необхідності ефективного захисту прав та законних інтересів суб'єкта приватного права в спорах, що виникають з публічно-правових відносин; суди адміністративної юрисдикції повинні стати на захист «малої особи», яка володіє, як правило, незначними можливостями, від «великої держави», в особі її суб'єктів, які наділені законом великим обсягом повноважень та рядом засобів владного примусу. Адміністративними судами при розгляді справ урахується те, що такий суб'єкт у певних випадках захищає

суспільні (публічні) інтереси, які в деяких випадках мають пріоритет над приватним інтересом особи, яка ініціювала публічно-правовий спір [181, с. 118].

ЄСПЛ у своїх рішеннях звертає увагу на те, що повинен бути дотриманий баланс приватних і публічних інтересів у різних сферах. Наприклад, ЄСПЛ при розгляді справи «Сорін проти Сполученого Королівства» («Soering v. United Kingdom») в рішенні від 07 липня 1989 року зазначив, що Конвенція 1950 року спрямована на те, щоб віднайти справедливе співвідношення між потребами/інтересами суспільства загалом і вимогами захисту основних прав людини (п. 89) [182]. В іншій справі – «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom) – ЄСПЛ констатує, що у справах, які стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами та засобами дотримання своїх зобов'язань. Основне питання полягає в тому чи вдалося державі дотриматися справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільством в цілому (п. п. 100, 123) [183].

Це означає, що приймаючи рішення, суди повинні дотримуватися принципу пропорційності. Принцип пропорційності (Verhaeltnismaessigkeit) походить з німецького права та використовується Конституційним судом Федеративної республіки Німеччина для визначення відповідності законодавства та інших правових актів держави конституційним нормам, цінностям та принципам. Цей принцип започаткований Кодексом публічного права XVIII ст., який надавав можливість адміністрації застосовувати необхідні засоби з метою забезпечити громадський порядок, спокій та безпеку. Принцип пропорційності може бути сформульований і в іншому вигляді: на особу можуть бути покладені правовим актом держави обмеження тільки у тій мірі, яка є необхідною для досягнення легітимної мети [184, с. 87].

На думку С.П. Погребняка, принцип пропорційності визначається як принцип, який націлений на забезпечення раціонального балансу інтересів, відповідно до якого мета обмеження певного права повинна бути суттєвою, а

засоби її досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для особи, чийх прав вона торкається та чий права обмежує [185, с. 204].

На відміну від КАС України, в ст. 11 ЦПК України надається визначення принципу пропорційність, відповідно до якого суд визначає порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи, зокрема, завдання, які ставить перед собою цивільне судочинство; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами [104].

Отже, дотримання принципу пропорційності в діяльності суду означає, що при розгляді кожної екологічної справи суд, в залежності від порушення, екологічної цінності об'єкта посягань, розміру завданої шкоди тощо, застосовуючи заходи юридичної відповідальності, зобов'язаний врахувати як права та інтереси індивіда, так й інтереси держави (суспільства).

Адміністративна відповідальність як правовий механізм забезпечення захисту екологічних прав

З метою забезпечення захисту екологічних прав громадян, юридичних осіб, держави, уповноважені органи публічної влади та їхні посадові, відповідно до законів України, які встановлюють адміністративну відповідальність за екологічні правопорушення, застосовують заходи адміністративної відповідальності. Згідно зі ст. 24 КУпАП за вчинення адміністративних правопорушень можуть бути застосовані різноманітні адміністративні стягнення [75].

Вагоме значення адміністративної відповідальності пояснюється перш за все тим, що адміністративні правопорушення є одними з найпоширеніших. Незважаючи на той факт, що суспільна небезпека окремого адміністративного правопорушення є незначною, загальна кількість таких правопорушень становить суттєву загрозу для суспільства в цілому та потребує відповідної реакції. Адміністративна відповідальність також покликана виконувати профілактичну роль [186, с. 73].

З точки зору В.І. Андрейцева, екологічне правопорушення – це протиправне, винне діяння, що посягає на право власності, на природні ресурси,

встановлений порядок управління природокористуванням, права і законні інтереси громадян на сприятливе навколишнє середовище і встановлений режим використання та охорони природних ресурсів [187, с. 145].

На думку І. Денисюк, екологічне адміністративне правопорушення варто визначити як протиправне та винне діяння (дію чи бездіяльність) особи, яка допускає порушення встановлених вимог до використання та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, спричинює чи потенційно може спричинити шкоду довкіллю або здоров'ю людини, за вчинення якого особа несе адміністративну відповідальність [188, с. 149].

Перелік екологічних адміністративних правопорушень міститься в різних Главах КУпАП, які можна класифікувати на правопорушення у галузі:

- 1) охорони здоров'я;
- 2) права державної власності на природні ресурси;
- 3) охорони і використання земельних ресурсів;
- 4) охорони і використання надр;
- 5) охорони і використання водних ресурсів;
- 6) охорони і використання лісових ресурсів;
- 7) охорони атмосферного повітря;
- 8) екологічної безпеки;
- 9) охорони і використання тваринного і рослинного світу;
- 10) провадження господарської діяльності;
- 11) встановленої законодавством процедури та строків надання, відмови від надання чи надання завідомо неправдивих чи неповних відомостей про вплив на довкілля;
- 12) порядку управління.

Наведена класифікація екологічних адміністративних правопорушень має умовний поділ. Підвідомчість справ за вказані адміністративні правопорушення регулюється нормами ст. ст. 221, 236, 238-4, 239-242-2 КУпАП (наведені норми визначають, які справи підвідомчі судам, органам державної санітарно-епідеміологічної служби, центральному органу виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері захисту рослин, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, органам рибоохорони, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері мисливського господарства, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин) [75].

За вчинені адміністративні порушення штрафи накладають уповноважені посадові особи органів виконавчої влади та судові органи (судді). Тому ми не можемо повністю погодитися із думкою М.М. Бахуринської, яка твердить, що адміністративні штрафи накладаються спеціально уповноваженими на те органами та посадовими особами з огляду на їх компетенцію та повноваження [5, с. 338].

Як зазначає В.В. Костицький, адміністративна відповідальність один із найбільш поширених видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, який полягає у застосуванні уповноваженими органами санкцій за вчинені адміністративні правопорушення [189, с.328].

До недоліків КУпАП слід віднести те, що за виключенням ст. ст. 52, 80, 82, 82-8, 91-5, інші норми статей, а саме: 42, 42-1, 42-2, 47, 48, 49, 50, 53, 53-2, 53-3, 54, 55, 57, 58, 59, 59-1, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 65-1, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77-1, 78, 78-1, 79, 79-2, 81, 83-1, 85, 85-1, 86-1, 87, 88, 88-1, 90, 91-6, 91-1, 91-3, 95 не визначають, що суб'єктом екологічного адміністративного правопорушення є громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. В правозастосовній діяльності це може призвести до незастосування адміністративного стягнення до особи, яка є суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого нормами вказаних статей.

Стаття 40 КУпАП покладає обов'язок відшкодувати заподіяну у результаті вчинення адміністративного правопорушення шкоду. Згідно з ч. 1 ст. 40 КУпАП якщо у результаті скоєння адміністративного правопорушення спричинено майнову шкоду фізичній особі, підприємству, установі або організації, адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення за вчинене адміністративне правопорушення повноважний вирішувати питання про відшкодування винною особою майнової шкоди, якщо її розмір не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя – незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом, а саме – частини другої згаданої статті, яка стосується притягнення до відповідальності неповнолітніх (щодо таких осіб лише суд повноважний приймати будь-які рішення) [75].

Відповідно до норм вказаної статті адміністративна відповідальність настає при наявності наслідків у вигляді матеріальної шкоди. Разом з тим, питання притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення правил охорони і використання різноманітних природних об'єктів, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність та визначення розміру майнової шкоди відноситься до одних з найскладніших у правозастосовній діяльності. Про це свідчить постанова Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 17 листопада 2020 року. Внаслідок незаконного добування цінних видів водних біоресурсів (риби), громадянин заподіяв державі шкоду у розмірі 239 грн. 27 коп., що підтверджується розрахунком. Питання про відшкодування шкоди під час розгляду цієї справи не вирішувалося, оскільки правопорушенням шкоду спричинено державі, а не фізичній особі, підприємству, установі або організації, як про те вказано в ч. 1 ст. 40 КУпАП. Частиною 3 ст. 40 КУпАП передбачено, що в інших випадках (тобто, крім визначених в ч. ч. 1, 2 ст. 40 КУпАП) питання про відшкодування майнової шкоди, спричиненої адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства. Дослідивши матеріали справи, суд дійшов

висновку про наявність в діях громадянина складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 85 КУпАП, та наклад на нього адміністративне стягнення. При цьому збитки стягнені не були з підстав, зазначених вище [190].

Наведений приклад окреслив проблематику, пов'язану з відшкодуванням шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, – неможливість одночасного вирішення питання про притягнення особи до адміністративної відповідальності та стягнення збитків, заподіяних державі вчиненням такого правопорушення.

З метою подолання вказаного недоліку пропонуємо внести зміни до ст. 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яку викласти у такій редакції:

Якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суд - незалежно від розміру шкоди.

Такий підхід можемо обґрунтувати наступним. Нині діюча редакція ч. 1 ст. 40 КУпАП при прийнятті рішення про відшкодування заподіяної шкоди при розгляді справи про адміністративне правопорушення орієнтує суд на те, що таке рішення може бути прийняте в тому випадку, якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду фізичній особі, підприємству, установі або організації. Тобто, мова фактично зводиться до того, що у випадку заподіяння шкоди державі чи територіальній громаді (що у значній мірі має місце при розгляді справ про адміністративні правопорушення в екологічній сфері), суд при вирішенні питання про наявність в діях особи складу адміністративного правопорушення та притягнення її до адміністративної відповідальності не має повноважень одночасно вирішити питання про

стягнення заподіяної шкоди. Вказане дозволить уникнути майбутніх фінансових затрат (пов'язаних зі зверненням до суду задля стягнення спричиненої шкоди) та непомірно тривалого очікування рішення про відшкодування заподіяної шкоди.

Безумовно, така шкода підлягає відшкодуванню, але вже в порядку цивільного судочинства. І тут ми стикаємося з певними факторами, які гальмують процес відшкодування заподіяної шкоди. Орган, уповноважений діяти в інтересах держави чи територіальної громади, а також прокурор, маючи постанову суду про притягнення особи до адміністративної відповідальності, повноважний подати до суду в порядку цивільного судочинства позов до винної особи про відшкодування заподіяної адміністративним правопорушенням шкоди.

За подання такого позову підлягає сплаті судовий збір в розмірі 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб і не більше 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [122]. Такий мінімальний судовий збір в 2023 році становить 2 684,00 гривні. Відповідно, для бюджетних установ така сума може бути непосильною (особливо враховуючи нинішні реалії, коли держава секвеструє бюджет і кошти спрямовує на геть інші цілі – подолання опору у розв'язаній проти України війні).

В таких реаліях можуть мати місце навіть випадки, коли відповідні органи, які діють від імені та в інтересах держави чи територіальних громад, не зможуть звернутися до суду з позовом про відшкодування заподіяної порушенням шкоди, як наслідок – така шкода не буде відшкодована. Іноколи розмір заподіяної шкоди є незначним і навіть меншим від розміру судового збору, але все одно мінімальний розмір судового збору при зверненні до суду підлягає сплаті. Звісно, при прийнятті рішення про задоволення позову, сплачений судовий збір стягується з відповідача. Але це все потім. Та й процес виконання рішення не є надто швидким, а іноколи видається і безрезультатним (коли у особи відсутнє майно і кошти, на яке можна звернути стягнення).

Тобто, описана ситуація свідчить на користь того, що доцільним є прийняття рішення про стягнення заподіяної шкоди одночасно з прийняттям рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності. Якщо ми поглянемо на це питання ще з однієї сторони – все одно дійдемо такого самого висновку. Припустимо ситуацію, що все таки до суду подається позов про відшкодування майнової шкоди. На розгляд такої справи піде не один місяць (особливо розгляд справи затягується, якщо особа до суду не з'являється або не визнає своєї вини (що потребує додатково часу для повноцінного та всебічного розгляд справи). Вказане також свідчить про доцільність прийняття запропонованих змін. Це, в решті решт, матиме наслідком і максимально швидке прийняття рішення про відшкодування заподіяної шкоди і зекономить фінансові ресурси держави (на сплату судового збору, на витрати, пов'язані з розглядом справи тощо).

Якщо все таки вести мову про те, що у випадку заподіяння шкоди державі чи територіальній громаді, питання про її відшкодування повинно вирішуватися виключно в порядку цивільного судочинства, варто розглянути такий варіант певної фінансової та процесуальної економії. Цивільному процесуальному законодавству відомий такий інститут як судовий наказ, який є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України. Частина 1 ст. 161 ЦПК України визначає вимоги, за якими може бути видано судовий наказ (таких вимог сім) [104].

Ми пропонуємо ч. 1 ст. 161 ЦПК України доповнити новим пунктом, яким передбачити, що видача судового наказу може бути здійснена, якщо заявлено вимогу про відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням в сфері охорони природи, використання природних ресурсів (за умов наявності постанови компетентного органу про наявність в діях особи складу адміністративного правопорушення у вказаній сфері).

Вказане забезпечить можливість отримати судове рішення протягом незначного проміжку часу, оскільки таке рішення приймається без проведення судового засідання і повідомлення заявника і боржника – ч. 1 ст. 167 ЦПК

України [104]. Тобто, маємо перший позитивний момент – швидкий розгляд справи. Другий позитивний момент зводиться до фінансової складової. За подання до суду заяви про видачу судового наказу підлягає сплаті судовий збір в розмірі 0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [122] (за станом на 2023 рік – це 286,40 грн). Тобто, різниця в судовому зборі при зверненні до суду з позовом і з заявою про видачу судового наказу є очевидною і не потребує додаткових коментарів.

Запропонованими двома варіантами внесення змін до ст. 40 КУпАП та ст. 161 ЦПК України може бути запроваджено більш оперативний та економічний (з фінансової та процесуальної сторони) механізм розгляду справ, пов'язаних з відшкодуванням збитків в сфері охорони природи, використання природних ресурсів. Для нас більш прийнятним є варіант стосовно внесення змін до КУпАП, адже саме він дозволить досягнути одну з цілей в сфері екологічних правовідносин – швидке вирішення питання про відшкодування заподіяної навколишньому природному середовищу шкоди.

Поряд із КУпАП відповідальність за екологічні порушення передбачена й іншими законами України. Такими нормативними актами є Повітряний кодекс України (ст. ст. 126, 128-130, які регулюють питання, пов'язані з відповідальністю за порушення законодавства в галузі цивільної авіації – визначають орган, уповноважений розглядати справи про правопорушення у галузі цивільної авіації, порядок накладення, оплати та стягнення штрафів, порядок оскарження постанови) [140] та Закони України «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» (ст. 46) [141].

Досліджуючи приписи наведених вище законів, слід зазначити, що вони встановлюють відповідальність як громадян, так і юридичних осіб, тоді як КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за екологічні правопорушення лише фізичних осіб. Слід звернути увагу, що диспозиції статей КУпАП є бланкетними, а тому для встановлення конкретного порушення потрібно звернутися до спеціального законодавства та підзаконних актів.

Таким чином, здійснення судового розгляду справ про адміністративні правопорушення в сфері охорони навколишнього природного середовища має на меті перш за все їх об'єктивний, повний та всебічний розгляд з метою захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

Інститут кримінальної відповідальності у сфері забезпечення захисту екологічних прав

Оскільки порушення екологічного законодавства в Україні, на превеликий жаль, стало буденним явищем для переважної більшості населення, у разі визначення такої поведінки як кримінальне правопорушення настає кримінальна відповідальність. Підставою кримінальної відповідальності є скоєння особою діяння, яке є суспільно небезпечним та містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. В контексті дослідження, яке нами проводиться, можемо стверджувати, що Кримінальний кодекс України покликаний здійснювати правове забезпечення охорони довкілля від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Відповідно, у разі порушення кримінального законодавства проти довкілля, нормами ст. ст. 236-254 КК України передбачена кримінальна відповідальність [76].

Роль кримінальної відповідальності за екологічні кримінально карані діяння важко переоцінити. Така відповідальність має як негативні наслідки для певної особи, яка такі діяння допустила, і, відповідно, формує у неї звичку належного ставлення до своїх суспільних обов'язків, так і виконує превентивну функцію, яка забезпечує утримання від вчинення кримінальних правопорушень інших осіб.

Криміналізація суспільно небезпечних діянь посідає провідну роль у протидії злочинності [191, с. 15].

Основною метою кримінальної відповідальності за злочини в сфері довкілля є забезпечення неухильного дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та захист прав та інтересів в сфері екологічних правовідносин [192, с. 88].

Здійснений аналіз Розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Особливої частини КК України дає підстави дійти висновку, що за ступенем тяжкості кримінальні правопорушення в сфері довкілля поділяються на кримінальні проступки і злочини, останні поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

До кримінальних проступків відносимо проступки, передбачені ч. 1 ст. 239-1; ч. 1 ст. 239-2; ст. 247; ч. 1 ст. 248; ч. 1 ст. 249; ч. 1 ст. 252; ч. 1 ст. 253; ч. 1 ст. 254. До нетяжких злочинів відносимо злочини, передбачені ст. ст. 237, 238, 239, 239-1; ч. ч. 2-3 ст. 239-2; ч. ч. 1-2 ст. 240; ст. 243; ч. 1 ст. 245; ч. 2-3 ст. ст. 246, 248; ч. 2 ст. 249; ст. ст. 250, 251; ч. 2 ст. 253; ч. ч. 2-3 ст. 254. До тяжких злочинів відносимо ті, які визначені в ст. 236; ч. ч. 3-4 ст. 240; ч. ч. 2-3 ст. 240-1; ч. 2 ст. 245; ч. 4 ст. 246. До особливо тяжких злочинів відносимо злочини, вказані в ч. 2 ст. 252 КК України.

Кримінальний кодекс України передбачає 22 склади кримінальних правопорушень і під свою опіку бере захист екологічної безпеки, земель, водного фонду, корисних копалин, атмосферного повітря тощо. Як ми бачимо, правове забезпечення охорони довкілля через призму кримінальної відповідальності поширюється на всі сфері екологічних правовідносин. З огляду на це можемо стверджувати, що кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля покликана забезпечити виправлення винних та попередження вчинення інших (нових) кримінальних правопорушень в сфері безпеки навколишнього природного середовища (в усіх аспектах) як особою, яка таке порушення допустила, так і суспільством в цілому.

В той же час, системний аналіз КК України [76] дає підстави дійти висновку, що, встановлюючи підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, законодавець не встановлює таку підставу як вчинення кримінального правопорушення проти довкілля. На переконання автора цього дослідження, це є суттєвим недоліком інституту кримінальної відповідальності, оскільки сприяє уникненню переслідування державою винних осіб, які допустили кримінальні проступки чи злочини проти довкілля.

На переконання В. Ладиченко, О. Ярої, О. Улютіної, Л. Головка, якщо Україна прагне стати членом Європейського Союзу і діяти за європейськими стандартами, необхідно запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб за шкоду, завдану довкіллю [193, с. 266].

Варто відмітити, що кваліфікуючими ознаками наведених вище злочинів є:

- 1) вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239-1, ч. 2 ст. 239-2, ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 240-1, ч. 2 ст. 246, ч. 2 ст. 248 КК України);
- 2) спричинення загибелі людей або їх захворювання, екологічне забруднення значних територій, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, вчинені загальнонебезпечним способом тощо або що спричинили інші тяжкі наслідки (ст. ст. 236, 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 239-2, ч. 3-4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ст. 245, ч. ч. 3-4 ст. 246, ст. 247, ч. 1 ст. 248, ч. 2 ст. 249, ст. ст. 250, 251, 252, 253, ч. 4 ст. 254 КК України);
- 3) заподіяння шкоди (ч. ч. 2-3 ст. 239-1, ст. 239-2, ч. 2 ст. 240-1, ч. 1 ст. 244, ст. ст. 246, 248, 249, ч. ч. 2-4 ст. 254 КК України);
- 4) вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища (ч. 3 ст. 240, ч. 3 ст. 240-1, ч. 2 ст. 248 КК України);
- 5) вчинене особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією ж статтею (ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 249, ч. 3 ст. 254 КК України).

Спираючись на аналіз попередніх статей Розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України та зважаючи на предмет нашого дослідження, слід підкреслити, що об'єктивна сторона злочинів, передбачених нормами статей вказаного Розділу, характеризується діями, що порушують правила охорони довкілля або у випадку, коли існує небезпека негативного впливу на людину і довкілля. Проте, для з'ясування змісту кримінально-правової заборони необхідно керуватися і екологічним законодавством.

За своєю конструкцією склади кримінальних проступків і злочинів – матеріальні, є закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, які супроводжуються фактичним заподіянням шкоди.

Вирішуючи питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, завдана у значних розмірах або у великому розмірі потрібно в кожному конкретному випадку враховувати вартість, екологічну цінність здобутих або знищених природних об'єктів, розмір шкоди, завданої довкіллю тощо, у тому числі обчисленої за відповідними Таксами. Тобто, наявність шкоди та її розмір має бути доведено визначеними законом засобами доказування. На це вказує п. 6 ч. 2 ст. 242 КК України, відповідно до якого визначення розміру шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням, проводиться експертним шляхом [194].

Довгий час недоліком кримінального закону була відсутність у ньому норми, яка б передбачала відповідальність за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12 грудня 1994 року № 827 визначено, які корисні копалини відносяться до копалин місцевого значення (вапняк, пісок (сировина піщано-гравійна), супісок (сировина цегельно-черепична) тощо) [195]. Тільки проблема незаконного видобування піску в нашій країні супроводжується існуванням злочинних організацій, які контролюють дану сферу, що має наслідком подальший розвиток злочинності. За умов відсутності механізму протидії злочинній діяльності не можна вести мову про дієве запобігання цьому явищу. І лише криміналізація діяння за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення сприятиме усуненню суперечки [196, с. 326].

Враховуючи існуючу проблему, варто зазначити, що до Верховної Ради України неодноразово подавалися проекти законів про внесення змін до ст. 240 КК України «Порушення правил охорони надр». В Проекті Кабінету Міністрів України 2013 року пропонувалося ч. 2 ст. 240 КК України викласти у такій редакції, яка б встановлювала відповідальність за порушення правил

використання надр, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або корисних копалин загальнодержавного значення. При цьому, під великим розміром розумілося таке видобування корисних копалин місцевого значення, яке у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [197].

В підготовленому народними депутатами України П.В. Дзюбликом та В.В. Кривенком проекті «Закону України «Про внесення змін до статті 240 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконний видобуток корисних копалин місцевого значення» від 30 червня 2015 року № 2192а, пропонувалося розширити предмет злочину, передбаченого ст. 240 КК України, корисними копалинами місцевого значення. Незаконним видобування корисних копалин місцевого значення пропонувалося вважати за умови, якщо їх вартість перевищує в триста і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян [198].

Тільки у 2021 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин» від 15 липня 2021 року № 1685-IX були внесені зміни до КК України, ст. 240 якого викладено у редакції, яка встановлює відповідальність за порушення встановлених правил охорони/використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному/великому розмірі або незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. При цьому, окремо виділено відповідальність за вчинення цих порушень на певних територіях; за попередньою змовою групою осіб/організованою групою, або вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки. Під значим розміром незаконне видобування корисних копалин місцевого значення має місце у випадку, коли їх

вартість у тридцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі, якщо їх вартість у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [199].

Водночас, прийняття вказаного вище Закону потребує внесення змін до значної кількості нормативно-правових актів, зокрема, необхідно внести зміни до ст. ст. 16 (спеціальні дозволи на користування надрами), 17 (гірничий відвід), 18 (надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами), 18-1 (надання земельних ділянок для потреб надрокористування), 23 (право землевласників і землекористувачів на видобування корисних копалин місцевого значення, торфу, підземних вод (крім мінеральних) та користування надрами для інших цілей), 27 (позбавлення землевласників і землекористувачів права користування надрами) Кодексу України про надра, ст. 11 (повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері гірничих відносин) Гірничого закону України, а також Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр» від 05 травня 1997 року №432 [200]. Проте, законодавець вніс зміни тільки до ст. 47 КУпАП (порушення права державної власності на надра) [199].

Однак, ми не можемо в повній мірі погодитися із запропонованою законодавцем назвою ст. 240 КК України (порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин). Спираючись на аналіз попередніх проектів законів про внесення змін до ст. 240 КК України та наукових думок, пропонуємо назву ст. 240 КК України викласти у такій редакції: «Порушення правил охорони або використання надр, видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення».

Така назва статті КК України буде мати конкретний об'єкт злочину – встановлений порядок правил охорони або використання надр, видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. Предметом злочину є надра та корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися в одній із двох форм:

- 1) порушення встановлених правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;
- 2) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення.

Крім того, на розгляд до Верховної Ради України ще в 2021 році було внесено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту бджіл» (реєстраційний № 5513) [201], яким передбачається відповідальності за знищення бджіл при неналежному застосуванні препаратів захисту рослин. За станом на квітень 2023 року цей проект лише надано на ознайомлення. На наше переконання, такий проект вносить позитивні зміни у питання відповідальності осіб при неналежному застосуванні препаратів захисту рослин, оскільки змусить агропромисловців більш відповідально ставитися до питання охорони довкілля.

Також в 2021 році до органу законодавчої влади було внесено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення проти довкілля» (реєстраційний № 6148) [202], яким деталізується відповідальність за порушення правил екологічної безпеки; посилюється відповідальність за невиконання заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, приховування, ненадання або надання завідомо неправдивої інформації про стан довкілля, засмічення, забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря, забруднення поверхневих, підземних та морських вод (водних об'єктів), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу та інші злочини. Крім того, вказаним законопроектом пропонується встановити кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства щодо провадження діяльності, пов'язаної з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами, порушення правил заготівлі деревини в межах лісового фонду, незаконне перевезення, зберігання або збут деревини, незаконне ввезення в Україну або вивезення за її межі об'єктів тваринного або рослинного світу. Вказаний законопроект лише одного разу був включений до порядку денного.

Розширення та конкретизація кримінальних правопорушень у сфері захисту довкілля, посилення кримінальної відповідальності за окремі правопорушення забезпечать виконання правил охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування, а також захист екологічних прав та інтересів, сформулюють звичку законослухняної поведінки та сприятимуть утриманню від вчинення кримінальних правопорушень в майбутньому.

Кримінальний кодекс України має Розділ XX – кримінальні правопорушення проти миру, безпеки та міжнародного правопорядку, ст. 441 якого встановлює відповідальність за екоцид - масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про те, що в Україні ще не приймалися вироки по ст. 441 КК України.

6 листопада 2022 року (Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та військових конфліктів) Офіс Генерального прокурора розмістив інформацію, що органи прокуратури здійснюють процесуальне керівництво у 10 кримінальних провадженнях за фактом вчинення збройними формуваннями Російської Федерації екоциду, зокрема, щодо пошкодження ядерної установки «Джерел нейтронів» та атомних електростанцій через ракетні обстріли; масової загибелі птахів на Чорнобаївській птахофабриці; цілеспрямованих атак на нафтобази [203].

Варто відмітити, що вказана статистика стосується, фактично, тих територій, до яких є хоча б якийсь доступ правоохоронних органів України. Навіть важко уявити, що відбувається на тимчасово окупованих територіях і з чим ще доведеться стикнутися Україні після їх звільнення. Ситуація ускладнюється тим, що повноцінно розслідувати злочини вкрай важко там, де ідуть бойові дії. Навіть повідомлення про злочини проти довкілля мало хто має можливість зробити. Фактично, на таких територіях знаходяться військові, які мають зовсім інші завдання, та журналісти, які мають хоча б якусь змогу

повідомляти про злочини, проте документувати їх наслідки їм, окрім як фото, і відео, немає як.

Н.Р. Малишева переконана, що наразі необхідно вести цілеспрямовану роботу щодо фіксації екологічних злочинів, надаючи відповідну інформацію для обробки, зберігання та передачі до спеціального оперативного штабу з фіксації екозлочинів, створеного 16 квітня 2021 року під егідою Державної екологічної інспекції України [204].

Прокурори спеціалізованої екологічної прокуратури всіх рівнів наповнюють доказову базу щодо спричинення збитків навколишньому природному середовищу у 36 кримінальних провадженнях за фактом порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Зокрема, за фактами ракетних ударів по цивільних кораблях зі сторони країни-агресора, що мало наслідком їх затоплення та забруднення моря; масштабних лісових пожеж через артилерійські та ракетні обстріли з боку Російської Федерації; збройних атак на цивільні об'єкти, внаслідок яких завдано шкоди довкіллю [203].

Разом з тим, варто відмітити, що сьогодні є ряд онлайн-ресурсів, які фіксують злочини проти довкілля: чат-боти SaveEcoBot та ЕкоШкода; застосунок «ЕкоЗагроза»; застосунок «Екоінспектор 2» (Ecoinspector 2), який автоматично генерує звернення та повідомляє про екологічні злочини Держекоінспекцію. Всі отримані дані слугуватимуть доказовою базою при визначенні міри забруднення навколишнього середовища, кваліфікації вчинених злочинів, вирахуванню збитків, установлення винних та притягнення їх до відповідальності. В Офісі Омбудсмана зазначають, що свідомі дії кожного українця з метою фіксування екозлочинів допоможуть привернути увагу світового співтовариства та винести питання екоциду на міжнародне обговорення [205].

Україні доведеться долати тернистий та довгий шлях, щоб притягнути винних осіб до відповідальності. Ситуація в цьому випадку ускладнюється тим, що суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля фактично є держава-агресор і питання про притягнення до відповідальності за такі діяння

повинні розглядатися в міжнародній площині. Роль кримінальної відповідальності в цьому випадку з однієї сторони посилюється, а з іншої нівелюється тим, що притягнути осіб до відповідальності через механізми міжнародного права наразі вкрай важко, а сам процес є досить тривалим.

Разом з тим, варто відмітити, що питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної країною-агресором докільцю України, в найближчі часи будуть дуже актуальними. І хоча задля досягнення ефективного результату повинні також бути задіяні механізми міжнародного рівня, початок захисту відбувається саме в Україні. Громадськість має право ініціювати позови проти Російської Федерації до судових органів України, наприклад, щодо відшкодування збитків (шкоди), заподіяної екологічними лихами (катастрофами). При цьому, варто відмітити, що країна-агресор в такому випадку не користується судовим імунітетом. Таку правову позицію займає Верховний Суд, зазначаючи, що Російська Федерація, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії. Країна-агресор діє не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки, вілоромно порушує усі суверенні права України, діючи на її території, а такому не користується своїм судовим імунітетом у справах, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, заподіяної їй протиправними діями [206]. З огляду на катастрофічну ситуацію, яка наразі відбувається, і загальновідомі факти про те, ким заподіюється екологічна шкода, з великим переконанням можна говорити про те, що такі позови судами будуть задовольнятися. Далі постане питання про виконання таких рішень. І хоча на сьогодні відсутній механізм виконання рішень національних судів України проти Російської Федерації, світова спільнота вже почала розробляти механізми, які дадуть змогу стягувати кошти країни-агресора, які акумулюються в інших країнах і є замороженими активами. В такому випадку на перше місце виходить посилення ролі суду в захисті прав та забезпечення

спроможності національної судової системи оперативно розглядати такі справи, відповідно, ефективно захищати порушені права.

Наразі можна констатувати, що, на жаль, розгляд таких справ в умовах сьогоднішніх реалій може тривати роками. Вказане обумовлено рядом факторів: відтік суддівських кадрів, який спостерігається останні роки; перезавантаженість суду справами різних категорій; необхідність проведення експертиз тощо. Проте особливістю екологічних спорів є швидкоплинність наслідків порушення екологічних прав (забруднення атмосферного повітря, вод; вирубка лісів; несанкціоноване зберігання чи захоронення відходів тощо), що вимагає від держави створення та запровадження дієвих механізмів реагування на екологічні загрози. З огляду на викладене, можна дійти висновку, що держава повинна створити такі умови роботи національної судової системи, яка буде спроможна оперативно реагувати на порушення прав в сфері довкілля.

2.2 Особливості судового захисту екологічних прав в міжнародних судових установах

Україна перебуває на етапі становлення політичного, організаційного й правового розвитку. Це становлення зачіпає всі сфері життєдіяльності суспільства, в тому числі й діяльність судової гілки влади, покликаної захищати права, свободи та інтереси громадян, інтереси суспільства, держави. Однак таке становлення не завжди відбувається в рамках цивілізованих і демократичних засад.

Конституцією України гарантовано право кожної людини на захист судом, що є одним із основних прав людини та громадянина.

Не отримавши належний та ефективний захист екологічних прав та законних інтересів у вітчизняних судах, громадяни України звертаються до Європейського суду з прав людини. Це право гарантовано ч. 4 ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожна особа після того, як нею будуть використані всі національні засоби юридичного захисту має право звернутися до відповідних міжнародних судових установ чи організацій, якщо вважає, що її права чи

свободи потребують захисту. Таке право може бути реалізоване лише до тих міжнародних судових установ чи організацій, членом яких є Україна. Таким чином, можемо дійти висновку, що Основний Закон України передбачає право громадян на звернення до ЄСПЛ. Але це право не є безумовним і можливість його повноцінної реалізації пов'язано з дотриманням певних умов, про що йтиметься далі.

М.В. Краснова твердить, що суди як представники однієї з гілок державної влади в Україні заборгували громадянам цієї країни належний відкритий, об'єктивний, законний, неупереджений розгляд справ за їх участю, особливо в частині захисту порушених їхніх екологічних прав [207, с. 51]. Не дивлячись на таке твердження М.В. Краснової, слід відмітити, що аналіз рішень, які прийняті за результатами розгляду справ в сфері захисту екологічних прав громадян, суди в своїй переважній більшості забезпечують належний розгляд вказаної категорії справ та стають на захист прав людини.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була ратифікована Україною у 1997 році. Ратифікувавши Конвенцію, Україна тим самим надала згоду та забезпечила її дію на території України; без укладення будь-якої додаткової угоди підтвердила юрисдикцію Суду в тих сферах, які дотичні з питаннями тлумачення і застосування Конвенції [208]. Можемо відмітити, що ратифікування Конвенції стало вагомим інструментом в питаннях, пов'язаних з захистом, зокрема, екологічних прав громадян.

Згідно зі ст. 34 Конвенції Судом заяви приймаються від усіх осіб, неурядових організацій або груп осіб, якщо вони є потерпілими і у випадку порушення їхніх прав [89]. Вказане підкреслює, що Суд не стоїть осторонь проблем, які порушують неурядові організації, оскільки саме вони є дієвим важелем впливу на діяльність держави у випадку ігнорування нею вимог екологічного законодавства. Важливо, що згідно зі ст. 35 Конвенції Суд має повноваження проводити розгляд справи лише в тому разі, якщо на національному рівні будуть використані всі засоби правового захисту і до Суду

особа звернеться протягом 4 місяців з дати прийняття остаточного рішення в країні, проти якої вона звертається до Суду [89].

У зв'язку з тим, що ратифікувавши Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання виконувати рішення Суду, які прийняті в справах проти України, а також з огляду на необхідність усунення причин порушення Україною Конвенції, у 2006 році законодавчим органом України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якого рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання нашою країною; українські суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику Суду, оскільки такі є джерелом права [209]. Такий крок став проривом в можливості застосування рішень Суду як джерела права.

Ратифікувавши Орхуську Конвенцію [34] (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 06 липня 1999 року № 832-XIV [210]), Україна гарантувала громадянам право на звернення до міжнародних судів. Як ми бачимо, Україна поступово спрямовує свої дії на те, щоб на належному рівні створювати для своїх громадян умови для проживання в безпечному навколишньому природному середовищі.

Визнавши практику Суду джерелом права в нашій державі, законодавчий орган влади тим самим створив умови для імплементації до нашої правової системи стандартів захисту прав людини, які взяті за основу в європейському співтоваристві. Втілюючи подальший розвиток принципу верховенства права, законодавець закріпив, що рішення ЄСПЛ, які прийняті в справах проти однієї з країн, яка є членом Ради Європи, є обов'язковими і для судів в Україні, тобто можуть бути правовими прецедентами [211]. Це неабияк розширило можливість застосування в судовій практиці не лише тих висновків та правових позицій, які прийняті в справах проти України, а й тих, які прийняті в справах проти інших держав. З урахуванням того, що в екологічній сфері наразі невелика кількість рішень прийнята проти України, використання позицій, які висловлені в інших рішеннях Суду, дає можливість, так би мовити, спрацювати на випередження і

уникнути тих помилок, які допускали органи влади при реалізації своєї державної політики в екологічних сфері в інших країнах.

Поділяючи вищенаведену думку Г. Вронської, ми не можемо погодитися з висновками А. Бабіча про те, що висновки ЄСПЛ для влади в країні мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер. Якщо матиме місце впровадження ефективної правової системи, створення контролюючих органів, які будуть достатньо незалежними, у випадку, коли громадянам буде надано можливості впливати на прийняття певних рішень в державі – ситуація може бути змінена на краще [212, с. 164–165].

У міжнародно-правових актах (зокрема, у Загальній декларації з прав людини 1948 року, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року чи Конвенції) відсутні будь-які посилання на права людини в сфері, пов'язаній з екологічними правовідносинами, і не передбачено захист екологічних прав, проте міжнародною спільнотою усвідомлено надзвичайну вагомість екологічних питань, та зв'язок між станом довкілля та правами особи [213, с. 67].

Аналіз досліджених рішень ЄСПЛ свідчить, що у питанні захисту екологічних прав та охорони довкілля, заявники акцентують увагу на ст. ст. 2, 6, 8 10, 13, 34, 35 Конвенції [89].

ЄСПЛ розглядав справу «Гуерра та інші проти Італії» (заява № 116/1996/735/932, рішення від 19 лютого 1998 року), яка стосувалося небезпеки для довкілля і добробуту населення. Відповідно до обставин справи у 1988 році підприємство, яке займалося випуском мінеральних добрив і хімічних сполук, отримало статус підприємства «підвищеного ризику» (це означало, що підприємство має ризик масштабних аварій в певних сферах промисловості з небезпекою для навколишнього середовища і благополуччя населення, яке мешкає в певній місцевості). Особи, які звернулися до суду, стверджували, що під час своєї діяльності завод викидає значний об'єм газів, наслідком чого можуть стати хімічні реакції з викидами, які провокують вибух, небезпечних

токсичних речовин (двоокис сірки, оксид азоту тощо). Уряд ці обставини не заперечував. Заявники вважали, що мало місце порушення ряду статей Конвенції та просили справедливу сатисфакцію [214, с. 71–72].

Стаття 8 Конвенції гарантує кожній особі право на повагу до свого приватного і сімейного життя (ст. 8) [89]. Суд у згаданій справі дійшов висновку, що держава, яка була відповідачем, не виконала взяті на себе зобов'язання стосовно забезпечення права осіб, які були заявниками, на повагу до їхнього приватного і сімейного життя, тим самим допустила порушення ст. 8 Конвенції. Разом з тим, Суд дійшов висновку, що не є необхідним надавати оцінку аргументам заявників щодо порушення ст. 2 Конвенції (право кожного на життя охороняється законом), оскільки Суд вже дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції і цього достатньо для захисту прав заявників [214, с. 86]. ЄСПЛ постановив, що Італія повинна протягом трьох місяців сплатити кожній особі, яка була заявником, 10 000 000 італійських лір в якості компенсації за заподіяну моральну шкоду з одночасним встановленням відсоткової ставки 5 % річних, яка підлягає сплаті у випадку невиконання у відведений строк рішення Суду щодо компенсації моральної шкоди [214, с. 89].

Діяльність ЄСПЛ свідчить, що Суд, розглядаючи справу, керувався ст. 8 Конвенції, відповідно до якої кожна особа має право на те, щоб її приватне та сімейне життя поважали, щоб поважали її житло. За загальним правилом, втручання органами влади у здійснення цього права не допускається, але може мати місце у виключних випадках, на підставі закону і тоді, коли це здійснюється в інтересах безпеки громадськості чи національних інтересах, а також коли необхідно захистити економічний добробут країни, або запобігти кримінальним правопорушенням, щоб захистити здоров'я чи мораль або права і свободи осіб [89].

Зазначене також підтверджується справою «Лопес Остра проти Іспанії» (справа №41/1993/436/515, рішення від 09 грудня 1994 року). В цій справі суть зводилася до того, що у м. Лорка розміщено багато підприємств, діяльність яких пов'язана з виробництвом шкіри. Декілька майстерень на землях комунальної

власності побудували станцію, яка очищала воду та відходи, проте була розташована за 12 метрів від житла заявниці. З початком роботи станції почалося виділення газів, певних запахів і зараження, наслідком чого стало погіршення стану здоров'я населення та спричинило незручності для жителів вказаного міста, в тому числі жителів кварталу, в якому проживала заявниця. Місцева влада відселила жителів кварталу і на період 3 місяці 1988 року надала їм безоплатне житло. По спливу цього періоду заявниця разом зі своєю родиною повернулася до свого помешкання, де і проживала до лютого 1992 року [215].

Зазнавши невдачі в мерії, адміністративній палаті Мурсії, Верховному суді, куди пані Лопес Остра подала апеляцію, та Конституційному суді як суді найвищої інстанції (до якого вона звернулася зі скаргою), 08 лютого 1993 року справа була передана до Суду Європейською комісією з прав людини. Проаналізувавши наявні у справі докази, Суд визнав, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції [215].

Досліджуючи особливості застосування ст. 8 Конвенції при здійсненні захисту громадян в екологічній сфері, Л.А. Калишук приходить до висновку, що а ні ст. 8, а ні інші положення Конвенції на офіційному рівні не визнають та не гарантують як екологічні права громадян в цілому, так і право на те довкілля, яке є безпечним для життя та здоров'я громадян, що фактично ставило би під питання взагалі можливість захисту вказаних прав у Суді. Однак приклади звернення до Суду та аналіз прийнятих рішень в окреслених категоріях справ дають підстави стверджувати про безпосередній зв'язок між правом на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, яке гарантує національне екологічне законодавство, та правом на повагу до приватного і сімейного життя, яке закріплене у ст. 8 Конвенції, в тому розумінні, що забруднення навколишнього природного середовища може впливати на благополуччя осіб в тій мірі, яка позбавить їх можливості користуватися належним їм житлом так, що негативно вплине на їх як сімейне, так і приватне життя. Це підтверджує визнання Судом права на те довкілля, яке буде безпечним для життя і здоров'я, як похідного права, що вбачається з положень саме ст. 8 Конвенції [212, с. 79].

У таких ситуаціях завдання Суду, як зазначається у рішенні Харківського апеляційного адміністративного суду від 09 липня 2018 року в справі № 816/117/18, полягає в оцінці того, чи було державою вжито всіх достатніх заходів з метою забезпечити захист прав особи-заявника за ст. 8 Конвенції. В тому випадку, коли на рівні національного законодавства існують норми, які регулюють екологічні відносини, недотримання цих норм може розглядатися як порушення ст. 8 Конвенції. Крім того, підходи, які застосовуються при оцінці відповідальності держави за ст. 8 Конвенції, в справах, пов'язаних з захистом екологічних прав, в цілому схожі незалежно від того, чи підлягає справа розгляду з погляду позитивного обов'язку держави стосовно вжиття необхідних заходів, щоб гарантувати права заявника за п. 1 ст. 8 Конвенції чи через призму виправданого відповідно до п. 2 ст. 8 Конвенції втручання органів державної влади. У випадку, коли судовим рішенням органи державної влади було зобов'язано діяти певним чином, однак цими органами рішення було проігнороване чи не виконане протягом тривалого проміжку часу, ЄСПЛ може визнати державу відповідальною, оскільки гарантії, доступні відповідно до ст. 8 Конвенції, можуть стати недієвими (рішення у справі «Ташкін та інші проти Туреччини») [217].

Варто наголосити, що незважаючи на те, що норми ст. 8 Конвенції не містять прямої вказівки стосовно можливості звернення до Суду щодо захисту екологічних прав громадян, підстави такого звернення ми знаходимо як у вітчизняних, так і міжнародних нормативних актах. До таких актів, зокрема, слід віднести:

– Конституцію України, відповідно до якої кожна особа має право на те довкілля, яке є безпечним для її життя і здоров'я, а також на відшкодування шкоди, якщо вона завдана порушенням цього права (ст. 50); кожен має право звернутися до міжнародних судових установи чи організацій, членом або учасником яких є Україна, з метою захисту своїх прав і свобод, якщо ним використані всі національні засоби юридичного захисту (ч. 4 ст. 55);

– Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого держава гарантує реалізацію тих прав в сфері екологічних правовідносин, які надані законодавцем громадянам (ч. 1 ст. 11); у випадку, якщо міжнародним договором, який ратифікований Україною, передбачені правила, відмінні від законодавства України про охорону довкілля, застосуванню підлягають правила, передбачені міжнародним договором (ч. 2 ст. 71) [11];

– Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», відповідно до якого однією із основних цілей України є забезпечення дотримання прав та обов'язків осіб в сфері екологічних правовідносин, доступу до правосуддя з питань охорони довкілля та природокористування [28];

– Конвенцію:

- ♦ з метою забезпечення дотримання країнами-підписантами Конвенції їх зобов'язань як за Конвенцією, так і за Протоколами до неї, створюється Європейський суд з прав людини (ст. 19);

- ♦ всі питання, які пов'язані з тлумаченням і застосуванням Конвенції та Протоколів до неї підпадають під юрисдикцію Суду (ст. 32);

- ♦ Суд повноважний прийняти справу до розгляду тоді, коли було використано засоби захисту, які надані на національному рівні, і протягом чотирьох місяців з дати прийняття остаточного рішення (ст. 35, Протокол №11) [89].

Як ми бачимо, законодавець (як шляхом прийняття окремих законів, так і шляхом ратифікування Конвенції), створив досить широке підґрунтя для можливості захисту особами своїх прав та законних інтересів в сфері, яка пов'язана з екологічною безпекою.

Для забезпечення верховенства права та захисту прав громадян, які виникають в сфері екологічних правовідносин, важливою є така діяльність судів, яка буде доступною та ефективною для громадян з метою захисту тих прав, які виникають, зокрема у сфері, пов'язаній з захистом навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів тощо.

Отже, суду належить ключова роль при вирішенні питань щодо дотримання екологічних прав. У цьому контексті кожній особі має бути забезпечено вільний доступ до суду, в тому числі і щодо оскарження судових рішень у вищій інстанції. Керуючись правовою позицією ЄСПЛ, принципом верховенства права та загальноприйнятими уявленнями про справедливість, національні суди також повинні презюмувати наявність позитивних зобов'язань держави у сфері захисту екологічних прав, навіть якщо такі зобов'язання прямо не закріплені в законі, адже саме бездіяльність органів державної влади та/або відсутність належного державного регулювання і призводить до порушення екологічних прав [218, с. 176]. Ми підтримуємо висловлену Д.В. Джигою думку щодо того, що саме бездіяльність органів державної влади часто призводить до порушень екологічних прав. Забігаючи наперед, можемо сказати, що практика Суду щодо розгляду справ, ініційованих проти України, саме про це і свідчить. Сподіваємося, що надання законодавцем можливості використовувати як джерело права рішення, прийняті в справах, ініційованих проти інших країн, про що мова йшла вище, дозволить Україні в майбутньому уникати певних помилок.

Фактично, на сьогодні кожна людина може звернутися з заявою безпосередньо до Суду, що, безумовно, є вагомою гарантією реалізації прав громадян в екологічній сфері. Однак юрисдикція Суду пов'язана з питаннями тлумачення та застосування Конвенції та Протоколів до неї і при цьому в ній взагалі відсутня згадка про екологічні права (так само як і відсутній прямий зв'язок між правами людини та станом довкілля, в якому вона проживає). Однак, якщо проаналізувати практику прийняття рішень Судом, можна дійти висновку, що такий зв'язок прослідковується [219, с. 371].

На підставі аналізу рішень ЄСПЛ, зокрема у справах «Дубецька та інші проти України», «Фадеева проти Росії», Д.В. Джиго приходять до висновку, що у національних судів та інших компетентних органів неодноразово виникають труднощі саме із встановленням фактичних обставин справи, доведеністю факту втручання у приватне життя особи та його зв'язком із екологічним подразником, який має певний рівень небезпеки. З огляду на це необхідним є розроблення та

закріплення у законодавстві України способів та засобів доказування у справах, що стосуються екологічних прав. Такими доказами, серед іншого, можуть бути рішення органів державної влади та місцевого самоврядування щодо конкретної ситуації особи, екологічне право якої порушено; звіти та дослідження, проведені як державними, так і приватними установами. За аналогією, ці докази мають оцінюватися судом у сукупності з точки зору їх допустимості, належності та достовірності [218, с. 177]. Ми погоджуємося з висловленою позицією Д.В. Джиги, оскільки питання доказування заподіяної шкоди в екологічних правовідносинах має свої особливості і докази часто зникають з плином часу (з огляду на їх специфіку), а наслідки залишаються. І для встановлення причинно-наслідкового зв'язку інколи доказів виявляється замало. Тому підтримуючи ідею про те, що доказами в таких категоріях справ можуть бути рішення компетентних органів в конкретних ситуаціях, варто додати, що було б доцільним встановити стислі строки для прийняття таких рішень, що забезпечило б можливість в повній мірі зафіксувати певні фактичні обставини, щоб в подальшому такі рішення мали статус належного доказу.

Наразі є всі підстави вести мову про те, що у випадку відсутності на національному рівні дієвого механізму захисту екологічних прав, кількість таких справ, ініційованих до Суду, лише зростатиме. Загалом ЄСПЛ розглядає саме державу як суб'єкта, безпосередньо зобов'язаного забезпечувати нормативно-правове регулювання захисту екологічних прав. Отже, для ухвалення дієвого законодавства в сфері захисту екологічних прав держави повинні звертати увагу на практику ЄСПЛ у цій сфері [220, с. 150].

На сьогодні ЄСПЛ розглянув уже декілька справ проти України, які стосуються охорони довкілля та екологічних прав. Зважаючи на незначну їх кількість, коротко розглянемо кожну з них.

У рішенні по справі «Дубецька та інші проти України» за заявою № 30499/03, подана до Суду проти України 4 вересня 2003 року з посиланням на ст. 34 Конвенції 11-ма громадянами України, які підставою свого звернення вказали те, що органи влади не змогли захистити їх житло, а відтак, приватне та сімейне

життя, від забруднення, спричиненого діяльністю двох промислових підприємств, що було надмірним, тому Суд постановив, що мало місце допущення порушення ст. 8 Конвенції. За результатами розгляду справи 11 лютого 2011 року Судом заявникам до виплати були присуджені ті суми, про які вони просили: одній родині 32 000,00 євро, іншій – 33 000,00 євро. При прийнятті рішення судом було враховано різні фактори, зокрема, тривалість ситуації, яка зумовила звернення до суду. Крім того, в п. 142 рішення у вказаній справі Суд звертає увагу на складність питань, що стосуються екологічної політики, що призводить до того, що роль Суду головним чином є субсидіарною. Проте коли питання стосуються політики держави, Суд першочергово з'ясовує чи був процес прийняття рішення справедливим, а інколи (в окремих випадках) може переглянути матеріально-правові висновки національних органів влади [221].

У справі «Гримковська проти України» (заява № 38182/03, рішення від 21 жовтня 2011 року), ЄСПЛ встановив порушення ст. 8 Конвенції, оскільки не було дотримано балансу між правами особи, яка звернулася до Суду за захистом, та інтересами суспільства: держава не змогла довести, що до того як дорога почала використовуватися як автомагістраль було проведено таке екологічне дослідження наслідків використання, яке в цьому випадку було б розгорнутим та повним; пані Гримковська фактично була позбавлена можливості якимось чином вплинути на прийняття ключових рішень, пов'язаних з використанням дороги як автомагістралі (яка проходила по тій вулиці, де вона мешкала). Розглянувши справу, Суд постановив, що у цій справі дійсно було порушено ст. 8 Конвенції [222].

В справі «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, рішення від 04 лютого 2014 року), Дземюк посилався на те, що мало місце порушення ст. ст. 6 та 8 Конвенції, оскільки біля будинку, де він проживав, було облаштоване кладовище попри судову заборону на таке розташування (за 38 метрів від будинку). Хоча ст. 8 Конвенції в основному спрямована на захист осіб від свавільного посягання державного апарату, вона також може передбачати і вжиття компетентними органами тих заходів, які спрямовані на забезпечення поваги до приватного

життя та житла. В цій справі Суд дійшов висновку про пряме порушення ст. 8 Конвенції, оскільки органи влади продовжували допущені порушення стосовно близького розміщення кладовища до будинку заявника, незважаючи на те, що рішенням суду подібні дії були заборонені. Порушення норм екологічного законодавства, які існують на національному рівні, Судом сприйнято як порушення ст. 8 Конвенції [223].

Наведений перелік екологічних справ свідчить, що ЄСПЛ, прийнявши до розгляду справу, яка стосується захисту порушених екологічних прав, розглядає її у відповідності до ст. 8 Конвенції. І тут важко перебільшити значимість такого підходу Суду до питання щодо можливості захисту в Суді екологічних прав. Можна стверджувати, що у випадку відсутності такого, так би мовити, креативного підходу до тлумачення ст. 8 Конвенції, ми б взагалі не могли вести мову про захист екологічних прав на рівні ЄСПЛ.

На підставі здійсненого аналізу діяльності Суду, В.В. Коваленко приходять до висновку, що Суд саме в рамках ст. 8 Конвенції може визнати порушення прав громадян в екологічних правовідносинах. Суд повинен дослідити чи дійсно держава була обізнана про проблему, чи допущена нею бездіяльність, чи був завданий істотний вплив та істотна шкода. Як показує практика Суду, динамічне тлумачення Конвенції надає можливість ЄСПЛ постійно визначати оновлені підходи до захисту екологічних прав. Суд у безпосередню політику держави не втручається, а вказує лише на певні порушення, тому Україні слід орієнтуватися на висновки, зроблені ЄСПЛ у своїх рішеннях, щоб розробити гарантії дотримання, захисту та відновлення прав людини в сфері забезпечення екологічної безпеки [224, с. 455].

Дійсно, проведений аналіз рішень Суду в справах, які були ініційовані проти ряду країн, свідчить про те, що ЄСПЛ у всіх цих справах встановлював саме порушення ст. 8 Конвенції і допускав заяви до розгляду саме через призму можливого порушення права на повагу до приватного, сімейного життя та житла людей. Варто відмітити, що незначна кількість справ та рішень проти України свідчить про те, що на національному рівні в цілому держава справляється з

питаннями, які виникають в сфері захисту екологічних прав. В той же час, аналіз прийнятих проти України рішень свідчить і про те, що питання мають проблему, яку можна поділити на дві умовні сфери: 1) неналежний захист екологічних прав органами державної влади на досудовому рівні, тобто, неналежне здійснення природоохоронної діяльності (коли має місце невиконання певних прийнятих рішень – у справах «Дубецька та інші проти України» та «Гримковська проти України» – рішення стосовно відселення заявників); 2) несприйняття рішень національних судів органами влади та зловживання владою (справа «Дземюк проти України» – судом було прийнято рішення про визнання незаконним рішення ради, яким певна ділянка відводилася для будівництва кладовища, однак згодом місцева рада за тих же умов знову прийняла рішення про передачу тієї самої ділянки для будівництва кладовища).

Безумовно, наявні рішення Суду в справах проти України формують прецедентну практику і визначають прогалини, які існують в цій сфері, тим самим показують, на чому варто зосередити увагу держави при формуванні та втіленні в життя державної політики в галузі екологічних правовідносин. Автор дослідження вважає можливим запропонувати впровадження існування різного роду заходів, які посилюють правосвідомість суб'єктів прийняття владних рішень в сфері забезпечення права на безпечне довкілля (проведення лекцій, тренінгів, семінарів тощо). Варто також вести мову про необхідність встановлення стислих строків для прийняття компетентними органами рішень в конкретних ситуаціях, які стосуються захисту екологічних прав, оскільки проведений аналіз дає підстави говорити, що питання, які були предметом розгляду Суду, своїми коренями інколи заходили не в одне десятиліття. Автор дослідження також пропонує посилити відповідальність посадових осіб, які допускають зловживання владою або службовим становищем (яке фактично мало місце за обставин, викладених в рішенні Суду в справі «Дземюк проти України»). В сфері захисту екологічних прав дуже актуальним, на нашу думку, є також питання створення та діяльності екологічного суду, ефективна робота

якого буде сприяти захисту екологічних прав та, відповідно, знизить кількість заяв, які подаватимуться до ЄСПЛ, про що йтиметься в наступному розділі.

Автором дослідження також проаналізовано можливість міждержавного вирішення екологічних спорів.

На рівні держави обов'язковість судових рішень створюється законом, підтримується авторитетом державної влади та забезпечується примусом. Проте в міжнародно-правових відносинах такого немає. В основу обов'язковості рішення міжнародного суду покладено угоду – «компроміс». В такому випадку обов'язкової сили рішенням міжнародного суду надає воля незалежних держав враховувати такі рішення та гарантувати їх виконання [225, с. 35].

Враховуючи, що питання охорони довкілля все більше торкається питань трансграничного забруднення й інших екологічних порушень, такі спори розглядаються в рамках міжнародного арбітражу і міжнародними судами.

Як зазначає Р.В. Яцишин, наразі відсутня завершена спеціальна міжнародна система екологічного судочинства. Є лише її окремі елементи (наприклад, Міжнародний трибунал з морського права). У випадках, не пов'язаних зі спорами з морського права, справи екологічного характеру розглядаються загальними судовими чи арбітражними органами відповідно до визначених для них процедур (Міжнародний суд ООН, Постійний арбітражний суд тощо) [226, с. 14].

Міжнародний суд ООН став важливим інструментом вирішення міжнародних суперечок, проте він розглядає спори виключно між державами, які є членами ООН або приєдналися до Статуту Міжнародного суду ООН. Його компетенція поширюється на всі питання, визначені Статутом ООН, міжнародними договорами та конвенціями [227]. Міжнародний суд ООН є авторитетним судовим органом, який допомагає учасникам спору в його врегулюванні. Згаданим судом розглядаються спори і за участі України.

Так, в 2004 році Румунія ініціювала позов проти України, який стосувався делімітації морських кордонів виключної морської економічної зони і розподілу континентального шельфу в Чорному морі в районі острова Зміїний. В 2009 році

згаданою судовою установою було прийнято рішення, яким встановлено морські кордони між державами і визначено виключні економічні зони Румунії та України [228]. Вказаним рішенням поставлено крапку в спорі між сусідніми країнами, який тривав досить таки довго.

В 2017 році Україна подала позов до Міжнародного суду ООН проти Російської Федерації з огляду на трагічні терористичні атаки, які мали місце після нападу Російської Федерації на Україну в 2014 році, – збиття літака малазійських авіаліній рейсу МН17, обстріли жилих районів Маріуполя та Краматорська, знищення цивільного пасажирського автобуса неподалік Волновахи, смертоносний вибух під час мирного зібрання в Харкові [229]. Справа ще перебуває на розгляді в суді.

26 лютого 2022 року Україна подала позов проти Російської Федерації щодо звинувачень у вчиненні геноциду відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 16 березня 2022 року Міжнародним судом ООН в якості забезпечення позову було зобов'язано Російську Федерацію зупинити агресію. Одним з мотивів такого рішення було те, що рівень військової сили, яку застосовує країна-агресор, призводить до значних жертв, значного пошкодження майна та навколишнього середовища, що межує з гуманітарною катастрофою [230].

Загальновідомим є факт, що забезпечувальне рішення країною-терористом не виконано. Підсумовуючи, можна стверджувати, що, з однієї сторони, є рішення Міжнародного суду ООН, яке спрямоване на захист в тому числі і екологічних прав людини і громадянина в Україні, проте, з іншої, – таке рішення не виконане і відсутній механізм його примусового виконання.

Як ми бачимо, спори, які передані до Міжнародного суду ООН, стороною в яких є Україна, опосередковано чи безпосередньо стосуються екологічних прав. Проте, з огляду на юрисдикційність спорів, які повноважний розглядати Міжнародний суд ООН, для людини та громадянина це фактично є недієвий механізм. Діяльність суду спрямована виключно на вирішення міждержавних

спорів, хоча його рішення, прийняті за результатами розгляду таких спорів, можуть стосуватися і екологічних прав.

Екологічні спори також вирішує Міжнародний трибунал з морського права, який керуючись Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, має право розглядати справи за забруднення морського середовища (яке пов'язане з тим, що людина, в результаті своєї діяльності, так чи інакше, вносить в морське середовище речовини, які призводять до згубних наслідків – шкода живим ресурсам, небезпека для здоров'я людини тощо). Згідно зі ст. 287 вказаної Конвенції для вирішення спорів передбачено діяльність таких установ як Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний Суд, арбітраж і спеціальний арбітраж [231].

Міжнародний трибунал з морського права розглядав лише один спір за участі України і він стосувався звільнення трьох українських суден з екіпажем, які були захоплені Російською Федерацією в Керченській протоці в листопаді 2018 року. 25 травня 2019 року Міжнародний трибунал з морського права зобов'язав Російську Федерацію звільнити судна і екіпаж. Рішення було виконане після тривалих перемовин 07 вересня 2019 року [232]. Вказаний приклад яскраво демонструє те, що виконання рішень міжнародних судів базується саме на внутрішній волі держав, яких воно стосується.

Постійний арбітражний суд є міжнародною міжурядовою організацією, що є платформою для вирішення міжнародних суперечок. Не є судом у традиційному розумінні, проте, надає послуги, зокрема, з адміністрування арбітражних проваджень. Постійний арбітражний суд створений в межах реалізації Конвенцій про вирішення міжнародних суперечок 1899 та 1907 років. Наразі на розгляді перебувають дві міждержавні справи за позовами України: 1) про права прибережної держави у Чорному та Азовському морях та Керченській протоці (Україна проти Російської Федерації); 2) справа про затримання військово-морських суден та членів їхніх екіпажів (Україна проти Російської Федерації). Постійний арбітражний суд розглядає також спори українських інвесторів до Російської Федерації, пов'язані з окупацією Криму [233]. Наразі

відсутні будь-які рішення, прийняті вказаним судом, які стосуються екологічних прав.

Відповідно до Конвенції з примирення і арбітражу в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 15 грудня 1992 року кожна держава-учасниця Конвенції може передати на розгляд Комісії з примирення суперечку з іншою країною-учасницею, якщо така суперечка не була врегульована шляхом перемовин протягом розумного періоду часу (ст. ст. 20–25), яка допомагає сторонам спору врегулювати спір в рамках міжнародного права і їх зобов'язань в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Суперечка також може бути передана до Арбітражного трибуналу (ст. ст. 26–31), основна роль якого зводиться до вирішення переданих йому суперечок відповідно до норм міжнародного права. Проте це не обмежує право Арбітражного трибуналу вирішити суперечку *ex aequo et bono* (по добру і справедливості) при згоді на це сторін у спорі [234].

Цікавою видається ідея, яка в наукових колах давно обговорюється, – створення міжнародного екологічного суду.

У 1994 році за ініціативи вчених-екологів було створено судовий орган «Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення». Проте суд фактично виявився бездіяльним. Однак ідея його реалізації наразі пов'язана зі створенням спеціалізованого Міжнародного екологічного суду під егідою ООН. Це сприяло б підвищенню ефективності застосування міжнародної відповідальності за екологічні правопорушення [235, с. 7].

Більш того, в науковій міжнародній спільності зустрічаються думки стосовно необхідності створення Міжнародного екологічного кримінального суду та Європейського екологічного кримінального суду [236].

Питання створення міжнародних екологічних судів потребує більш детального та глибокого дослідження. В цій роботі згадка про них наведена в мету продемонструвати, що світове співтовариство веде мову про доцільність існування спеціалізованого суду, діяльність якого буде спрямована на захист порушених екологічних прав.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Європейський суд з прав людини є тією міжнародною судовою установою, яка здійснює захист екологічних прав людини і громадянина через призму ст. 8 Європейської конвенції з прав людини – право на повагу до приватного і сімейного життя. Кількість позовів, ініційованих проти України до Суду свідчить про те, що на національному рівні захист екологічних прав здійснюється в достатній мірі, хоча і потребує запровадження більш ефективного механізму, про що мова піде в наступному розділі.

В той же час, такі міжнародні судові установи як Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Постійний арбітражний суд, Комісія з примирення, Арбітражний трибунал в переважній більшості розглядають міждержавні спори, тому з точки зору захисту екологічних прав окремого індивіда є неідеальним механізмом, а з точки зору захисту екологічних прав суспільства в цілому – дієвим, але тривалим і не завжди результативним, якщо відсутня воля країн на виконання рішень, прийнятих за результатами розгляду спорів.

На науковому рівні також виникають дискусії стосовно запровадження екологічного суду в рамках планетарного масштабу. З цієї точки зору автору дослідження видається цікавим та логічним розглянути питання створення екологічного суду в Україні. Як слушно зауважує В.М. Єрмоленко, створення міжнародного екологічного суду для вирішення внутрідержавних екологічних проблем вбачається малоімовірним, оскільки діяльність такого суду будуватиметься на принципах третейського судочинства, суб'єктами якого є окремі країни. Тому вихід з екологічної кризи слід шукати саме у створенні внутрідержавного екологічного суду [237, с. 21].

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного дослідження особливостей судового захисту екологічних прав національними судами України та міжнародними судовими установами встановлено наступне.

1. Судовий захист екологічних прав гарантується всією системою судоустрою України, до якої входять суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди. Встановлено, що розгляд екологічних спорів в Україні може здійснюватись як в рамках цивільного судочинства, так і в рамках господарського, адміністративного та кримінального судочинства, а також при розгляді справ про адміністративні правопорушення.

З часу запровадження в Україні воєнного стану, судова система України стикнулася з новими реаліями, описаними в роботі. Проте, не зважаючи на вказану подію, відповідно до ст. 55 Конституції України, суди продовжували забезпечувати доступ до суду з метою захисту порушених прав. Практично через декілька днів після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України Голова Верховного Суду почав виносити перші розпорядження про зміну територіальної підсудності тих судів, здійснення правосуддя в яких видавалося неможливим з огляду на тимчасову окупацію певних територій чи проведення на таких територіях активних бойових дій. Вказане дало можливість створити умови реального судового захисту прав, включаючи й екологічні права.

2. На прикладі конкретних органів державної влади продемонстровано, що з одним і тим же предметом спору до суду можуть звертатися різні державні органи; одні і ті ж державні органи можуть здійснювати захист екологічних прав в різних видах судочинства (залежно від предмета позову та суб'єктного складу учасників процесу).

3. З'ясовано особливості застосування цивільної відповідальності за екологічну шкоду. Проаналізована судова практика та звертається увага, що у спірних правовідносинах у випадках, передбачених законом, обов'язок відшкодувати завдану шкоду за порушення екологічного законодавства може бути покладено за відсутності вини її заподіювача.

Запропоновано визначення поняття «захист екологічних прав в цивільному провадженні», яке слід розуміти як певний процесуальний порядок розгляду і вирішення цивільного спору, який являє складний і багатоаспектний правовий

механізм, покликаний забезпечити ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин.

Піднято питання про необхідність удосконалення чинного законодавства шляхом розробки та прийняття Методики відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадян, включаючи й питання екологічної шкоди.

Також запропоновано внести зміни до ст. 163 ЦПК України та передбачити можливість в порядку наказного провадження вирішувати питання про відшкодування заподіяних навколишньому природному середовищу збитків (за наявності рішення суду про встановлення вини особи у вчиненні правопорушення, яким такі збитки заподіяні).

4. Встановлено, що з метою подальшого усунення недоліків процесуального закону у питанні доступу громадськості до суду у справах, що стосуються довкілля, необхідно до юрисдикції всіх судів віднести справи, позивачами в яких є громадськість в розумінні Орхуської Конвенції (одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно із законодавством або практикою). Запропоновано внести відповідні зміни до процесуальних кодексів з цього питання.

5. Розглянуто питання доцільності внесення зміни до ст. 40 КУпАП, яку викласти у редакції, яка дозволяє судам при розгляді справ про екологічні адміністративні правопорушення вирішувати одночасно і питання про стягнення збитків, заподіяних таким правопорушенням, незалежно від їх розміру та суб'єктів, яким така шкода заподіяна. Вказана пропозиція дещо перекликається з пропозицією, висловленою в п. 3 цих висновків, та є її альтернативною, яка нам видається більш вдалою та дієвою.

6. Піднято питання (на прикладі певних законопроектів) про доцільність розширення та конкретизації кримінальних правопорушень у сфері захисту довкілля, які підпадають під ознаки кримінально караних.

Акцентовано увагу, що законодавець не розглядає юридичну особу як суб'єкта кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, що сприяє

уникнення відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення проти довкілля.

7. Встановлено, що Європейський суд з прав людини є тією міжнародною судовою установою, яка здійснює захист екологічних прав людини і громадянина через призму ст. 8 Європейської конвенції з прав людини – право на повагу до приватного і сімейного життя. Досвід Європейського суду з прав людини з розгляду екологічних спорів сьогодні сформував вже чималу практику, яка має значну кількість різноманітних напрямів. Такий досвід є вагомим і для нашої країни, однак він застосовувався б найоптимальніше при розгляді екологічних спорів єдиним судовим органом, яким може виступати екологічний суд.

Такі міжнародні судові установи як Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Постійний арбітражний суд, Комісія з примирення, Арбітражний трибунал в переважній більшості розглядають міждержавні спори, тому з точки зору захисту екологічних прав окремого індивіда є недієвим механізмом, а з точки зору захисту екологічних прав суспільства в цілому – дієвим, але тривалим і не завжди результативним, якщо відсутня воля країн на виконання рішень, прийнятих за результатами розгляду спорів.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДУ В НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ СУДОЧИНСТВА

3.1 Зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів та можливість їх запровадження в Україні

У галузі екологічних правовідносин існують проблемні питання судового захисту екологічних прав, а здійснювана протягом тривалого часу судова реформа поки не дала відчутних результатів у цьому питанні.

Запровадження судової реформи в Україні спонукає державу до пошуку нових шляхів діяльності судів, які б відповідали запиту суспільства. З цієї точки зору виявляється цікавим та необхідним аналіз зарубіжного досвіду організації та функціонування екологічних судів. Проведений аналіз надасть можливість виокремити важливі та позитивні аспекти розгляду справ, пов'язаних з захистом екологічних прав; розглянути запроваджені механізми та особливості розгляду справ, що дозволить вести мову про запозичення ідей для їх імплементації в правове поле України. На наше переконання, саме це дозволить дійти висновку які саме механізми є прийнятними для правосуддя України, адже завданням при розгляді екологічних справ є як захист самих порушених прав, так і динамічність розгляду справ, що з огляду на реалії сьогодення виглядає досить сумнівно.

З огляду на специфіку екологічних справ, у різних країнах існують різні форми і моделі їх вирішення. Здійснюючи правовий аналіз діяльності екологічних судів науковці виділяють три типи систем здійснення екологічного правосуддя:

системи, які передбачають передачу екологічних справ судам загальної юрисдикції (європейські країни романо-германської правової сім'ї та США; для розгляду екологічних спорів не передбачена окрема процесуальна форма);

системи, які мають спеціалізацію судових органів (створення так званих «зелених лавок» або зелених суддів без зміни судової структури, що характерно для окремих європейських країн та США (штат Вермонт); така система дозволяє самостійно суду визначати навантаження на суддів, які такі справи розглядають, і тим самим його балансувати);

системи, які передбачають існування екологічних судів та трибуналів (виняток для Європейських країн та США, проте характерні для інших країн світу; така система забезпечує швидкий розгляд справ) [238, с. 7-8].

В Україні здійснення екологічного правосуддя відбувається по першій системі, що на думку В.М. Завгородньої та Я.В. Кравця, обумовлено не так сталими традиціями правосуддя, як ставленням до екологічного права як нової та допоміжної галузі, а також відсутністю бажання певним чином переоцінити судову систему [239, с. 71]. Різноманітні форми та моделі екологічного правосуддя представлені в понад 50 країнах світу: США, Великобританія, Канада, Чилі, Індія, Китай, Бангладеш, Нова Зеландія, Пакистан, Швеція, Таїланд тощо [238, с. 10].

Як зазначає Д. Аміранте, в залежності від специфіки кожної країни, пов'язаної з її правовою системою, історією та залежно від місця, відведеного охороні навколишнього середовища, кожна країна визначає відповідну систему розгляду справ, пов'язаних з охороною довкілля. На його думку, можна виділити три категорії систем, які їх співпадають з тими трьома категоріями, про які йшла мова вище: система передачі екологічних питань до судів загальної юрисдикції; система, що спирається на «внутрішню спеціалізацію» судових органів; система створення інноваційних екологічних судів чи трибуналів [240, с. 3].

Наприклад, у штаті Вермонт з 1990 року функціонує Відділ по навколишньому середовищу (екологічний відділ) – це суд штату, який займається екологічним правом, до якого прикріплені два судді, які займаються питанням охорони навколишнього середовища, в тому числі розглядають апеляції і заходи впливу, в тому числі:

– звернення муніципальних органів;

- апеляції на рішення згідно із законом;
- звернення Управління природних ресурсів та Агентства природних ресурсів;
- муніципальні правозастосовні заходи;
- правозастосовні заходи Агентства природних ресурсів та Управління природних ресурсів [241].

Головна місія судової влади штату Вермонт – забезпечити рівний доступ до правосуддя, захистити права людей, справедливо і своєчасно вирішити правові суперечки. Саме тому, якщо є потреба слухати справу в залі суду, такі слухання проводяться в тому районі, де почався розгляд, щоб сторонам було зручно [241].

Відповідно до Регламенту Вермонтського суду (Правило 56), суд розглядає справу за правилами цивільного процесу [242].

Як зауважує Паул Стейс (суддя Австралії), практично всі держави мають основні закони про захист довкілля, але існує великий розрив між реальною ситуацією і буквою закону [243, с. 57].

Зважаючи на проблемність екологічних питань, в Індії протягом тривалого періоду часу влада на національному рівні створювала органи, призначені для забезпечення екологічного законодавства: Національний екологічний трибунал (1995 рік, але він фактично не запроваджений) і Національний апеляційний орган з питань навколишнього середовища (1997 рік, майже безробітний). Висловлені свого часу зауваження Верховного Суду Індії щодо діяльності таких судів, фактично поставили під сумнів їх існування, тому що існує невідкладна потреба внесення змін до законодавства, щоб забезпечити їх діяльність. Водночас Верховний Суд у своєму ж рішенні вказує, що доцільно використовувати модель, яка визначена в Суді з питань земель та навколишнього природного середовища в Новому Південному Уельсі (Австралія), оскільки його юрисдикція поєднує в собі апеляційну, судову та виконавчу функції [240, с. 7]. Верховний суд Індії в справі AP Pollution Control Board vs. MV Nayudu в 1999 році послався на необхідність створення екологічних судів, які могли б скористатися експертними радами вчених-екологів, технічно кваліфікованих осіб в рамках судового

процесу після докладного розгляду та обговорення поглядів юристів різних країн [244].

В 2010 році в Індії було прийнято Закон про Національний зелений трибунал, який відкрив новий вимір для винесення судових рішень по навколишньому середовищу за рахунок скорочення затримок і додавання об'єктивності. Голова Трибуналу призначається центральним урядом за погодженням з головним суддею Індії. Судді і експерти Трибуналу призначаються за рекомендацією відбіркової комісії. До юрисдикції Трибуналу віднесено врегулювання екологічних суперечок і надання допомоги, компенсації, включаючи реституцію навколишнього середовища, [244]. Місце засідання Трибуналу – Делі, що, фактично, ускладнює в певній мірі доступ до правосуддя.

В Кенії діє Національний екологічний трибунал (NET), заснований в 2005 році. Його основне завдання полягає у вирішенні апеляцій на рішення Національного екологічного агентства (ELC) про видачу, відмову або скасування ліцензії на основні розробки (такі як дороги, промисловість, житлові об'єкти, небезпечні відходи, туристичні об'єкти та морська діяльність). Він також повноважний розглядати апеляції на рішення лісового господарства та консультувати уряд за запитом, проте таку функцію трибунал виконує рідко. З моменту заснування розглянуто 140 апеляцій. NET, як і ELC, підпорядковується Міністерству навколишнього середовища. NET складається з 5 членів: голови, призначеного Національною комісією судової служби (має кваліфікацію судді Високого суду); двох адвокатів, один з яких запропонований адвокатським товариством Кенії, інший – призначений Міністром та повинен мати екологічну кваліфікацію; двох інших членів «зразкової академічної компетентності в галузі екологічного менеджменту», яких призначає Міністр [245, с. 32-33].

Стисла характеристика юрисдикції Національного екологічного трибуналу Кенії вказує, що у свої діяльності NET є залежним від Міністерства навколишнього середовища, яке контролює фінанси та персонал NET. Тому

існує пропозиція об'єднати NET із судовою системою, щоб визначити її незалежність.

Таким чином, на прикладі Національного екологічного трибуналу Кенії ми можемо бачити, що екологічні трибунали можуть бути трибуналами не в класичному розумінні суду. Склад згаданого трибуналу в своїй переважній більшості призначений Міністром і в діяльності в певній мірі підпорядкований Міністерству навколишнього середовища. Вказана модель функціонування суду дещо ставить під сумнів його незалежність. Крім того, те основне завдання, яке покладене на Національний екологічний трибунал Кенії, не має в пріоритеті розв'язання екологічних суперечок, а орієнтований на розгляд апеляцій в питаннях, пов'язаних з ліцензійною діяльністю в певних напрямках екологічного спрямування.

На відміну від Індії та Кенії, в яких діють Національний зелений трибунал та Національний екологічний трибунал, в Японії діє Комісія з координації екологічних суперечок (EDCC), яка є незалежним зовнішнім агентством прем'єр-міністра. В EDCC є його субнаціональні або провенційні версії, які називаються експертизою забруднення префектури Комісії (PPEC), що створені в 37 з 47 префектур Японії. У 10 префектурах є уповноважені з питань забруднення навколишнього середовища. Крім того, на рівні місцевого самоврядування/муніципалітету існують консультаційні служби, які розглядають близько 100 000 скарг на рік (плата за які відсутня, а весь процес розслідування оплачується EDCC), в яких працює понад 11 000 персоналу. EDCC, префектура та місцеві одиниці не мають повноважень переглядати або скасовувати рішення державних органів. Основне їх завдання заключається у відшкодуванні фізичним особам шкоди, яка спричинена забрудненням промисловістю (в Японії переважно компенсацію виплачує уряд, а не порушник). При цьому, він орієнтований не на процес змагальності, а на власні розрахунки, засновані на дослідженнях, які проводять його члени. Незважаючи на обмежену юрисдикцію, EDCC діє справедливо і швидко приймає рішення [245, с. 33-34].

Отже, Комісія з координації екологічних суперечок взагалі не входить до судової системи країни, її не слід ототожнювати з будь-якою судовою установою. Це просто створений самостійний орган, який вирішує питання стосовно виплати фізичним особам заподіяної шкоди забрудненням промисловістю. З огляду на це, ми можемо говорити, що EDCC має досить вузьку компетенцію; при цьому акцент робиться на відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням промисловістю. Скоріш за все, саме це і обумовлює те, що уряд в таких випадках відшкодовує заподіяну шкоду, а не сам заподіювач, оскільки до повноважень та зобов'язань уряду належить контроль за якістю навколишнього середовища. Безумовно, така концепція є прийнятною, оскільки має наслідком швидкий розгляд питання і швидку компенсацію, так як вона здійснюється урядом. Разом з тим, ми бачимо, що велике коло питань, пов'язаних з захистом екологічних прав, залишається поза сферою дії Комісії з координації екологічних суперечок.

Поряд з діяльністю Трибуналів в Індії і Кенії та Комісії з координації екологічних суперечок в Японії, в Чилі, після тривалого законодавчого процесу, в 2012 році було запроваджено систему екологічних судів Чилі – «Tribunales Ambientales de Chile» (дослівно – «Суди з навколишнього середовища Чилі»). Створено три таких суди з відповідними порядковими номерами. Перший екологічний суд розпочав роботу в місті Антофагаста, його діяльність охоплює п'ять регіонів цієї країни. Другий екологічний суд діє в столиці Чилі – Сантьяго (під його юрисдикцію підпадають чотири регіони). Третій екологічний суд діє у місті Вальдівія і поширює свою юрисдикцію на сім регіонів. Кожен суд має 5 членів, двоє з яких повинні бути адвокатами з професійним досвідом не менше 10 років, а третій повинен мати вищу освіту (і лише отриману в певних вузах) і є повноправними міністрами, а двоє – фахівцями у галузі довкілля і є заступниками міністрів. Слід відмітити, що в Чилі суддів спеціалізованих судів називають міністрами. Судді призначаються Президентом за згодою Сенату строком на 6 років з можливістю подальшого повторного призначення протягом ще двох разів поспіль. Провідну позицію в ієрархії екологічних судів посідає

Верховний суд Чилі. Він є найвищою інстанцією для оскарження рішень по суті. Рішення ж з процесуальних питань оскаржуються до відповідних апеляційних судів за місцем розташування кожного екологічного суду. Поглиблена спеціалізація суддів, залучення їх до пошуку найбільш прийняттого для довілля рішення (яке ґрунтується на правових нормах та технічних регламентах) є перевагами діяльності екологічних судів. Створення самостійних екологічних судів пов'язано з тим, що в Чилі відсутня єдина система судів. Компетенція екологічних судів є досить широкою [246, с. 273].

Варто звернути увагу на один цікавий приклад. У вересні 2019 року Третя палата Верховного суду Чилі частково задовольнила касаційну скаргу на рішення Першого екологічного суду та направила справу до цього ж суду для продовження розгляду з необхідністю надати оцінку додатковим аргументам сторін. Характерним є те, що суд касаційної інстанції дійшов висновку, що розгляд справи повинен продовжуватися тим самим складом суду, що і ухвалив оскаржуване рішення, тому що не було допущено ті порушення, які б вимагали заміни сторін [247].

На підставі короткого викладу аспектів функціонування спеціалізованих екологічних судів в Чилі можемо говорити про те, що розгляд справ в цих судах подібний до розгляду справ в судах першої, апеляційної та касаційної інстанції, хоча і з певними особливостями. Позитивним моментом є обов'язкова наявність спеціальної освіти суддів (хоча така вимога висувається і не до всіх членів). В цілому, система добору суддів (міністрів) до спеціалізованих екологічних судів в Чилі є дещо ускладненою, тому і не може бути взята за основу для функціонування екологічних судів в Україні.

В Бразилії з 1996 року діють екологічні суди штатів Мато-Гроссо, Амазонас, Пантанал. Екологічні суди також діють у містах Мату-Гросу, Куябі та столиці (з 1999 року). У місті Порто-Алегрі, штат Ріо-Гранде-ду-Сул, існує напівспеціалізація екологічних судів – з кримінального екологічного права. Не зважаючи на певні досягнення у боротьбі із екологічними правопорушеннями, федеральний суддя Федерального суду Правосуддя 4-го округу Бразилії В.

Пассос де Фрейтас, посилаючись на успішність діяльності екологічних судів у Новій Зеландії, Австралії (штат Новий Південний Уельс) та Швеції, звертає увагу на необхідність спеціалізації в екологічних судах [248, с. 63].

З метою захисту екологічних правовідносин у Бразилії Федеральні суди правосуддя поділені на округи. Федеральний суд є відповідальним за адміністрацію 1-ї інстанції Федерального суду Правосуддя в 4-го округу, де працюють приблизно 300 суддів та 4000 службовців. В Апеляційному суді працює 27 суддів та близько 1200 державних службовців. Знання екологічного законодавства є обов'язковим при вступних іспитах суддів. Кількість кандидатів становить близько 6000, з яких приблизно 50 стають суддями. Бразильські судді відіграють активну роль у захисті навколишнього середовища, постійно приймають участь в екологічних заходах, підвищують свою обізнаність та рівень знань [248, с. 63-64].

Цікавою видається бачення законодавця в Бразилії щодо призначення покарання за кримінальні правопорушення. Суд, виносячи, обвинувальний вирок, може запропонувати засудженому вибір між покараннями. І одним з таких запропонованих покарань є громадські роботи по відновленню довкілля [249]. Таким чином проявляється турбота про правову охорону довкілля.

Як ми бачимо з прикладу Бразилії, не в усіх штатах створені спеціалізовані екологічні суди. Вочевидь, такі існують там, де кількість екологічних спорів значно більша в порівнянні з іншими територіями країни. Безумовно, позитивним аспектом в питанні відбору кадрів є знання екологічного законодавства при вступних іспитах. Звичайно, не лише про екологічне законодавство іде мова, але саме екологічному приділяється велика увага, що є абсолютно логічним з точки зору напрямку спеціалізації суду. Позитивним та таким, що заслуговує на увагу є також те, що постійно приділяється увага підвищенню рівня кваліфікації суддів. Якщо судова система України в подальшому піде по шляху створення спеціалізованих екологічних судів, вказані аспекти заслуговують на увагу як такі, що можуть бути втілені в Україні.

Прикладом успішності діяльності екологічних судів є Швеція, у якій після прийняття у 1999 р. Екологічного кодексу діють суди, що займаються питаннями екологічного права. Кодекс запроваджує розширене тлумачення поняття екологічного злочину. До винних осіб може бути застосований штраф або така особа може бути позбавлена волі [250].

У Швеції створення спеціальних екологічних судів сталося в рамках загальної судової системи, де діє п'ять екологічних судів, які розглядають широкий спектр екологічних справ, та Екологічний апеляційний суд (один). Екологічним судам Швеції також підсудні скарги по адміністративним рішенням (як вони оцінюють як по суті, так і на предмет законності прийнятих рішень). До складу екологічного суду Швеції входить юридично кваліфікований суддя окружного суду, екологічний радник та два експерта. Екологічний радник повинен мати технічну або наукову підготовку та досвід із розв'язання екологічних проблем. Один експерт повинен мати досвід щодо охорони довкілля, а інший – бути фахівцем у галузі промисловості чи місцевого самоврядування [251, с. 112–115].

Юрисдикція екологічних судів поширюється на всі рішення, ухвалені в межах Екологічного кодексу. Судові процедури є доволі складними та мають різний характер, залежно від категорії справи, але загалом узгоджуються з Кодексом про судоустрій і поєднує в собі риси цивільного і адміністративного судочинства. Часто судові засідання проходять у великому залі, і свідчення приймаються у вигляді конференції. Іноді суд виїжджає на місце, де розташований предмет спору. Свої коментарі до суду можуть подавати не лише учасники процесу, а і люди, які, наприклад, живуть поруч з екологічно небезпечним об'єктом. Суди також можуть попросити надати свої коментарі місцевих, регіональних або центральних органів влади, спеціалізовані організації. Екологічний апеляційний суд розглядає апеляційні скарги на рішення п'яти місцевих судів і є останньою інстанцією в тих випадках, коли предметом оскарження є рішення місцевого або регіонального органу влади. Верховний Суд

Швеції приймає справу до розгляду в останній інстанції, якщо екологічний суд розглядав справу по першій інстанції і справа представляє великий інтерес [252].

Можемо відмітити те, що наявність екологічного радника та двох експертів, які працюють разом із суддею, має неабияке значення і є цікавим з точки зору запозичення досвіду, особливо, якщо брати до уваги вимоги, які ставляться до експертів. Ні для кого не є таємницею, що задля вирішення ряду питань, які потребують спеціальних знань в галузі екології, суди часто призначають експертизи. В реаліях сьогодення такі експертизи проводяться досить тривалий час – від трьох місяців до одного року (інколи навіть і довше), що, безумовно, позначається на тривалості розгляду справ та спроможності суду оперативно вирішити спір. Крім того, специфікою екологічних спорів є швидкоплинність наслідків екологічного впливу, що також вимагає оперативного проведення експертизи, щоб не втратити всі показники, які повинні бути оцінені. Наявність поряд із суддею експерта (а у випадку зі Швецією – двох) сприяє максимально швидкому вирішенню питань, які потребують спеціальних знань, що в свою чергу, дозволяє швидко оцінити заподіяну шкоду чи наслідки; оперативно розглянути справу – і як наслідок – своєчасно та належним чином захистити порушені екологічні права суб'єктів екологічних правовідносин. Вказаний варіант моделі екологічного суду заслуговує на увагу.

Окремо хотілося б зупинити увагу на тому, що в Швеції іноді суд виїжджає на місце, де розташований предмет спору. Варто відмітити, що в Україні такі випадки, хоча і рідко, також мають місце. Необхідність виїзду на місце необхідна для більш глибокого розуміння ситуації та її наслідків. Більш того, в рамках проходження навчання суддів Національна школа суддів організовує виїзди на місця, які мають статус підвищено небезпечного об'єкта, щоб продемонструвати суддям наслідки певних екологічних катастроф з метою формування їхньої правосвідомості.

На відміну від Швеції, Норвегія не має спеціалізованих екологічних судів. Екологічні суперечки в Норвегії вирішують або загальні суди, або адміністративні органи [251 с. 113–116].

З огляду на специфіку охорони довкілля, в Норвегії уряд перед парламентом один раз в два роки доповідає про стан довкілля і про здійснену екологічну політику в сфері забезпечення екологічної безпеки. Муніципальні органи влади відіграють особливу роль при реалізації екологічної політики. Система державного контролю в Норвегії ґрунтується на інспектуванні та системному аудиті. З 1988 року діє Національне відомство з розслідування та припинення економічної й екологічної злочинності [253, с. 5].

У Данії також немає спеціалізованого екологічного суду, однак діяло два спеціалізовані адміністративні апеляційні трибунали – Апеляційна рада з охорони природи та Апеляційна рада з охорони навколишнього природного середовища, які в 2011 році були об'єднані в один орган – Апеляційну раду з питань охорони природи та навколишнього природного середовища. Така об'єднана апеляційна рада має дві палати: одна складається з голови з юридичною підготовкою, двох суддів Верховного суду та семи членів, призначених парламентом (її ще називають «непрофесійна рада»); інша включає одного голову з юридичною підготовкою та двох-чотирьох експертів, яких призначає Міністр з охорони навколишнього середовища (таку раду ще називають «експертна рада»). Проте, не зважаючи на те, що суд формально та організаційно створений під керівництвом Міністерства навколишнього середовища, трибунал діє незалежно від Міністерства. Однак рішення екологічних адміністративних апеляційних трибуналів можуть бути оскаржені до суду [251, с. 114–118].

Можливість оскарження рішення апеляційного трибуналу (ради) до суду свідчить про те, що такі трибунали фактично є відокремленими від судової системи, що ставить під сумнів доцільність перейняття досвіду Норвегії для імплементації в систему України. Проте у випадку, якщо довіра до таких трибуналів є високою і відсоток оскарження рішень до суду є низьким – можна вести мову про те, що існування таких апеляційних трибуналів є виправданим.

В той же час, у Данії адміністративний та судовий збір порівняно низький, а правова допомога надається залежно від потреби та характеру справи. З метою

забезпечення прозорості публікуються адміністративні та судові огляди, крім деяких кримінальних. Важлива роль в охороні навколишнього середовища відведена адміністративним органам, які на підставі звернень можуть вчиняти ефективні засоби правового захисту, в тому числі й шляхом застосування запобіжних заходів [254, с. 8].

Окремо хотілося б відмітити, що в Україні є досить широка прозорість в прийнятті рішень. Кожен громадянин має змогу вивчити та проаналізувати судову практику в певних категоріях справ, в тому числі екологічних (такі рішення досить легко можна знайти при пошуку за ключовими словами або за категорією справ в Єдиному державному реєстрі судових рішень). Крім того, з певною періодичністю Верховний Суд публікує Дайджест судової практики Великої палати Верховного Суду, огляд судової практики касаційних судів у складі Верховного суду в певній категорії справ чи за певний період. Вказане, безумовно, є позитивним фактором і свідчить про відкритість судових рішень і можливість з певним відсотком вірогідності спрогнозувати результат розгляду справи. До цього Україна прагне вже досить давно. На законодавчому рівні навіть закріплений обов'язок врахування правових позицій Верховного Суду при прийнятті судами рішень.

Вирішення екологічних спорів у Фінляндії здійснює Вищий адміністративний суд, що діє в судовій системі цієї країни. Цей суд спеціалізується на екологічних та водних питаннях, 65% рішень цього суду є сприятливими для захисту навколишнього природного середовища [251, с. 115–118].

З метою охорони навколишнього середовища важливу увагу питанню забезпечення доступу до правосуддя приділяє Німеччина. Екологічні спори в цій країні вирішуються в адміністративних судах. Проте хотілося б дещо зупинитися на наступному, що є характерним для цієї країни. До 2006 року в Німеччині право на звернення до суду з питань захисту навколишнього природного середовища мали особи, права яких були безпосередньо порушені. З прийняттям в 2006 році Закону про екологічні апеляції, такий доступ набув дещо ширшого

значення. Наразі право на звернення до суду мають також екологічні організації, проте вони повинні відповідати ряду умов, зокрема, вони повинні мати головну мету – захист навколишнього середовища, діяти не менше трьох років, працювати ефективно тощо. Наразі визнання отримали лише 18 організацій [255, с. 9–10].

У Чехії також відсутні спеціалізовані суди та органи, що розглядають екологічні справи. Йозеф Сушоп зазначає, що країна, керуючись принципами Орхуської Конвенції надає доступ до правосуддя (дотримуючись норм міжнародного права та договірних зобов'язань). Проте, перед тим як звернутися до суду, чеське законодавство зобов'язує сторони вичерпати всі адміністративні засоби захисту [256, с. 12].

Отже, з огляду на специфічну особливість охорони навколишнього природного середовища, усвідомлення громадянами, суспільством, політичною владою існуючих екологічних загроз, кожна із країн, керуючись нормами міжнародного і національного законодавства, вибирає притаманній їй правовій системі захист екологічних прав. Нині з метою захисту екологічних відносин у різних країнах світу функціонують як різноманітні адміністративні органи, так і суди, що покликані забезпечити захист екологічних прав.

Здійснене дослідження зарубіжного досвіду функціонування судів, які розглядають екологічні справи, дає підстави стверджувати, що різні країни обирають притаманні їхнім правовим системам моделі захисту екологічних прав. В Україні, як і в європейських країнах світу, захист екологічних прав здійснюється судами загальної юрисдикції. До таких країн варто віднести ті, які мають романо-германську правову систему, основними рисами якої є домінування прав і свобод людини, а не обов'язків; провідна роль у формуванні законодавства належить законодавцю тощо [257, с. 140].

З огляду на наше дослідження до таких країн слід віднести Данію, Німеччину, Норвегію, Чехію, Фінляндію.

В Данії діє Апеляційна рада з питань охорони природи та навколишнього природного середовища і при цьому немає спеціалізованого екологічного суду.

В Німеччині розгляд екологічних спорів здійснюють адміністративні суди, в Норвегії – загальні суди та адміністративні органи, в Чехії - суди загальної юрисдикції, в Фінляндії – Вищий адміністративний суд (який діє в системі судів),

На відміну від вище вказаних країн, у Швеції в рамках загальної судової системи діє п'ять екологічних судів та Екологічний апеляційний суд.

У Чилі діють спеціалізовані екологічні суди в окремих регіонах.

В США (штат Вермонт), в Австралії (штат Новий Південний Уельс) діють екологічні суди, а в окремих штатах Бразилії діють як екологічні, так і напівспеціалізовані екологічні суди.

В Індії діє Національний зелений трибунал, який наділений широкими повноваженнями щодо врегулювання екологічних спорів і в майбутньому повинен стати спеціалізованим екологічним судом.

Національний екологічний трибунал діє в Кенії, який володіє меншою юрисдикцією, ніж Національний зелений трибунал Індії (основним завданням якого є розгляд апеляцій на рішення Національного екологічного агентства щодо видачі, відмови у видачі або скасування ліцензії на основні розробки).

В Японії діє Комісія з координації екологічних суперечок, яка є незалежним зовнішнім агентством прем'єр-міністра, основна мета якої полягає у розгляді скарг щодо відшкодуванні фізичним особам шкоди, заподіяної забрудненням промисловістю.

На прикладі наведених вище країн ми проаналізували форми та моделі розгляду екологічних справ, намагаючись зупинитися на тих аспектах, які можуть бути цікавими науковцям та законодавцю. Варто відмітити, що для країн романо-германської правової сім'ї є характерним розгляд екологічних суперечок судами загальної юрисдикції (іноді – адміністративними судами).

Підсумовуючи, можна відмітити, що з метою захисту екологічних правовідносин у світі існують різноманітні форми і моделі розгляду екологічних справ – такі справи розглядають:

– суди загальної юрисдикції (більшість країн світу, зокрема, Данія, Чехія, Норвегія);

- спеціалізовані адміністративні апеляційні трибунали (Кенія);
- екологічні комісії (наприклад, Японія);
- адміністративні суди (Фінляндія, Німеччина);
- спеціалізовані екологічні суди (Швеція, Індія, Чилі, Бразилія).

Серед останніх новин, які стосуються діяльності судів – це розробка онлайн-судів, які має намір запровадити Європейський банк реконструкції і розвитку (далі – ЄБРР, Банк). Для початку Європейський банк реконструкції і розвитку розпочне комплексну оцінку показників та стандартів діяльності судів з акцентом на господарських судах. Розроблені стандарти та показники надаватимуть керівні вказівки та встановлюватимуть цільові показники ефективності, включені до концепції онлайн-судів, яку буде розроблено згідно з другим компонентом системи. Відповідно, другий етап буде зосереджено на концепції та плані реалізації розвитку інтернет-судів в Україні з висвітленням правових, технічних та бюджетних передумов, адаптованих до української ситуації. Концепція та дорожня карта в Україні будуть розроблені з метою забезпечення відтворюваності в інших економіках, де ЄБРР інвестує [258].

Як ми бачимо, такий пілотний проект Банк планує розпочати саме з України, а вже потім отриманий досвід поширити на інші країни. Онлайн-суд – це суд, у якому процедура вирішення спорів здійснюється віддалено – дистанційно (починаючи від подання позову і закінчуючи винесенням рішення). Таке провадження доступне всім учасникам судових процесів та їх представникам. Основну увагу буде приділено невеликим позовним вимогам (від 5 000 до 10 000 євро) для полегшення доступу малих та середніх підприємств до правосуддя [258]. Вперше ідея про створення онлайн-суду на просторах України була озвучена в березні 2021 року. Зрозуміло, що в період дії в Україні воєнного стану створення онлайн-суду не є пріоритетним завданням, хоча і заслуговує на окрему увагу і обговорення. В ракурсі діяльності так званого онлайн-суду, варто зосередити увагу на тому, який саме зміст вкладається в це поняття. Якщо ми будемо вести мову про те, що це є електронне судочинство, електронний суд, щодо якого останнім часом іде багато обговорень і прагнень втілити його в

життя, то такий формат здійснення правосуддя фактично не вплине на швидкість розгляду справ (оскільки такий формат не має і не матиме для суду пріоритетне значення), а для розгляду екологічних спорів вкрай важливим є саме оперативність. Особливістю цього суду є те, що всі учасники обмінюються документами в форматі онлайн.

З урахуванням того, яка наразі наявна інформація щодо запровадження онлайн-суду (фактично, відсутня інформація про те, яким чином Банк бачить в Україні формат цього суду, оскільки дистанційність може бути різною), нами вже висловлено бачення щодо того, якщо буде дистанційна участь всіх учасників і обмін процесуальними документами між учасниками і судом буде здійснюватися дистанційно. Такий формат не пришвидчить розгляд справ, оскільки не матиме наслідком зменшення навантаження на суд. Разом з тим, з урахуванням того, що в статті іде мова про встановлення грошового еквівалента ціни позову, припускаємо, що Банк веде мову про інше – розгляд справ взагалі без проведення судового засідання та виклику учасників. Такий формат наразі в Україні присутній для окремих категорій справ. Дійсно, законодавець встановив досить стислі строки для розгляду таких справ і на практиці суди цих строків дотримуються. Незважаючи на глобальну диджиталізацію, яка входить в повсякденне та професійне життя українців, запровадження он-лайн суду для розгляду справ, пов'язаних з захистом екологічних прав, виглядає наразі досить сумнівно з огляду на специфіку цих правовідносин та їх наслідків, оскільки доказову базу не завжди сторони спроможні забезпечити без сприяння суду. Це якщо мова іде саме про звернення громадян. Якщо вести мову про звернення, наприклад, прокурора в інтересах держави, то тут дійсно можна розглянути формат такого розгляду справ. Хоча це питання часу і окремого наукового дослідження. В цій роботі ми торкнулися цього питання, щоб максимально висвітлили аспекти, які пов'язані з судовим розглядом екологічних спорів та захистом екологічних прав.

3.2 Перспективи впровадження екологічного суду в Україні

Здійснивши у попередньому підрозділі аналіз зарубіжного досвіду організації та функціонування екологічних судів, з можливістю реалізації однієї з моделей в Україні, неможливо залишити поза увагою те, що досвід провідних країн світу вказує, що вагому роль в охороні довкілля та захисті екологічних правовідносин відіграють різні форми і моделі розгляду екологічних справ. Кожна країна обирає притаманну її історичним, культурним, соціальним, економічним правовим умовам ефективність охорони довкілля та захист екологічних прав.

Останні декілька десятиріч суспільство стурбоване станом довкілля, поза як людина не має змоги повноцінно жити без чистого навколишнього природного середовища. Нераціональне природокористування є саме тією основною причиною виникнення глобальних світових екологічних проблем. До погіршення стану довкілля також призводить і те, що країни, які мають слабкий рівень екологічного розвитку, намагаються подолати свою економічну кризу шляхом посиленого використання природних ресурсів, що веде до їх виснаження [259].

Завдання збереження довкілля особливо посилюється з огляду на процеси глобалізації та трансформації, відповідно, вимагають вжиття невідкладних заходів. Нераціональне використання природних ресурсів, приділення неналежної уваги питанню захисту довкілля обумовили прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2023 року».

Згідно із вказаним законом причинами екологічних проблем в нашій країні є, зокрема, неефективна система державного управління в сфері довкілля, незадовільний рівень дотримання екологічного законодавства, незадовільний контроль за його дотриманням та незабезпечення невідворотності покарання за його порушення, низький рівень свідомості громадян щодо збереження навколишнього природного середовища [28].

Ми погоджуємося, що для подолання екологічної кризи та її наслідків потрібні структурні зміни в економіці з поступовою реалізацією нових підходів до використання природних ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку. Серед першочергових заходів на шляху до сталого розвитку слід розробити ряд законодавчих змін, спрямованих на економічне стимулювання екологічного підприємництва, створити центри для стимулювання такого підприємництва, сприяти організації виробництв для підприємств екологічного профілю, проводити маркетингові дослідження з екологічного підприємництва і бізнесу тощо [260, с. 159].

Слід звернути увагу і на те, що за станом на 2014 рік за індексом екологічної ефективності (який є комплексним порівняльним показником успішності екологічної політики країн в усьому світі) Україна посідає 95 місце. В десятку найкращих входить Швейцарія, Люксембург, Австралія, Сінгапур, Чехія [261].

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини підготовлено доповідь за 2020 рік щодо стану додержання та захисту прав людини і громадянина. Відповідно до вказаної доповіді в 2020 році до Омбудсмана надійшло 292 повідомлення громадян про порушення права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини направлені відповідні рекомендації (в порядку реагування на виявлені порушення) до Держекоінспекції, які спрямовані на поновлення прав на безпечне довкілля [262, с. 112].

Питання захисту екологічних прав, охорони довкілля вимагає дієвих кроків української держави по впровадженню різноманітних форм і методів боротьби з кризовою екологічною ситуацією, яка виникла як в Україні, так і в світі в цілому. В Україні ситуація поглиблюється трагічними подіями, які відбуваються на нашій території з огляду на невинуватну агресію країни-терориста.

В експертному середовищі все частіше на обговорення виносять різного роду загрози, які існують в сфері безпеки розвитку: проблеми забезпечення водою, продовольством, енергією. Дедалі частіше лунають ідеї необхідності змін світової економічної системи. Разом з трансформацією світу, трансформуються

і наші цінності. Цінності життя та здоров'я, збереження природних ресурсів, соціальної стабільності вже усвідомлені багатьма лідерами світової думки [263, с. 38–39]. На тлі невиправданої війни проти України загрози екологічній безпеці щоразу посилюються.

Наведене свідчить, що законодавець та науковці вказують на проблеми кризової екологічної ситуації в Україні, шляхи їх подолання, а також систему заходів, які спрямовані на охорону та забезпечення екологічних прав. На те, що Україна вже стала на шлях впровадження різних методів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища та захистом екологічних прав, вказують ті кроки, які вживає держава та органи влади (як національного, так і місцевого рівня).

Місцеві органи влади в межах своїх повноважень вживають заходи, спрямовані на дотримання екологічного законодавства. 11 березня 2021 року депутати Львівської міської ради звернулися до Комітету з питань екологічної політики та природокористування Верховної Ради України стосовно створення екологічної поліції як центрального органу державної влади з метою забезпечення дотримання норм природоохоронного законодавства [264].

К.В. Яловий, який є прихильником ідеї створення екологічної поліції, пропонує перейняти досвід тих країн, де така поліція створена, та впровадити її в Україні. Наприклад, в Бразилії екологічна поліція перебуває в структурі Міністерства внутрішніх справ, в Ізраїлі – підпорядкована Міністерству екології, в Італії контролюється декількома міністерствами; в США екологічні поліцейські працюють на рівні штатів та міст. Переважно екологічна поліція – озброєні підрозділи, основною діяльністю яких є моніторинг, фіксування правопорушень та їх розкриття, притягнення винних осіб до відповідальності. Впровадження ідеї створення екологічної поліції забезпечить можливість виявляти більшу кількість екологічних правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних) та підвищувати якість доказової бази у відповідних провадженнях [265].

Діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у галузі забезпечення екологічних прав, охорони довкілля повноцінно неможлива без діяльності суду. На законодавчому рівні за порушення, допущені в сфері охорони навколишнього природного середовища, встановлена адміністративна, кримінальна, цивільна відповідальність [266, с. 68]. Відповідно, для реалізації механізму притягнення особи до відповідальності, потрібна діяльність суду.

З огляду на те, яке значення для людини зокрема, і суспільства в цілому має забезпечення екологічної безпеки, судовий захист порушених екологічних прав та інтересів є конституційною гарантією, яка спрямована на збереження безпечного довкілля, а в майбутньому – створення сприятливого для життя і здоров'я навколишнього природного середовища [173, с. 38–39].

Захист екологічних прав та охорона навколишнього природного середовища неможливі без здійснення правосуддя. Саме тому все більше увагу дослідників привертає ідея запровадження в судовій системі України існування екологічних судів. Здійснюючи аналіз зарубіжного досвіду, пов'язаного з існуванням екологічних судів, науковці все більше звертають увагу на існування різних їх форм та моделей.

Я.В. Кравець переконаний, що створення в Україні екологічних судів є необхідним, оскільки, з однієї сторони, існують проблеми в правозастосовній діяльності та вітчизняному законодавстві, а з іншої сторони існують позитивні та прогресивні світові тенденції, пов'язані з існуванням екологічних судів. На думку науковця, імплементація в судову систему України екологічних судів повинна проходити поступово та включати три етапи:

- підготовка суддів, які в судах загальної юрисдикції будуть розглядати екологічні спори;
- створення так званих «зелених лав»;
- запровадження системи спеціалізованих екологічних судів [267, с. 27].

Я.В. Кравець пропонує поетапне запровадження спеціалізованого екологічного суду, проте, з урахуванням того, що роль суду у захисті порушених екологічних прав постійно лише посилюється, автору цього дослідження

вбачається логічною невідкладність створення такої системи судового захисту, яка максимально оперативно та ефективно буде спроможна захистити порушені права.

Ю.А. Краснова, звертаючи увагу на практику неефективної природоохоронної діяльності, яка на державних рівнях призвела до загострення кліматичних змін у світі, підняла питання про необхідність закріплення в національних політиках концепції кліматичних прав людини. Такі трансформації в системі екологічних прав зобов'язують вивести на новий рівень судовий спосіб захисту екологічних прав людини і громадянина. Це означає, що сучасна судова система України має бути перебудована на новий лад – швидкий та ефективний розгляд природоохоронних спорів, який включатиме: 1) розумні (з точки зору можливості доведення причинно-наслідкового зв'язку) строки розгляду справ; 2) вплив судових рішень на подальше вдосконалення екологічної політики держави [268, с. 55].

На думку Л. Зуєвої, суди адміністративної юрисдикції є та повинні бути саме тим щитом, який перешкоджатиме знищенню навколишнього природного середовища. Це пов'язано з особливим способом реалізації контрольної функції адміністративного судочинства, яка проходить через всю систему правової держав та поєднана із діями, спрямованими на захист прав людини. Роль судів адміністративної юрисдикції у відновленні довіри суспільства до влади є особливою, оскільки у цих судах розглядаються спори із суб'єктами владних повноважень, і саме суди формують у громадян відчуття безпеки та захищеності [173, с. 39–40].

Погоджуючись з думкою Л. Зуєвої, варто відмітити, що зроблений акцент на діяльності саме адміністративних судів є прийнятним з точки зору наступного. Специфіка розгляду справ адміністративними судами полягає в тому, що адміністративне судочинство має своїм завданням забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, свобод фізичних осіб зі сторони суб'єкта владних

повноважень. Саме тому ми можемо говорити про те, що прийняті адміністративними судами рішення в сфері екологічних правовідносин в більшості випадків матимуть превентивне значення і слугуватимуть певним орієнтиром. Суди загальної юрисдикції також розглядають справи, пов'язані з захистом екологічних прав. В переважній більшості випадків, це стосується питання відшкодування заподіяної шкоди, припинення порушення прав та їх відновлення. І варто відмітити, що такі справи є більш актуальними для громадян, чий права вже порушені і потребують відновлення. Тобто, фактично, ми ведемо мову про дві паралелі: одна з них пов'язана з діяльністю суб'єктів владних повноважень (справи, які належать до юрисдикції адміністративних судів), інша – з відшкодуванням шкоди, завданої порушенням, допущеним в сфері екологічних правовідносин, що вже настала; припиненням дії, яка порушує права; відновленням становища, яке існувало до порушення; відшкодування моральної (немайнової) шкоди (справи, які належать до юрисдикції загальних судів). І от саме захист екологічних прав судами загальної юрисдикції є актуальним для громадян, оскільки саме це надає можливість особі отримати певний результат в її справі, а не в цілому.

Будучи прихильником створення екологічних судів, Ю.А. Краснова акцентує увагу на перешкодах, які існують при розгляді природоохоронних справ в судах:

екологічні спори розглядаються за принципом підсудності;

суди перевантажені іншими справами;

відсутнє узагальнення судової практики з питань розв'язання екологічних спорів;

обов'язкова наявність експертизи, яка підтверджує причинно-наслідковий зв'язок;

громадськість проявляє недостатню активність в питаннях захисту екологічних прав [268, с. 55-56].

З приводу окресленого варто відмітити, що в листопаді 2019 році Верховним Судом було випущено Дайджест судової практики Верховного Суду

у спорах, що виникають у сфері довкілля та екологічних прав (до Дайджесту увійшов аналіз практики Великої Палати Верховного Суду, Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду, Касаційного господарського суду у складі Верховного суду, Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду, Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду щодо розгляду справ зі спорів, які виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав) [269]. Тобто, ми можемо говорити про те, що судова влада прагне до уніфікації практики розгляду справ та її сталості, що давало би учасникам правовідносин розуміння в певних очікуваннях. Єдине, що можна відмити – це те, що після 2019 року аналогічних узагальнень Верховний Суд не здійснював. В цьому контексті слушною є думка Ю.А. Краснової, що подолати існуючі проблеми можна шляхом напрацювання узагальнення судової практики з екологічних спорів, як це зроблено, зокрема, в Європейському суді з прав людини (наприклад, справи про небезпечні види промислової діяльності; вплив промислових викидів на здоров'я людей; доступ до суду в контексті оскарження дозволів щодо екологічно небезпечної діяльності; промислове забруднення та ін.) [268, с. 55–56].

Перевантаженість суддів іншими категоріями справ – це дійсно та обставина, яка не витримує ніякої критики. На питанні завантаженості судів та суддів ми зупинимося дещо пізніше. Обов'язковості різного роду експертиз, які підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між певними діями та наслідками, що настали, про які веде мову Ю. А. Краснова, є тим елементом, від якого ми нікуди не подінемося, але є можливість інакшим чином врахувати цей момент в діяльності суду, про що також мова піде пізніше.

Аналізуючи перспективи екологічного судочинства в Україні та враховуючи засади організації судової влади, А.І. Брінцов зазначає, що екологічне судочинство в Україні може бути запроваджене кількома можливими шляхами. На його думку це можна досягти шляхом запровадження у судах спеціалізації суддів з розгляду справ, які виникають із екологічних правовідносин, а також створення у судах судових палат з розгляду окремих

категорій справ, зокрема, окремих судових палат з розгляду справ, які виникають з екологічних правовідносин. Поряд з цим вчений зауважує, що діяльність у системі судоустрою вищих спеціалізованих судів як судів першої та апеляційних інстанцій з розгляду окремих категорій справ дозволяє припустити і можливість запровадження в Україні вищого спеціалізованого суду з розгляду справ, які виникають з екологічних правовідносин, або просто «вищого екологічного суду» [270, с. 193–194].

Взагалі, оцінюючі позитивні риси щодо створення екологічних судів (трибуналів), їх прихильники наводять наступні аргументи «за»:

1. Експерти приймають кращі рішення.
2. Більша ефективність, включаючи швидші рішення.
3. Демонструє помітну державну підтримку щодо навколишнього середовища та сталого розвитку і забезпечує легко визначений форум для громадськості.
4. Може зменшити витрати для учасників судових процесів та судів.
5. Більша одноманітність рішень, тому учасники судового процесу знають, чого очікувати.
6. Можуть приймати рішення, які розширюють повноваження окремих осіб, що стосуються довкілля.
7. Реалізують зобов'язання уряду щодо охорони навколишнього середовища
8. Більша підзвітність уряду перед громадськістю.
9. Можливість розставляти пріоритети та переходити до невідкладних справ.
10. Можуть приймати правила, що дозволяють застосовувати інноваційні та гнучкі процедури та засоби правового захисту.
11. Розширюють можливості використання альтернативного вирішення суперечок та процеси врегулювання суперечок.
12. Може мати більш інтегрований спосіб вирішення багатьох питань.
13. Може поєднувати цивільний, кримінальний та адміністративний засоби захисту та примусове виконання під одним дахом.

14. Більш широке залучення та доступ громадськості до правосуддя.

15. Довіра громадськості до уряду та судової системи може бути збільшена.

16. Судді можуть вийти за рамки вузького застосування верховенства права («неправильно») та розробляти нові творчі рішення.

17. Суди можуть застосовувати нові міжнародні принципи екологічного права та природне правосуддя, а також національне і місцеве законодавство.

18. Може бути уповноважений проводити розслідування екологічних проблем з власної ініціативи без порушення справи [271, с. 13–14].

На думку Ю.А. Краснової, вирішення проблем можливе при двох варіантах подальшого розвитку судової системи, які б забезпечили можливість ефективного та швидкого розгляду екологічних спорів:

1) створення системи судів, в яких існує внутрішня спеціалізація щодо розгляду екологічних спорів (існування так званих «зелених лав»);

2) створення самостійної екологічної судової системи чи трибуналу [268, с. 56].

Слід звернути увагу, що поміж позитивних кроків створення екологічних судів існують й недоліки такої спеціалізації. Зокрема, наводяться наступні аргументи на користь загального судового підходу до вирішення екологічних справ.

1. Існують інші сфери права, яким, можливо, у першу чергу потрібна спеціалізація.

2. Виводить екологічні справи за межі загального потоку, що може означати меншу увагу, менш кваліфіковані судді, менший бюджет та обмежені можливості для розвитку суддів.

3. Це фрагментує правову систему.

4. Реформу краще проводити в рамках існуючої загальної судової системи.

5. Недостатня кількість екологічних справ, щоб виправдати впровадження екологічних судів.

6. Витрати на створення нової установи не варті того.

7. Потенційна плутанина у суспільстві щодо того, що визначається як екологічна справа, та визначення куди подавати скаргу.

8. Складність у визначенні, що таке «екологічна» справа, та як розглядати справи як з екологічними, так і не екологічними проблемами.

9. Спеціальні інтереси зможуть легше впливати на невеликий склад екологічного суду та контролювати його поза системою загальних судів.

10. Окремі судді з широким світоглядом та досвідом більше зосередяться на окремих проблемних природоохоронного законодавства і вирішуватимуть справи краще, ніж «спеціалісти».

11. Судді-спеціалісти можуть бути прихильниками та упередженими на користь охорони навколишнього середовища, а не зваженими та всебічними в аналізі справи.

12. Екологічні суди спонукатимуть суддів зловживати своїми повноваженнями та діяти як законодавці та політики.

13. Недостатня кількість суддів та адвокатів, які б володіли необхідними знаннями.

14. Судова кар'єра суддів екологічних судів буде свого роду глухим в кар'єрі судді.

15. Ризик створення екологічного суду із нижчим статусом, ніж загальні суди [271, с. 15].

Варто відмітити, що такий ризик як менш «кваліфіковані судді» не заслуговує на увагу, оскільки навпаки, у випадку, якщо ми ведемо мову про створення екологічних судів чи запровадження спеціалізації з розгляду екологічних спорів, то в цьому ракурсі мова іде саме про більш глибоке удосконалення знань суддів в цій сфері. Такий недолік як обмежена можливість розвитку судді усувається не лише самоосвітою суддів (вивчення практики, відбування семінарів, вебінарів та лекцій, які проводяться для суддів тощо), а й шляхом можливості зміни спеціалізації, якщо суддя дійде переконання, що робота в спеціалізованому суді чи за певною спеціалізацією матиме для нього наслідком недостатній професійний розвиток. Аргумент стосовно недостатньої

кількості екологічних справ, щоб виправдати створення екологічного суду дійсно заслуговує на увагу. Проте законодавцем може бути розглянуте питання стосовно запровадження екологічного суду, юрисдикція якого поширюється на певну область чи декілька областей. В будь-якому випадку перед створенням окремої, так би мовити, судової ланки, проводяться консультації та наради, створюються робочі групи, вивчається доцільність запровадження певного порядку, з'ясовується думка судової спільноти (хоча і не завжди) та інше. І вказане вже дає реальне уявлення про доцільність запровадження певного інституту. З ризиком потенційної плутанини щодо того, що визначається як екологічна справа, та визначення куди подавати позов, на наше переконання, є набагато більшим у випадку відсутності спеціалізованого екологічного суду. На прикладі України ми можемо спостерігати, що екологічні справи розглядають як суди загальної юрисдикції, так і господарські та адміністративні суди, що вносить більшу плутанину, ніж наявність одного суду, який спеціалізується на розгляді екологічних спорів.

Будучи прихильником позитивних кроків щодо створення екологічних судів, слід звернути увагу, що в Україні уже зроблено певні кроки у цьому напрямку. З метою ефективної охорони довкілля в нашій державі діє Міжнародна благодійна організація «Екологія. Право. Людина» (м. Львів). До цього колективу входять юристи-екологи, журналісти, лінгвісти та громадські активісти, які всіма доступними правовими механізмами захищають навколишнє природне середовище та екологічні права.

До ключових подій історії Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина» фахівці вказаної організації відносять, зокрема:

- заснування першої в Україні юридичної клініки екологічного права для підготовки юристів-практиків;
- заснування першого еколога-правового журналу «Екологія. Право. Людина»;
- відкриття екологічної клініки для студентів-екологів;
- розробку курсу із захисту екологічних прав для суддів та ін. [272].

Професор Річард Макрорі з юридичного факультету Університетського коледжу Лондона, будучи прихильником екологічних судів та надаючи відповіді противникам створення екологічних судів, приходять до висновку, що можливі недоліки спеціалізованих екологічних судів повинні розглядатися лише як «попереджувальні знаки». Стратегії впровадження та найкращі практики можна і потрібно планувати, щоб уникнути потенційних мінусів та максимізувати доступ, справедливість та майбутні переваги спеціалізації екологічних судів (трибуналів) [271, с. 15–16]. Ми повністю підтримуємо висловлену науковцем позицію.

На користь створення екологічних судів вказують і ті негативні явища, що відбуваються внаслідок військових дій на тимчасово окупованих територіях. Одними з нагальних проблем, які вимагають невідкладного вирішення, є екологічні. З огляду на неможливість контролю окупованої з 2014 року території Луганської та Донецької областей об'єктивно оцінити спричинену шкоду цим територіям немає можливості майже вже 10 років. Негативні наслідки, спричинені бойовими діями (з якими пов'язане пошкодження об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку) збільшуються щодня [273].

Набагато більш кричущими є факти, пов'язані з повномасштабною військовою агресією проти України, – ситуація в зоні Чорнобильської атомної електростанції (яка взагалі не витримує ніякої критики), забруднення довкілля внаслідок вибухів на об'єктах промисловості (яких за період з 24 лютого 2022 року була просто незчисленна кількість), пошкодження об'єктів інфраструктури, забруднення вод, ґрунтового покриву, повітря небезпечними речовинами, знищення екологічних систем природно-заповідних територій, природоохоронних територій міжнародного значення та інше. Насправді, масштаби екологічної катастрофи наразі оцінити ще досить важко: частина територій досі перебуває в тимчасовій окупації; заподіяні екологічні лиха можуть мати наслідки, які триватимуть роками, а інколи і десятиліттями.

Зазначене вище покладає на державу обов'язок вжити кроки щодо охорони довкілля, забезпечення захисту екологічних прав й потребує здійснення

комплексу організаційних, економічних та правових заходів. Тому, подальші майбутні процеси потребують гарантій захисту екологічних прав в суді. В практичній площині із таким завданням найкраще повинні справитися екологічні суди.

На думку А.П. Гетьмана, серед ключових факторів, які впливають на кризові явища в екологічній сфері варто виокремити вади організації державного управління в цьому напрямку та забезпечення раціонального використання природних ресурсів [274, с. 168].

Зазначене в деякій мірі знаходимо у прийнятих останнім часом нормативно-правових актах, які виникають із екологічних правовідносин. Так, в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначено мету державної екологічної політики – досягнення доброго стану навколишнього природного середовища шляхом запровадження екосистемного підходу до соціально-економічного розвитку України, щоб забезпечити кожному гарантоване Конституцією України право на чисте та безпечне довкілля; впровадження збалансованого використання природних ресурсів і збереження та відновлення природних екосистем. В законі акцентовано, що однією із головних засад екологічної політики держави є забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступ до правосуддя з питань довкілля [28].

Отже, забезпечення права на чисте та безпечне для життя і здоров'я довкілля неможливе без діяльності суду. Зазначене знайшло свій вираз в Указі Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року № 119/2021, де в § 15 («Забезпечення екологічних прав»), в якому зазначено, що стратегічною ціллю є навколишнє природне середовище, яке повинно бути безпечним для життя та здоров'я людини в Україні. Основними показниками в забезпеченні екологічних прав є ступінь обізнаності громадян щодо їхніх екологічних прав, механізмів реалізації та захисту, а також кількість звернень до державних органів щодо порушення екологічних прав [275].

Завданнями, спрямованими на досягнення вказаної цілі, є:

- забезпечення доступу до інформації про стан довкілля та вільне отримання такої інформації і розпорядження нею;
- підвищення рівня поінформованості населення про екологічні права, механізми їх реалізації та захисту;
- удосконалення відповідальності за порушення законодавства в сфері охорони довкілля;
- створення ефективного механізму відшкодування шкоди, спричиненої порушенням вимог екологічного законодавства;
- впровадження міжнародних норм та стандартів у сфері екологічної безпеки на всіх напрямках державної політики [275].

Вищевикладене є свідченням, що захист прав в екологічних правовідносинах не може здійснюватися без правосуддя. Враховуючи існуючі реалії сьогодення, постає питання, які існують перспективи впровадження екологічного суду в Україні?

Відповідь на це питання ми також можемо знайти в Указі Президента України «Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11 червня 2021 року № 231/2021, який визначає напрями удосконалення законодавства в сфері судоустрою, впровадження заходів для забезпечення позитивних досягнень у функціонуванні правових інститутів [276].

У питанні реорганізації місцевих судів мова йде про перегляд мережі судів загальної юрисдикції, враховуючи адміністративно-територіальну реформу, економічну обґрунтованість, кількість звернень до суду. На першому етапі пропонується можливим здійснення правосуддя за місцем знаходження існуючих судів. Після створення нової мережі судів першої інстанції розгляд можливості укрупнення судів задля оптимізації системи [276].

Також варто звернути увагу на Постанову Верховної Ради України «Про утворення і ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-IX [277]. Згідно з цією Постановою в Україні існує новий адміністративно-територіальний устрій, що неминуче призведе до реформування системи судоустрою.

23 грудня 2022 року набрав чинності Закону України «Про внесення зміни до пункту 3-1 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів» від 01 грудня 2022 року № 2808-ІХ. Вказаним законом визначено, що фактично суди продовжують наразі здійснювати свою діяльність в складі тієї системи, яка нині існує, але не довше, ніж рік після припинення чи скасування воєнного стану на території України [278].

Безумовно, наведені нормативно-правові акти не містять вказівку щодо створення екологічних судів. Тим більше, ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказує на те, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. В той же час, ч. 2 вказаної статті визначає, що в судах може запроваджуватися спеціалізація з розгляду певних справ [19].

Автор дослідження вважає за необхідне зупинити увагу на можливості практичної реалізації запровадження екологічних судів.

Перше, з чого хотілося б почати – визначити наскільки судова система України спроможна забезпечити оперативний розгляд справ задля розуміння чи спроможна вона тим самим гарантувати ефективний судовий захист.

В лютому 2023 року Радою суддів України було оновлено орієнтовні нормативи навантаження на суддів та інтерактивну карту судів України за 2022 рік. З аналізу згаданої карти вбачається, що найзавантаженішим судом в 2022 році став Печерський районний суд міста Києва, на розгляд якого за вказаний період надійшло 39 735 справ та матеріалів. При цьому, чисельність суддів з повноваженнями за станом на 31 грудня 2022 року – 21. Тобто, кожному судді орієнтовно надійшло протягом року приблизно 1 900 справ і матеріалів (не враховуючи ті, які вже перебувають на розгляді у судді і надійшли в попередні періоди). До Октябрського районного суду м. Полтава на розгляд надійшло 29 528 справ та матеріалів. При цьому, чисельність суддів з повноваженнями за

станом на 31 грудня 2022 року – 19. Відповідно, на розгляд кожному судді надійшло орієнтовно 1 550 справ і матеріалів (не враховуючи ті, які ще перебувають на розгляді у судді і надійшли в попередні періоди). Так можна продовжувати і далі [279].

Безумовно, не всі суди України мають таку завантаженість, але саме на прикладі цих судів можна яскраво уявити необхідність запровадження спеціалізації в судах чи створення екологічних судів як окремої ланки в системі правосуддя, оскільки така надмірна навантаженість не забезпечує можливості швидко та оперативно розглядати справи та приймати рішення.

Вища рада правосуддя затвердила класифікатор витрат годин, необхідних для розгляду справи. Вказаним органом суддівського врядування визначено скільки справ в рік об'єктивно спроможний розглянути суддя. Цей показник коливається в діапазоні 183–215 справ на рік [280].

Наведені статистичні дані є красномовними та дають підстави говорити про те, що маючи об'єктивну спроможність розглядати приблизно 200 справ в рік, в середньому по країні судді розглядають 1000 і більше справ в рік, що, безумовно, має об'єктивним наслідком неможливість швидкого розгляду таких справ. Отже, перше, з чого варто почати – визначитися, який механізм повинен бути втілений в життя, щоб була забезпечена оперативність розгляду екологічних справ (оскільки з урахуванням специфіки правовідносин відбувається швидкоплинність процесів, які сприяють встановленню причинно-наслідкового зв'язку).

Для більш глибокого розуміння ситуації, автором дослідження було отримано певні дані стосовно кількості екологічних справ, які надходять до судів. Наведемо цю статистику в розрізі юрисдикцій судів за 2021 рік.

Адміністративна юрисдикція

Найбільша кількість справ надійшла до Дніпропетровського окружного адміністративного суду – 131. Друге місце посідає Окружний адміністративний суд міста Києва. До цього суду в 2021 році надійшло 127 справ. До інших судів справ надійшло значно менше: Львівський окружний адміністративний суд – 29,

Київський окружний адміністративний суд – 28, Черкаський окружний адміністративний суд – 27. Найменша кількість справ надійшла до Івано-Франківського окружного адміністративного суду – 2 та до Тернопільського окружного адміністративного суду – 3. Відповідь отримано від 19 судів, не отримано від одного суду.

Господарська юрисдикція

Найбільша кількість справ надійшла до Господарського суду Київської області – 47. Найменша кількість справ перебувала на розгляді в Господарському суді Рівненської області – 7. Але варто звернути увагу, що відповідь на запитувану інформацію надали 14 судів, від 6 судів така інформація не отримана.

Суди загальної юрисдикції.

Для аналізу в роботі було використано статистичні дані судів 3 областей: Івано-Франківської, Сумської та Дніпропетровської. Вдалим був би приклад судів Донецької області (з огляду на дуже розвинену промисловість), але з огляду на агресію проти України, будь-які дані отримати наразі неможливо.

Суди Сумської області за 2021 рік розглянули 11 цивільних справ, 45 – кримінальних і 296 справ про адміністративні правопорушення. При цьому, цивільні справи перебували на розгляді лише в п'яти судах (Сумський районний суд, Тростянецький районний суд, Конотопський міськрайонний суд, Роменський міськрайонний суд, Зарічний районний суд м. Суми). Максимальна кількість справ кримінальної юрисдикції, яка перебувала в провадженні одного суду, – 9 (Кролевецький районний суд), мінімальна – 1 (в чотирьох судах). Середній показник справ про адміністративні правопорушення становить 21 справа. Найбільша кількість справ надійшла на розгляд до Білопільського районного суду та Ковпаківського районного суду м. Суми (42), найменша – 1 (Конотопський міськрайонний суд).

Загальна кількість справ, що надійшла до судів загальної юрисдикції Сумської області становить орієнтовно 352 справи (відповідь на запит отримано від 16-ти судів і не отримано від 4-х судів).

Суди загальної юрисдикції Івано-Франківської області розглянули 168 справ екологічної категорії, з яких:

23 справи цивільної юрисдикції (Верховинський районний суд – 14 справ /найбільша кількість/, найменша кількість – 1 справа),

44 справи кримінальної юрисдикції (в середньому 1–5 справ на суд),

101 справа про адміністративне правопорушення (Івано-франківський міський суд та Галицький районний суд – по 21 справі /найбільша кількість/, найменша кількість – 1 справа).

Загальна кількість справ, що надійшла до судів загальної юрисдикції Івано-Франківської області становить орієнтовно 168 справ (відповідь на запит отримано від 15-ти судів і не отримано від 1-го суду).

Суди загальної юрисдикції Дніпропетровської області розглянули 420 справи екологічної категорії, з яких:

17 справи цивільної юрисдикції (найбільша кількість справ, що надійшла до одного суду – 5, до інших судів – 1–2 справи),

81 справа кримінальної юрисдикції (найбільша кількість справ – 13, найменша – 1),

322 справи про адміністративне правопорушення (лідерами по кількості надходжень є Дніпропетровський районний суд області – 77 справ /найбільша кількість/, 57 та 58 справ отримали Нікопольський міськрайонний суд Дніпропетровської області та Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області відповідно). При цьому, наприклад, до Кринічанського районного суду Дніпропетровської області, Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області, Томаківського міськрайонного суду Дніпропетровської області, Тернівського міського суду Дніпропетровської області, Індустріального районного суду м. Дніпропетровська справи, пов'язані з захистом екологічних прав, не надходили.

Загальна кількість справ, що надійшла до судів загальної юрисдикції Дніпропетровської області орієнтовно становить 420 справ. Відповідь отримана від 39 судів, від 7 судів відповідні не отримано.

Завершуючи аналіз статистичних даних в розрізі трьох областей в цілому за 2021 рік, варто зазначити наступному.

Загальна кількість справ, що надійшла до судів:

Сумської області орієнтовно становить 375 справ (Господарський суд Сумської області отримав в 2021 році 23 справи; Сумський окружний адміністративний суд узагальненої інформації щодо кількості розглянутих справ в сфері екологічних правовідносин не надав, оскільки в суді не здійснювалося узагальнення такої інформації);

Івано-Франківської області орієнтовно становить 190 справ (Івано-Франківський окружний адміністративний суд отримав 2 справи; Господарський суд Івано-Франківської області отримав 19 справ);

Дніпропетровської області орієнтовно становить 562 справи (Дніпропетровський окружний адміністративний суд отримав у 2021 році 131 справу; Господарський суд Дніпропетровської області отримав в 2021 році 11 справ).

Ми насправді бачимо на прикладі трьох областей, що кількість справ може різнитися залежно від регіону, що також має бути враховано при вирішенні питання запровадження окремого механізму захисту екологічних прав.

Підсумовуючи статистичні дані трьох областей, маємо наступну ситуацію. В 2021 році до судів Дніпропетровської області надійшло приблизно 562 справи, до Сумської - 352 справи, до Івано-Франківської – 190 справ.

Отже, з урахуванням цих даних ми зможемо надати відповідь на питання який механізм надасть можливість розглядати екологічні спори максимально ефективно.

Наразі варто зосередити увагу на питанні доцільності впровадження спеціалізації на рівні судів першої інстанції. Загальне уявлення стосовно того, яка кількість справ надходить до суду, нами вже отримано. Фактично маємо ситуацію, за якої в деякі районні суди надходило по декілька справ (1–3) протягом 2021 року, в деякі дещо більше, а в деякі взагалі не надходило.

Отримана інформація дає підстави дійти висновку, що запровадження спеціалізації в районних судах є недоцільною з огляду на невелику кількість справ, які надходять до суду. Те ж саме стосується господарських та окружних адміністративних судів. Хоча кількість справ, які надходять до цих судів, є більшою, ніж до судів загальної юрисдикції (окремо взятого суду), однак все одно не виправдовує введення окремої спеціалізації.

Розглянемо питання доцільності створення екологічного суду на рівні області (якому будуть підсудні всі категорії справ, сторонами яких є фізичні та юридичні особи, суб'єкти владних повноважень, тобто, цивільні, господарські, адміністративні, кримінальні та справи про адміністративні правопорушення).

Аналіз опрацювання аналітичних та статистичних даних дає підстави дійти наступних висновків.

З огляду на отримані дані та з урахуванням запропонованого нормативного навантаження 183–215 справи в рік на одного суддю, можна стверджувати, що доцільно розглянути питання створення екологічного суду на рівні області. Таким чином можна буде дещо так би мовити розвантажити судову систему та створити реальну можливість ефективного захисту екологічних прав. Штатну чисельність суддів такого суду варто визначати виходячи з кількості справ, які надходять до судів області. Наприклад, для Івано-Франківської області достатнім буде 2–3 судді, для Дніпропетровської – 3–4 судді.

Можливість запровадження суду на рівні області сприятиме уникненню витрат на побудову окремого приміщення, оскільки така можливість може бути забезпечена, наприклад, на базі функціонування адміністративного/господарського суду чи суду апеляційної інстанції (які територіально розташовані в обласних центрах).

Безумовно, для більш точного визначення кількості суддів повинні проводитися більш глибокі дослідження. В цьому дослідженні автором описано певну концепцію і розраховано доцільність/недоцільність запровадження спеціалізації в судах чи створення окремого суду на рівні області.

Автором дослідження викладено обґрунтоване бачення недоцільності запровадження спеціалізації в межах суду, тому запровадження екологічного суду як окремого спеціалізованого суду слід розпочати із формування місцевої ланки на рівні області (по аналогії з місцевими господарськими та місцевими адміністративними судами).

Ідея запровадження екологічного суду на рівні області базується на різних факторах, зокрема, забезпечення доступу до правосуддя з урахуванням відстані до суду; середньої кількості надходження екологічних справ до судів; наднормового навантаження на суди, що негативно впливає на оперативність розгляду справ.

Створення екологічного суду на рівні області як суду першої інстанції матиме такі переваги:

- забезпечить розумні строки розгляду справ (з урахуванням кількості справ, що надходять до судів області, судді створеного екологічного суду (при врахуванні модельного навантаження), будуть здатні оперативно розглядати справи, що матиме наслідком ефективність захисту екологічних прав);
- надасть можливість розглядати всі категорії справ в одному суді, уникаючи спорів про підсудність (хоча такі наразі зустрічаються вкрай рідко);
- забезпечить доступність до суду (коли для реалізації права на суд особа не повинна долати відстань в сотні кілометрів);
- надасть можливість здійснювати правосуддя суддями, які більш глибого вивчають питання, пов'язані з довкіллям;
- допоможе державі уникнути витрачання фінансових ресурсів на побудову приміщення (з урахуванням того, що склад суду буде невеликим, його розміщення вбачається можливим на базі апеляційного суду області);
- посилення усвідомлення суддями наслідків, до яких призводить порушення екологічного законодавства (на посилення такого усвідомлення впливає саме знаходження суду на території, де спричинені екологічні збитки),
- продемонструє турботу держави про сталий розвиток та безпечні умови життя для нинішніх та майбутніх поколінь.

Конституція України однією із основних засад судочинства визначає забезпечення права на апеляційний перегляд справи та на касаційне оскарження судового рішення [1], що вимагає створення окремої вертикалі екологічних судів. Автор дослідження вважає, що апеляційною інстанцією в такому випадку повинні бути апеляційні екологічні суди (які створюються на території декількох областей), а касаційною інстанцією – Касаційний екологічний суд у складі Верховного Суду.

Вказане потребуватиме відповідного реформування законодавства про судоустрій та оновлення процесуального законодавства з метою забезпечення гармонійного поєднання приватних і публічних інтересів в галузі екологічних правовідносин.

В будь-якому випадку, чи то у випадку запровадження спеціалізації суддів на рівні суду (яка поки що, на переконання автора дослідження, не є виправданою), чи то у випадку створення окремого екологічного суду (наприклад, в межах області), доцільним було б запровадження моделі такого суду по зразку зі Швецією. Частково аргументацію щодо такого запровадження наведено вище, в цьому підрозділі варто приділити увагу практичному обґрунтуванню.

Є справи, пов'язані з захистом довкілля, для визначення розміру заподіяної шкоди в яких спеціальні знання не потрібні. Наприклад, розрахунок відшкодування шкоди, заподіяної незаконним виловом риби, здійснюється на підставі Такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземцями та особами без громадянства цінних видів водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 1209 від 21 листопада 2011 року [156]. Вказаною Постановою затверджені Такси для різних видів водних біоресурсів. Відповідно, для вирішення питання в рамках позову про розмір заподіяної шкоди, не потрібно спеціальних знань і такі розрахунки легко проводяться на підставі згаданих Такс. Так, оцінка збитків здійснюється

виходячи з даних про одного екземпляра біоресурсів незалежно від розміру та ваги (розраховується в прив'язці до неоподаткованого мінімуму доходів громадян). В жовтні 2021 року ці Такси були суттєво збільшені (наприклад, щодо вилову раків – з 25,5 гривень до 3 332 гривень). Вказані зміни відбулися за ініціативи і спрямовані на посилення відповідальності суб'єктів за незаконний вилов, що матиме наслідком збереження цих видів.

В Україні також існують Такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження дерев і чагарників, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України 08 квітня 1999 року № 559 [281]. Наприклад, для газонів обчислення розміру шкоди проводиться з урахуванням квадратури пошкодженого/знищеного газону (для знищеного і пошкодженого такси різняться) та від виду газону (звичайний, луговий тощо). Розмір заподіяних збитків в Постанові визначено одразу в гривнях (без прив'язки до неоподаткованого мінімуму доходів громадян). Щоправда, зміни в такси вносилися 10 років тому. Тобто, і в цьому випадку для розрахунку заподіяних збитків спеціальні знання не потрібні (достатньо мати певні вихідні дані).

Однак часто трапляються випадки, коли в справах, пов'язаних з захистом довкілля, є необхідним призначення експертизи. Наприклад, в справі, рішення по якій наводилося раніше [67], яка стосувалася відшкодування шкоди, заподіяної незаконною порубкою дерев, була проведена судова трасологічна експертиза з метою встановлення чи були частиною одного цілого колоди вилучених дерев і вже лише потім можна було розрахувати розмір заподіяних збитків. Тобто, в цьому випадку вже були необхідні спеціальні знання шляхом проведення експертизи.

Судова експертиза – дослідження, проведені особами (експертами), які мають спеціальні знання в певній галузі (наука, техніка, мистецтво, явища тощо), результати якого викладаються у висновок і в подальшому використовуються, зокрема, під час розгляду екологічних спорів.

Призначення та проведення судових експертиз здійснюється, зокрема, на підставі спеціального нормативно-правового акту – Наказу Міністерства юстиції

України, яким затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (від 08 жовтня 1998 року № 53/5) [282]. Відповідно до вказаної Інструкції строк проведення експертизи не повинен перевищувати 90 днів. Однак вказаний строк може бути продовжений і тут вже немає вказівки на певний період. Такий строк повинен бути розумним. На практиці ми можемо говорити про те, що фактично проведення експертиз триває від 6 місяців до 1,5 року. З огляду на специфіку екологічних спорів – це неймовірно тривалий проміжок часу.

Саме модель діючого екологічного суду Швеції дає можливість уникнути такого тривалого строку проведення експертиз, оскільки експерт буде вже так би мовити входити до суду, матиме доступ до матеріалів справи (що допоможе зекономити як час на пересилання справи до експертної установи, так і фінансові ресурси). Більше того, фактично одразу після прийняття рішення про призначення експертизи, експерт приступатиме до виконання своїх професійних обов'язків. З урахуванням отриманої нами статистики, ми можемо говорити, що експерт не буде переобтяжений такими експертизами, що дозволить її провести в максимально стислі строки (орієнтовно – до одного місяця (з урахуванням специфіки об'єкта дослідження, доступу до нього тощо). В такому випадку також доцільно вести мову про те, що оплата послуг експерта повинна здійснюватися не до, а після проведення експертизи шляхом покладення на сторону понесених процесуальних витрат. Це також допоможе зекономити час. Хоча, навіть залишивши повну оплату експертизи до її проведення, сторона одразу після прийняття судом відповідного рішення матиме можливість її оплатити (оскільки експерт матиме можливість одразу визначити її вартість і поінформувати про це зацікавлену сторону).

У випадку запровадження такого підходу, буде забезпечена можливість більш оперативного розгляду екологічних спорів, що посилить переваги створення екологічних судів. А у випадку втілення в життя принципу усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя, з урахуванням всіх переваг,

викладених вище, буде забезпечена максимально ефективна модель судового захисту екологічних прав.

Таким чином, проведене дослідження перспективи впровадження екологічного суду в Україні свідчить про доцільність створення таких судів на рівні областей з відповідним реформуванням законодавства про судоустрій та оновленням процесуального законодавства, удосконаленням засад діяльності судів.

Висновки до розділу 3

На підставі проведеного наукового дослідження напрямів організації та впровадження функціонування екологічного суду в національну систему судочинства України встановлено наступне.

1. З метою розгляду можливості запровадження екологічних судів в Україні проаналізовано зарубіжний досвід організації та функціонування судочинства з розгляду екологічних спорів. Встановлено, що у світі існують різноманітні форми і моделі розгляду екологічних справ – такі справи розглядають: суди загальної юрисдикції (більшість країн світу, зокрема, Данія, Чехія, Норвегія); спеціалізовані адміністративні апеляційні трибунали (Кенія); екологічні комісії (наприклад, Японія); адміністративні суди (Фінляндія, Німеччина); спеціалізовані екологічні суди (Швеція, Індія, Чилі, Бразилія).

2. Підтримано наукову ідею про доцільність впровадження екологічного суду в Україні, розпочати яке слід із формування місцевої ланки на рівні області. Такому суду будуть підсудні всі категорії справ у сфері довкілля, сторонами яких є фізичні та юридичні особи, суб'єкти владних повноважень, тобто, цивільні, господарські, адміністративні, кримінальні та справи про адміністративні правопорушення.

Ідея запровадження екологічного суду на рівні області базується на різних факторах (середньої кількості надходження екологічних справ до судів; наднормового навантаження на суди, що негативно впливає на оперативність

розгляду справ; забезпечення доступу до правосуддя з урахуванням відстані до суду тощо). В роботі викладені переваги створення екологічного суду в запропонованій моделі. Це, зокрема, забезпечить можливість оперативного розгляду справ (що матиме наслідком більш ефективний судовий захист екологічних прав); надасть можливість здійснювати правосуддя суддями, які більш глибоко вивчають питання, пов'язані з довкіллям; сприятиме уникненню спорів про підсудність; продемонструє турботу держави в зацікавленості сталого розвитку та забезпечення безпечних умов життя як для нинішніх, так і для прийдешніх поколінь.

Для підтвердження необхідності запровадження екологічного суду в Україні, автором дослідження проведено аналіз статистичних даних, пов'язаних з кількістю справ, які надходять до судів різних юрисдикцій з метою визначення рівня навантаження на суддів. Отримані дані підтвердили надзвичайну перевантаженість судів різними категоріями справ, що унеможливило швидкий і ефективний розгляд екологічних спорів, та доцільність запровадження суду саме на рівні області.

Разом з тим, автором дослідження висловлено своє бачення стосовно доцільності запровадження в Україні суду, в якому на постійній основі будуть залучені експерти, що дозволить розглядати справи в більш стислі строки та, як наслідок, ефективно захистити екологічні права, оскільки фактор часу в таких категоріях справ має велике значення.

Задля забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення вбачається доцільним створення окремої вертикалі екологічних судів. Апеляційною інстанцією повинні стати апеляційні екологічні суди, які створюються на території декількох областей. Касаційною інстанцією повинен стати Касаційний екологічний суд у складі Верховного Суду.

Вказане потребуватиме відповідного реформування законодавства про судоустрій та оновлення процесуального законодавства.

3. В рамках розвитку екологічного судочинства, підтримана також ідея про створення в Україні онлайн-суду, що стане ще однією ефективною гарантією реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження судового захисту екологічних прав в Україні були сформовані та обґрунтовані такі основні висновки:

1. Судовий захист екологічних прав є різновидом правового захисту, який гарантується державою та полягає у здійсненні правосуддя з метою належного, своєчасно та ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у сфері екологічних правовідносин шляхом застосування до винних осіб заходів державного впливу. Судовий захист екологічних прав тісно пов'язаний з реалізацією права на судовий захист.

Право на судовий захист екологічних прав було запроваджено в Україні з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в 1991 році та в подальшому деталізовано в результаті імплементації в 1999 році положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Належна реалізація та забезпечення права на судовий захист екологічних прав виступає одним із головних принципів правової держави, що базується на принципі верховенства права, суть якого зводиться до того, що кожна особа може звернутися до суду за захистом своїх екологічних прав на основі прямих норм Конституції України, навіть якщо відсутнє спеціальне законодавство, яке регулює правовідносини, що склалися між суб'єктами.

Особливістю зазначеного права є те, що на його реалізацію залучається вся система судоустрою країни та застосовуються загальні процесуальні механізми його забезпечення.

Право на судовий захист екологічних прав виступає елементом інституту екологічних прав та обов'язків у структурі екологічного права, якому притаманний комплексний міжгалузевий характер.

2. Функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав, характеризуються правовим інструментарієм гарантування

прав, свобод та законних інтересів всіх учасників екологічних правовідносин. Встановлено, що судовий захист екологічних прав може належно реалізовуватися лише за рахунок взаємодії інших функцій сучасної держави: екологічної, соціальної, інформаційної, правоохоронної, регулятивної та міжнародної.

У своєму поєднанні функції держави, спрямовані на забезпечення судового захисту екологічних прав, слід розуміти як систему екологічних, соціальних, інформаційних, правоохоронних, правозахисних, регулятивних напрямів діяльності держави, за допомогою яких забезпечується реалізація права на доступ до суду з метою захисту екологічних прав.

3. Розкрито принципи судового захисту екологічних прав, під якими запропоновано розуміти основні базові положення, закріплені у вітчизняному і міжнародному законодавстві, за допомогою яких здійснюється ефективний судовий захист екологічних прав.

До загальних принципів судового захисту екологічних прав слід віднести: право на справедливий та повноважний суд; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; верховенство права; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення.

До спеціальних принципів судового захисту екологічних прав можна віднести такі принципи: пріоритетність права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля; доступу фізичних і юридичних осіб до екологічної інформації; запобігання екологічній шкоді; відшкодування екологічної шкоди; невідворотності відповідальності у сфері дії екологічного права.

Запропоновано включити до складу принципів судового захисту екологічних прав принцип, який такому захисту сприяє, – усунення фінансових перешкод у доступі до правосуддя, а також розширити принцип невідворотності

відповідальності у сфері дії екологічного права, включивши до його змісту положення про майнову відповідальність посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду.

4. Встановлено, що судовий захист екологічних прав гарантується всією системою судоустрою України, до якої входять суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, відповідно, розгляд екологічних спорів в Україні може здійснюватися як в межах цивільного, так і господарського, адміністративного, кримінального судочинства, а також в межах розгляду справ про адміністративні правопорушення.

5. До особливості судового захисту екологічних прав можна віднести те, що з одним і тим же предметом екологічного спору до суду можуть звертатися різні державні органи, а також одні і ті ж державні органи можуть здійснювати захист екологічних прав в різних видах судочинства (залежно від предмета позову та суб'єктного складу учасників процесу).

Варто відмітити, що екологічні права чи не єдині, для захисту яких в судовому порядку допускається громадськість. Встановлено, що з метою подальшого усунення недоліків процесуального закону у питанні доступу громадськості до суду у справах з питань, що стосуються довкілля, необхідно до юрисдикції всіх судів віднести розгляд справ, позивачами в яких є громадськість в розумінні Орхуської Конвенції (одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно із законодавством або практикою). Окреме виділення такого суб'єкта звернення до суду сприятиме уникненню ситуацій, пов'язаних з формальним недопуском громадськості до участі в питаннях, що стосуються довкілля.

Розглянуто питання доцільності внесення зміни до ст. 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яку викласти в редакції, яка дозволяє судам при розгляді справ про екологічні адміністративні правопорушення вирішувати одночасно і питання про стягнення збитків, заподіяних таким правопорушенням, незалежно від їх розміру та суб'єкта, якому вони спричинені. Вказане дозволить уникнути фінансових витрат задля отримання відшкодування

заподіяної шкоди та непомірно тривалого очікування рішення про її відшкодування.

Підтримано ідею доцільності розширення та конкретизації кримінальних правопорушень проти довкілля, які підпадають під ознаки кримінально караних, посилення кримінальної відповідальності за окремі правопорушення. Акцентовано увагу, що законодавець не розглядає юридичну особу як суб'єкта кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, що сприяє уникнення відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення проти довкілля.

У випадку неотримання належного захисту екологічних прав на національному рівні, громадяни вдаються до їх захисту міжнародними судовими установами.

6. Встановлено, що Європейський суд з прав людини є тією міжнародною судовою установою, яка здійснює захист екологічних прав людини і громадянина через призму ст. 8 Європейської конвенції з прав людини – право на повагу до приватного і сімейного життя. Досвід Європейського суду з прав людини з розгляду екологічних спорів сьогодні сформував вже чималу практику, яка має значну кількість різноманітних напрямів. Такий досвід є вагомим і для нашої країни, однак він застосовувався б найоптимальніше при розгляді екологічних спорів єдиним судовим органом, яким в багатьох країнах світу виступає екологічний суд.

Такі міжнародні судові установи як Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Постійний арбітражний суд, Комісія з примирення, Арбітражний трибунал в переважній більшості розглядають міждержавні спори, тому з точки зору захисту екологічних прав окремого індивіда є недієвим механізмом, а з точки зору захисту екологічних прав суспільства в цілому – дієвим, але тривалим і не завжди результативним, якщо відсутня воля країн на виконання рішень, прийнятих за результатами розгляду спорів.

7. При правовому аналізі можливостей запровадження екологічних судів в Україні з'ясовано, що у світі існують різноманітні форми і моделі розгляду

екологічних справ – такі справи розглядають: суди загальної юрисдикції (більшість країн світу, зокрема, Данія, Чехія, Норвегія); спеціалізовані адміністративні апеляційні трибунали (Кенія); екологічні комісії (Японія); адміністративні суди (Фінляндія, Німеччина); спеціалізовані екологічні суди (Швеція, Індія, Чилі, Бразилія).

8. На ефективність вітчизняного судового захисту екологічних прав впливає тривалість розгляду справ. На жаль, розгляд таких справ може тривати роками, на що впливає відтік суддівських кадрів, який спостерігається останні роки; перезавантаженість суду справами різних категорій; необхідність проведення експертиз тощо. Проте особливістю екологічних спорів є швидкоплинність наслідків порушення екологічних прав (забруднення атмосферного повітря, вод; вирубка лісів; несанкціоноване зберігання чи захоронення відходів тощо), що вимагає від держави створення та запровадження дієвих механізмів реагування на екологічні загрози.

Підтримано наукову ідею про доцільність впровадження екологічного суду в Україні як окремого спеціалізованого суду.

Обґрунтовано, що розпочати запровадження екологічного суду як окремого спеціалізованого суду слід із формування місцевої ланки на рівні області, якому будуть підсудні всі категорії справ у сфері довкілля. Ідея запровадження екологічного суду на рівні області базується на різних факторах (зокрема, забезпечення доступу до правосуддя з урахуванням відстані до суду; середньої кількості надходження екологічних справ до судів; наднормового навантаження на суди, що негативно впливає на оперативність розгляду справ). Створення екологічного суду як окремої ланки забезпечить можливість оперативного розгляду справ, що матиме наслідком більш ефективний судовий захист екологічних прав. Вказане також сприятиме чіткій визначеності підсудності і допоможе уникнути спорів про підсудність.

Задля забезпечення права на апеляційний перегляд справи та касаційне оскарження судового рішення вбачається доцільним створення окремої вертикалі екологічних судів. Апеляційною інстанцією повинні стати апеляційні

екологічні суди, які створюватимуться на території декількох областей. Касаційною інстанцією повинен стати Касаційний екологічний суд у складі Верховного Суду.

Вказане потребуватиме відповідного реформування законодавства про судоустрій та оновлення процесуального законодавства.

9. Запропоновано шляхи удосконалення вітчизняного законодавства з питань судового захисту екологічних прав в Україні, зокрема:

– звільнити громадськість (одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно із законодавством або практикою), яка звертається до суду за захистом порушених екологічних прав, від судових витрат, пов'язаних з підготовкою справи до розгляду, її розглядом по суті та оскарженням прийнятого рішення, а також надати громадянам, екологічні права яких порушені, право на отримання безоплатної правової допомоги;

– удосконалити вітчизняне законодавство шляхом розробки та прийняття Методики відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадян, включаючи й питання екологічної шкоди;

– ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України «Справи, що відносяться до юрисдикції господарських судів» доповнити пунктом 21, який викласти у такій редакції:

«21) справи у спорах з питань, що стосуються довкілля, подані з метою захисту прав/інтересів держави (суспільства), позивачами в яких є громадськість (одна або більше юридичних осіб, їхнє об'єднання або групи, які діють згідно із законодавством)»;

– внести зміни до ст. 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яку викласти в редакції, яка дозволить судам при розгляді справ про екологічні адміністративні правопорушення вирішувати одночасно і питання про стягнення збитків, заподіяних таким правопорушенням, незалежно від їх розміру та суб'єкта, якому така шкода заподіяна;

– назву ст. 240 Кримінального кодексу України викласти у редакції: «Порушення правил охорони або використання надр, видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення»;

– закріпити основні питання судового захисту екологічних прав у спеціальному нормативно-правовому акті, яким може виступити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» чи інший нормативно-правовий акт, який буде прийнятий на підставі систематизації екологічного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Гетьман А.П. Верховенство права в інституті управління природокористуванням та охороною довкілля. *Екологічне право України. Науково-практичний журнал*. 2017. № 3-4. С. 2–7.
3. Тодика Ю.М., Тодика О.Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. К: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
4. Ортинський В.Л. Основи держави і права України: підручник / В.Л. Ортинський [та ін.]. К., 2008. 583 с.
5. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: «Юридична думка», 2008. 720 с.
6. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 2008 с.
7. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права [Цвік М.В. (ред.), Ткаченко В.Д., Рагочова Л.Л., та ін.]. Х.: Право, 2002. 432 с.
8. Андрійко О.Ф., Кисіль Л.Є. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 107–110.
9. Костюченко О.Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.
10. Харитонов Є.О. Концепт «правове забезпечення» в контексті правової адаптації до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 35-43.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

12. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. М.: Норма, 2004. 832 с.
13. Третяк Т.О. Реалізація права громадян на екологічну безпеку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. К., 257 с.
14. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст.190.
15. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
16. Бузунко О.А. Судовий захист екологічних прав людини. *П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)*: матер. міжнарод. науково-практ. інтернет-конф. Громадська організація «Наукова спільнота». Львів, 2020. С. 56–59.
17. Стороженко С.В. Адміністративно-правове забезпечення екологічних прав громадян: автор. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 21 с.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54> (дата звернення 12.12.2020).
19. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
20. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности: пер. с фр. М: Изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1993. 384 с.
21. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук. Л., 2016. 180 с.
22. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Вид. 4-те, допов. і переробл. К. : Правова єдність, 2013. 524 с.

23. Полянский Н.Н., Строгович М.С., Савицкий В.М., Мельников А.А. Проблемы судебного права. Под ред. В.М. Савицкого. М.: Наука, 1983. 223 с.
24. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник]. Пер. з рос. Х.: Консум, 2001. 704 с.
25. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: Навч. посіб. К.: Істина, 2004. 304 с.
26. Хлуденева Н.И. Коллизии в экологическом законодательстве. *Журнал российского права*. 2008. № 12. С. 70–76.
27. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
28. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
29. Копейчиков В.В. Реализация субъективных прав граждан. Советское государство и право. 1984. № 3. С. 23-25.
30. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: «Юридична думка», 2005. 847 с.
31. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
32. Кучинська О.П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4–8.
33. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
34. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Орхус, 25.08.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 22.11.2020).
35. Медведєв К.В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 217 с.

36. Пліш М.А. Верховенство права як конституційна гарантія захисту екологічних прав Адміністративними судами України. Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: матеріали «круглого столу» (Харків, 4.12.2015 р.) / За ред. А.П. Гетьмана. Х.: Право, 2015. С. 265–267.
37. Теорія держави і права: навч. посіб. / В.М. Субботін, О.В. Філонов, Л.М. Князькова, І.Я. Тодоров. К.: Знання, 2005. 327 с.
38. Волинець В.В. Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми. К.: Логос, 2012. 512 с.
39. Дубинський І.Ю. Функції держави як найважливіші напрями розвитку держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 18–21.
40. Мороз Г.В. Інституціоналізація інтересів у контексті забезпечення екологічної функції держави. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 270–273.
41. Балюк Г.І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. *Науково-практичний журнал «Екологічне право України»*. 2017. № 3-4. С. 8-15.
42. Носік В. Проблеми доступу до правосуддя у захисті права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 76-81.
43. Токачова І.А., Кириченко В.В. Проблеми захисту екологічних прав людини в Україні. *Юридичний вісник*. 2020. №3. С. 32–39.
44. Поліщук І. Міжнародно-правові аспекти судового захисту екологічних прав громадян. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 145-149.
45. Малиш Н.А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія. К.: К.І.С., 2011. 348 с.
46. Ветвицький Д.О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. К., 2010. 20 с.

47. Марущак О.А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 17-21.

48. Дмитрик А., Ілюшук О. Соціальна функція в системі функцій держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2020. № 2 (113). С. 8-12.

49. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта, 2010. 320 с.

50. Андрусак В.Г. Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 22 с.

51. Колєнов О.М. Пріоритети реалізації й оцінювання державної політики у сфері екологічної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. Випуск. 2. С. 127–133. Серія «Державне управління».

52. Веденин М.М. Экологическое право: Вопросы и ответы. М.: Новый Юрист, 1998. 112 с.

53. Саміло Г.О. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.

54. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційним зверненням громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 ЦПК України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01#Text> (дата звернення 30.12.2020).

55. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 50. Ст. 678.

56. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 №. 2894-ІІІ. *Відомості*

Верховної Ради України. 2002. № 14. Ст. 97.

57. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.

58. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242.

59. Про екологічну мережу: Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.

60. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.

61. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

62. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

63. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.

64. Каленіченко Л. І. Поняття та ознаки державно-правового примусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 21-30.

65. Ровинський Ю.О. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 35-41.

66. Нормы советского права: проблемы теории / Под ред. М.И. Байтина, В.К. Бабаева. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 248 с.

67. Рішення Козелецького районного суду Чернігівської області: судова справа № 734/1596/20 від 09.06.2021. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97571328> (дата звернення 10.05.2021).

68. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

69. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. С. 278-279.

70. Евдокимов В.А. Украина в условиях глобализации. Глобализация,

государства, право, XXI век. М.: Городец, 2004. С. 57-58.

71. Павленко Ж.О. Поняття інформаційної функції держави. Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. Харків, 2011. Вип. 117. С. 202–211.

72. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

73. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

74. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text (дата звернення 12.01.2022).

75. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

76. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2011 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

77. Стрелець Т. Судова практика у справах зі спорів, що виникають у відносинах із забезпечення доступу до екологічної інформації. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 91-97.

78. Іванова Т.В. Сутність екологічної функції держави в умовах глобальних викликів сучасності. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління»*. 2013. Вип. 3. С. 59-65.

79. Гетьман А.П., Костицький В.В. Екологічні права людини в національній і міжнародній правовій доктрині. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. С. 68–80.

80. Вища Рада Правосуддя. Офіційний сайт. URL: <https://hcj.gov.ua/page/evropeyskuu-sud-z-prav-lyudynu> (дата звернення 30.12.2022).

81. Бузунко О.А. Функції держави із забезпечення судового захисту екологічних прав громадян. *Юридичний вісник*. 2021. №1. С. 235–240.

82. Шостенко О.І. Адміністративна юстиція України в складі Російської імперії. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 3. С. 7–11.

83. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: «Українська енциклопедія». Т. 5. П-С. К. Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 2003. 736 с.

84. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін.]. К., 2002. 832 с.

85. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 48. С. 21–27.

86. Малишев Б.В. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–61.

87. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50.

88. Навроцький В.О. Злочин проти правосуддя: лекції для студентів юридичних факультетів. Львівський державний університет ім. І. Франка. Юридичний факультет. Львів, 1997. 48 с.

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 29.06.2021).

90. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: Українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 103–109.

91. Бахновська І.П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місце у механізмі правового регулювання. *Університетські наукові записки*. 2013. №1. С. 43–47.

92. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19–21.

93. Пігарева Г. Загальновизнані принципи правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91–

94.

94. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи: монографія. Х., Вид. «Фінн», 2009. 144 с.

95. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.

96. Сіренко В. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–13.

97. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 42–46.

98. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій / В.О. Котюк. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

99. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.

100. Хопта П.С. Принципи судочинства: понятійний та нормативно-правовий аспекти. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Частина 2. С. 30–35.

101. Факас І.Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н. К., 2009. 18 с.

102. Тимченко Г.П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Право і держава*. Щорічник наукових праць. 2010. Вип. 21. С. 306–317.

103. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 20 с.

104. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

105. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 6. Ст. 56.

106. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, №37. Ст.

446.

107. Ісакова В.М. Принципи міжнародного екологічного права: історія формування. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2018. Випуск 5. Т. 2. С. 8–15.

108. Суярко М. Аксіологічні та теологічні аспекти права екологічної безпеки та проблеми його ефективності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2008. Вип. 79. С. 19–22.

109. Корж І.Ф. Право на відкриті дані – як право приватного характеру. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 19–28.

110. Хлобистов С.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки. НАН України, РВПС України. К.: Чорнобильінтерінформ, 2004. 336 с.

111. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340> (дата звернення 13.09.2022).

112. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

113. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 43 с.

114. Калишук Л. Проблематика формування системи еколого-правових способів захисту порушених прав. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 60–65.

115. Калишук Л.А. Окремі аспекти захисту прав громадян України. URL: <http://www.apdr.in.ua/v46/56.pdf> (дата звернення 07.01.2021). С. 318–323.

116. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

117. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

118. Кодекс законів України про працю: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 10.12.1971 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 1971. № 50. Ст. 375.

119. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України від 27.06.2001 р. № 02-5/744. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_744800-01#Text (дата звернення 07.01.2021).

120. Вищий господарський суд України: Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003600-09#Text> (дата звернення 07.01.2021).

121. Кобринський В.Ю., Камінський А.І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 54–58.

122. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

123. Бузунко О.А. Судові витрати, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 169–173.

124. Рекомендації щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7: прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 14.05.1981. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення 13.04.2023).

125. Європейський суд з прав людини: справа «Креуз проти Польщі» (Заява № 28249/95). Рішення від 19.06.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030#Text (дата звернення 11.04.2021).

126. Постанова Верховного Суду України: справа № 911/1106/16 від 31.05.2017. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/67319590> (дата звернення 27.03.2021).

127. Ухвала Вищого адміністративного суду України: справа № 804/1230/17 від 09.06.2017. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/67125364> (дата звернення 27.03.2021).

128. Ухвала Західного апеляційного господарського суду: справа № 926/5189/22 від 08.05.2023. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110740867> (дата звернення 12.05.2023).

129. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

130. Гетьман А.П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. *Науково-практичний журнал «Екологічне право України»*. 2016. № 1-2. С. 3–5.

131. Панченко О.В., Проскура Т.Б. Кодифікація екологічного законодавства: світовий досвід та українські перспективи. *Молодий вчений*. 2017. №3 (43). С. 549–554.

132. Нижник А. Питання судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 2010. № 2. С. 65–81.

133. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістовна класифікація. *Право України*. 2010. № 2. С. 18–23.

134. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

135. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022. № 112-IX. *Голос України*. 2022. № 47.

136. Верховний Суд: Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozpr_06_03_2022.pdf (дата звернення 25.12.2022).

137. Рахункова палата України: Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів. URL: <https://www.facebook.com/rp.gov.ua/posts/pfbid0XjMTJiXvdsSohDoEix175xMvGDVdeqAYF3AFE5Dh7YFSqXpEpEUEx41k3Ag1EMWN> (дата звернення 12.01.2023).

138. Гулак О.В., Курило В.І., Коваль Р.М. До питання підсудності

екологічних спорів. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2021. № 8 (42). С. 24–30.

139. Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. Київ, 2019. 111 с. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_eco_11_2019_1.pdf (дата звернення 11.04.2021).

140. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48–49. Ст. 536.

141. Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 №4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

142. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Справа №233/3706/16-ц від 15.07.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83105406> (дата звернення 11.04.2021).

143. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Справа №541/307/17 від 10.01.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79112640> (дата звернення 11.04.2021).

144. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

145. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01. 2001 № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.

146. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 № 1393-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 95.

147. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.

148. Бузунко О.А. Захист екологічних прав в цивільному провадженні. The XI-th International scientific and practical conference «Academic research in multidisciplinary innovation». November 30 – December 03, 2020. Amsterdam, Netherlands. С. 123–126. URL: <https://isg-konf.com/academic-research-in->

multidisciplinary-innovation-en/ (дата звернення 15.03.2023).

149. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.02.2023).

150. Про затвердження Методики обчислення розміру збитків від забруднення нафтою: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.02.2023).

151. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 року № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text> (дата звернення 16.02.2023).

152. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 року № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text> (дата звернення 16.02.2023).

153. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 року № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95#Text> (дата звернення 16.02.2023).

154. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів: Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 12 липня 2004 року №

248/273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04#Text> (дата звернення 16.02.2023).

155. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 року № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text> (дата звернення 16.02.2023).

156. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 року № 1209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.02.2023).

157. Про затвердження Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 16 січня 2021 року № 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-21#Text> (дата звернення 16.02.2023).

158. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text> (дата звернення 16.02.2023).

159. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 року № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007->

%D0%BF#Text (дата звернення 16.02.2023).

160. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення 16.02.2023).

161. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайної ситуації та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 року № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення 16.02.2023).

162. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайної ситуації та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 року № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення 16.02.2023).

163. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі наднормативними викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря: Наказ Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 28 квітня 2020 року № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0414-20#Text> (дата звернення 16.02.2023).

164. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.02.2023).

165. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 5 жовтня 2022 року № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text> (дата

звернення 16.02.2023).

166. Краснова Ю.А. Правові проблеми забезпечення екологічної безпеки України в умовах воєнного стану. Матеріали науково-практичної онлайн-конференції: *«Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану»* (Харків, 8 грудня 2022 року): Збірник матеріалів. Харків, 2022. С. 102–108.

167. Велика Палата Верховного Суду: постанова від 05.06.2019. № 908/1568/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82420676> (дата звернення 11.04.2021).

168. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 26 с.

169. Бринцев О.В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми та перспективи. Х.: Право, 2007. 64 с.

170. Велика Палата Верховного Суду: постанова від 26.02.2019. № 915/478/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81329465> (дата звернення 11.04.2021).

171. Постанова Господарського суду Харківської області. Справа № 922/3604/21 від 13.11.2022. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102734036> (дата звернення 12.02.2023).

172. Верховний Суд. Справа № 922/2513/17. Рішення №76208878 від 06.07.2018. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/76208878> (дата звернення 12.04.2021).

173. Зуєва Л. Роль та завдання адміністративної юстиції у формуванні механізмів судового захисту при розгляді екологічних справ. Міжнародний судовий форум: *«Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 38–50.

174. Постанова Верховного Суду України від 29.05.2012 у справі № 21-ба12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25128506> (дата звернення 12.04.2021).

175. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 у справі №

910/8122/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення 12.04.2021).

176. Постанова Верховного Суду від 21.10.2019 у справі № 826/3820/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85087717> (дата звернення 12.04.2021).

177. Чи дозволяє українське законодавство ефективно вирішувати екологічні спори. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/154700-chi-dozvolyaye-ukrayinske-zakonodavstvo-efektivno-virishuvati-ekologichni-spori> (дата звернення 22.03.2021).

178. Касаційний адміністративний суд Верховного Суду: постанова від 21.10.2019 № 826/3820/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85086982> (дата звернення 11.04.2021).

179. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: наказ Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 28.04.2020 №277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0414-20> (дата звернення 12.04.2021).

180. Тарнавська М.І. Проблемні аспекти права на позов у справах про захист екологічних прав і довкілля. *Форум права*. 2017. № 4. С. 254–261. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_41.pdf (дата звернення 12.05.2021).

181. Берназюк Я. Особливості розгляду спорів щодо функціонування Національних природних парків. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 110–118.

182. Європейський суд з прав людини: справа «Сорін проти Сполученого Королівства» № 1/1989/161/217 від 07.07.1989. URL: <http://www.eurocourt.org.ua> (дата звернення 01.04.2021).

183. Європейський суд з прав людини: справа «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» № 36022/97 від 08.07.2003. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-61188%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61188%22]}) (дата

звернення 03.09.2022).

184. Червінчук А.В. Юридичні принципи та правові презумпції адміністративної відповідальності за правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2 (60). С. 82–97.

185. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

186. Щукін О.М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2014. № 3. С. 73–78.

187. Андрейцев В.І. Правове забезпечення раціонального природокористування підприємств та об'єднань АПК. Київ, 1989. 200 с.

188. Денисюк. Поняття екологічних адміністративних правопорушень, що розглядаються судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 146-151.

189. Костицький В.В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. Про українське право. *Часопис кафедри теорії та історії держави і права*. Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 320-331.

190. Постанова Онуфріївського районного суду Кіровоградської області. Справа № 399/817/20 від 17.11.2020. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92958232> (дата звернення 03.04.2021).

191. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування. Монографія. Харків, 2013. 264 с.

192. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.

193. В. Ладиченко, О. Яра, О. Улютіна, Л. Головка. Екологічна відповідальність в Україні та ЄС. *European Journal of Sustainable Development* (2019). № 8. С. 261-267.

194. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від

13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, №11-12, №13. Ст. 88.

195. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п> (дата звернення 03.04.2021).

196. Стельмах М.В. проблема кваліфікації незаконного видобування корисних копалин місцевого значення. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 323–327.

197. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 240 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний видобуток корисних копалин» від 18.04.2013 № 2855. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2855&skl=8 (дата звернення 03.04.2021).

198. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 240 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконний видобуток корисних копалин місцевого значення» від 30.06.2015 № 2192а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH1OW68A?an=3> (дата звернення 03.04.2021).

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин: Закон України від 15.07.2021 № 1685-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1685-20> (дата звернення 20.09.2021).

200. Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 №432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-97-п> (дата звернення 03.04.2021).

201. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту бджіл» від 19.05.2021 № 5513. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26552> (дата звернення 30.10.2022).

202. Проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу

України щодо посилення відповідальності за правопорушення проти довкілля» від 07.10.2021 № 6148. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27976> (дата звернення 12.02.2023).

203. Прокуратура розслідує 10 кримінальних справ про екоцид унаслідок російської федерації. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3608979-prokuratura-rozslidue-10-kriminalnih-sprav-pro-ekocid-unaslidok-rosijskoi-agresii.html> (дата звернення 10.03.2023).

204. Екоцид як міжнародний злочин РФ на території України. Деокупація. Юридичний фронт. Матеріали міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 року). К., 2022. С. 42-46. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/27cc38a6612c0cbea72be02ece330fa5.pdf> (дата звернення 10.03.2023).

205. Куди звертатися для фіксації екологічних злочинів: алгоритм дій від Офісу Омбудсмана. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/kudi-zvernutisya-dlya-fiksaciyi-zlochiviv-proti-dovkillya-algoritm-dij-vid-ofisu-ombudsmana (дата звернення 10.03.2023).

206. Постанова Верховного Суду: справа № 309/9708/19 від 14.04.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення 08.10.2022).

207. Краснова М. Судове дослідження механізмів реалізації екологічних прав громадян як ефективна гарантія їхнього захисту Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 51–54.

208. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №40. Ст. 263.

209. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №30. Ст. 260.

210. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь

громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №34. Ст. 296.

211. Вронська Г. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. Судово-юридична газета. 23.06.2020. URL: <https://bit.ly/3i0GRLN> (дата звернення 10.07.2021).

212. Бабіч А. Практика Європейського суду з прав людини у сфері забезпечення екологічних прав громадян. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 161–165.

213. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж.Е. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Під заг. ред. проф. С.М. Кравченко. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2002. 336 с.

214. Рішення Європейського суду з прав людини щодо доступу до інформації / За заг. редакцією Шевченко Т.С., Розкладай І.Є. К.: Москаленко О.М., 2014. 200 с.

215. Лопес Остра проти Іспанії (заява №41/1993/436/515): рішення Європейського суду з прав людини від 09.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348 (дата звернення 10.09.2022).

216. Калишук Л.А. Особливості застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при захисті екологічних прав громадян *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 31. Том 2. Серія «Право». С. 76–79.

217. Постанова Харківського апеляційного адміністративного суду: справа № 816/117/18 від 09.07.2018. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/75284052> (дата звернення 14.07.2020).

218. Джиґа Д.В. Захист екологічних прав громадян: практика ЄСПЛ та напрямки удосконалення національного законодавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 171–180.

219. Сурілова О.О. Практика Європейського Суду з прав людини в сфері захисту права на сприятливе навколишнє середовище при використанні надр в

Україні. «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського Суду з прав людини»: матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю набуття чинності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (м. Одеса, 20-21 вересня 2013 року). Одеса: Фенікс, 2013. С. 365–379.

220. Лихогляд В.П. Захист екологічних прав людини в Європейському Суді з прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2 С. 147–151.

221. Дубецька та інші проти України (заява № 30499/03): рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689 (дата звернення 22.11.2020).

222. Гримковська проти України (заява № 38182/03): рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729 (дата звернення 14.07.2020).

223. Дземюк проти України (заява № 42488/02): рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51 (дата звернення: 30.10.2020).

224. Коваленко В.В. Практика Європейського суду з прав людини – зв'язок доктрина і прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 452-456.

225. Шинкарецькая Г.Г. Международная судебная процедура. М.: Наука, 1992. С. 35.

226. Яцишин Р.В. Міжнародне екологічне судочинство. *Юридичний вісник*. 2011. №3 (20). С. 14–18.

227. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/19.pdf> (дата звернення 18.05.2021).

228. Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Румунія проти України». URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення 15.05.2023).

229. Україна подала позов проти Російської Федерації до Міжнародного суду ООН. URL: <https://web.archive.org/web/20170118140302/http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/53743-ukrajina-podala-pozov-proti-rosijsykoji-federaciji-do-mizhnarodnogo-sudu-oon> (дата звернення 15.05.2023).

230. Т. Короткий, З. Тропін, А. Кориневич. Справа МС ООН Україна проти РФ в контексті юридичного протистояння України та Російської Федерації. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/sprava-ms-oon-ukrayina-proti-rf-v-konteksti-yuridichnogo-protistoyannya-ukrayini-ta-rosiyskoji-feder.html> (дата звернення 15.05.2023).

231. Конвенції Організації Об'єднаних націй з морського права 1982 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R> (дата звернення 18.05.2021).

232. Інцидент у Керченській протоці. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інцидент_у_Керченській_протоці (дата звернення 15.05.2023).

233. Постійний арбітражний суд. URL: <https://netherlands.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/spivrobotnictvo-z-mizhnarodnimi-organizacijami/postijnij-arbitrazhnij-sud> (дата звернення 15.05.2023).

234. Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ від 15.12.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a11#Text (дата звернення 20.05.2021).

235. Ю. Шемшученко. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 9. С. 3–7.

236. Слухання Міжнародної академії наук про навколишнє середовище URL: <https://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201007/20100714ATT78992/20100714ATT78992EN.pdf> (дата звернення 17.05.2021).

237. Єрмоленко В.М. Питання екологічного судочинства в Україні. «Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах

сталого розвитку»: матеріали Всеукр. наук.-практич. конф. (Київ, 29 листопада 2019 року). Наук. Ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 20–23.

238. Кравець Я.В. Екологічні суди: порівняльно-правовий аналіз. Одеса, 2018. 30 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9756> (дата звернення 17.05.2021).

239. Завгородня В.М., Кравець Я.В. Екологічні суди: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 70–74.

240. Domenico Amirante. Environmental Courts in comparative perspective: preliminary reflections on the National Green Tribunal of India. URL: https://law.pace.edu/sites/default/files/IJIEA/Environmental_Courts_in_comparative_perspective-preliminary_reflections-National_Green_Tribunal_of_India.pdf (дата звернення 21.05.2021).

241. Environmental Division. Vermont Judiciary. URL: <https://www.vermontjudiciary.org/environmental> (дата звернення 21.05.2021).

242. Vermont Court Rules/RULES OF CIVIL PROCEDURE / VII. JUDGMENT/ Rule 56. Summary Judgment. URL: <https://www.vermontjudiciary.org/sites/default/files/documents/VRCP%20rule56.pdf> (дата звернення 21.05.2021).

243. Stein P. Why judges are essential to the rule of law and environmental protection. T. Greiber (ed.), Judges and the rule of law. Creating the links: environment, human rights and poverty, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP-060.pdf> (дата звернення 21.05.2021).

244. National Green Tribunal: A new beginning for environmental cases?. URL: <https://www.cseindia.org/national-green-tribunal--a-new-beginning-for-environmental-cases-2900> (дата звернення 23.10.2022).

245. Environmental Courts & Tribunals: A Guide for Policy Makers. United Nations Environment Programme, 2016. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/10001/environmental-courts->

tribunals.pdf?sequence=1&BisAllowed= (дата звернення: 04.09.2022).

246. Єдаменко С. Досвід створення екологічних судів у Чилі. Юридичний вісник. 2020. № 6. С. 271–277.

247. Suprema desestima denuncias de Dominga pero ordena resolver a Tribunal Ambiental de Antofagasta. Nortevisión. 26 de Septiembre de 2019. URL: <http://nortevisión.cl/2019/09/26/suprema-falla-en-favor-de-dominga-y-ordena-resolver-a-tribunal-ambiental-de-antofagasta> (дата звернення 24.09.2021).

248. Vladimir Passos de Freitas, Chief Justice of Federal Court of Appeal, 4th Region, Brazil. Judges and the Rule of Law. Creating the Links: Environment, Human Rights and Poverty. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/EPLP-060.pdf> (дата звернення 23.05.2021).

249. Екологічне правосуддя: досвід Бразилії. URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/ekologichne-pravosudya-dosvid-braziliyi> (дата звернення 24.09.2021).

250. Як у Швеції реалізували екологічно відповідальний підхід до виробництва? URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-u-shveciyi-realizuvaly-ekologichno-vidpovidalnuu-pidhid-do-vyrobnyctva> (дата звернення 24.05.2021).

251. Helle Tegner Anker, Annika Nilsson. The role of courts in environmental law – Nordic perspectives. URL: https://law.pace.edu/sites/default/files/IJIEA/jciAnker-Nilsson_1JB%202-16_cropped.pdf. P. 112–120. (дата звернення 26.05.2021).

252. Екологічне правовуддя: досвід Швеції. URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/ekologichne-pravosudya-dosvid-shveciyi> (дата звернення 24.09.2021).

253. Фесянов П.О. Державне регулювання екологічної безпеки на рівні регіону: досвід європейських країн. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Fesyaynov.pdf>. С. 1–9. (дата звернення 17.05.2021).

254. Jette Blendstrup Sørensen. How the provisions of the Aarhus Convention on access to justice are being implemented in Denmark. URL: https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conference_summary.pdf (дата звернення 24.05.2021).

255. Peter Hart. How the Convention is being implemented in Germany. URL:

https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conference_summary.pdf (дата звернення 23.05.2021).

256. Josef Souchop. How are the access to justice provisions implemented in Czech national law? URL: https://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/conference_summary.pdf (дата звернення 23.05.2021).

257. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу. Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. 273 с.

258. ЄБРР розпочинає в Україні пілотний проект зі створення онлайн-судів для розгляду справ з невеликими позовними вимогами. URL: <https://pravo.ua/iebrr-rozpochynaie-v-ukraini-pilotnyi-proekt-zi-stvorennia-onlain-sudiv-dlia-rozhliadu-sprav-z-nevelykumu-pozovnumu-vumohamy> (дата звернення 17.05.2021).

259. Глобальні проблеми людства. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=2568> (дата звернення 24.09.2021).

260. Черета І.С. Екологічна криза в Україні та шляхи її подолання. Економіка і право. Випуск. № 27. 2015. С. 152–159.

261. Список країн за індексом екологічної ефективності. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_індексом_екологічної_ефективності (дата звернення 23.03.2023).

262. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.

263. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія. [за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова]. К.: НІСД, 2012. 360 с.

264. Звернення Львівської міської ради. URL: <https://city-adm.lviv.ua/lmrg/docs-appeal> (дата звернення 17.05.2021).

265. Яловий К.В. Створення екологічної поліції (екополіції) для попередження та припинення правопорушень у сфері охорони довкілля. URL:

<https://petition.president.gov.ua/petition/9447> (дата звернення 06.06.2021).

266. Тищенко Г.В. Екологічне право: навчальний посібник. Київ: Ямаха, 2001. 328 с.

267. Кравець Я.В. Екологічні суди: порівняльно-правовий аналіз. Одеса, 2018. 30 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9756> (дата звернення 17.05.2021).

268. Краснова Ю.А. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи її вирішення. Судовий захист природного довкілля та екологічних прав: матеріали Міжнародного судового форуму, 7 листоп. 2019 р. Київ: Київ, 2019. С. 55–61.

269. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

270. Брінцов А.І. Перспективи екологічного судочинства в Україні. «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні»: тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.) / за заг. ред. проф. М.І. Іншина, за редакцією проф. В.В. Носіка, доц. Т.Г. Ковальчук, ас. М.Б. Мельник. Київ: Освіта України, 2021. С. 192–194.

271. Environmental Courts & Tribunals: A Guide for Policy Makers. United Nations Environment Programme. 2016. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/10001/environmental-courts-tribunals.pdf?sequence=1&%3BisAllowed=> (дата звернення 04.09.2022).

272. Веб-сайт. «Екологія. Право. Людина». URL: <http://epl.org.ua/istoriya> (дата звернення 04.06.2021).

273. Веб-сайт. «Екологія. Право. Людина». URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/dovkillya-ta-vijna> (дата звернення 29.03.2023).

274. Гетьман А.П. Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики. Вісник

Національної академії правових наук України. 2013. №2 (73). С. 165–173.

275. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021> (дата звернення 23.03.2021).

276. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06. 2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (звернення 25.06.2021).

277. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. *Відомості Верховної Ради України. 2020. № 33. Ст. 235.*

278. Про внесення зміни до пункту 3-1 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів»: Закон України від 01.12.2022 № 2808-IX *Голос України. 2022. № 259.*

279. Орієнтовні нормативи навантаження на суддів та інтерактивну карту судів України. URL: <https://rsu.gov.ua/mzs-2022-maps> (звернення 23.03.2023).

280. Коментар Олексія Маловацького щодо навантаження на суддів. URL: <https://pravo.ua/suddia-povypnen-rozhliadaty-183-215-sprav-na-rik-omalovatskyi> (дата звернення 23.03.2023).

281. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів: Постановою Кабінету Міністрів України від 08.04.1999 № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.04.2023).

282. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень:

Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14> (дата звернення 01.04.2023).

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Статті у наукових фахових виданнях України**

1. Бузунко О. А. Судові витрати, пов'язані з доступом до правосуддя у справах, що стосуються довкілля. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 169–173.

2. Бузунко О. А. Функції держави із забезпечення судового захисту екологічних прав громадян. Юридичний вісник. 2021. № 1. С. 235–240.

3. Краснова Ю. А., **Бузунко О. А.** Гарантії реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав. Приватне та публічне право. 2021. № 1. С. 28–32.

4. Бузунко О. А. Зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів. Нове українське право. 2021. № 3. С. 294–299.

5. Buzunko O. A. Prospects for the introduction of the ecological court in Ukraine. Law. Human. Environment. 2021. Vol. 12. № 2. P. 74–79.

6. **Buzunko O.**, Krasnova Yu. Features of Judicial Protection of Environmental Rights of Citizens in the European Court of Human Rights. Law. Human. Environment. 2022. Vol. 13. № 2. P. 7–16.

Стаття у науковому виданні іншої держави

7. Buzunko O. Judicial protection of environmental rights. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 1. P. 189–193.

Тези наукових доповідей

8. Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав людини. П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Львів, 27 жовтня 2020 року: тези доповіді. Львів, 2020. С. 56–59.

9. Бузунко О. А. Захист екологічних прав в цивільному провадженні. Academic research in multidisciplinary innovation: XI International scientific and practical conference, November 30 – December 03, 2020. Amsterdam, Netherlands, 2020. С. 123–126.

10. Бузунко О. А. Місце та роль захисту екологічних прав в загальній системі судового захисту. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 170–173.

11. Бузунко О. А. Перспективи впровадження екологічного суду в Україні. Сучасні вектори розвитку юридичної освіти та науки в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, приурочена до 20-річчя з Дня створення юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, 21–22 жовтня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 268–270.

12. Бузунко О. А. Принцип майнової відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за завдану екологічну шкоду. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 26 листопада 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 253–256.